

ARCHAEOLOGIAI
KÖZLEMÉNYEK.

A

HAZAI MŰEMLÉKEK ISMERETÉNEK ELŐMOZDÍTÁSÁRA.

KIADJA

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
ARCHAEOLOGIAI BIZOTTSÁGA.

XI. KÖTET.

(UJ FOLYAM VIII. KÖTET.)

I. FÜZET.

BUDAPEST.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ-HIVATALA.

(AZ AKADÉMIA ÉPÜLETÉBEN.)

MDCCCLXXVII.

306927

M. ACADEMIA
KÖNYVTÁRA

T A R T A L O M.

---

1. Kirándulás a kertzi apátságához Erdélyben. Irta Dr. Rómer F.	Lap 1
2. A győri káptalan Antiphonaléja, u. a.	12
3. Kiadatlan római feliratok. XIV-dik közlés, u. a.	27
4. Adalék a budai várnak a törökfoglalás előtti helyszíneléséhez, u. a.	47

Kirándulás a kertzi apátsághoz Erdélyben.

Dr. Rómer Flóris Ferencztől.

1870-dik évben az erzsébetfalvai hirneves bronzlelet ügyében *Nagy-Szebenben* mulatván, megragadtam az alkalmat, miszerint ft. *Weber* Albert esperes-lelkész és Dr. *Hampel* Antal főgymnasiumi tanár urak társaságában a *kertzi* apátság romjai megvizsgálása végett a helyszínére kiránduljak és az ottani ősmaradványokról magamnak önszemlélés által némi tudomást szerezzek. Velünk levén a szászföld élő levéltára *Seivert* Gusztáv tanácsnok ur is, már utközben sokat hallottam, mi régészeti látkörömet előnyösen kiterjeszté. Így mesélé a tudós kalauz, hogy *Fenyőfalva* (*Girelsau*), mely állítólag szent Gellérdtől vevé elnevezését és *Hermány* (*Kastenholz*) közt az érdőben még több száz *halom* létezik; ezeket tudományosan felásatni és leírni* épen oly érdekes, mint constatalni, vajjon a magyar alföldi pusztákon divatban levő babona, hogy t. i. a farkasok elijesztése végett a sövényekre lófejvázakat tesznek, ugyanazon forrásból indulnak ki a néphiedelemben?

Áthatván a földött hidon *Felekre* (*Freck*) értünk, a hol a mai evangélikus egyház megszemlélésének, mivel épen vasárnap és az isteni szolgálat ideje volt, csak néhány perczet szentelhettem. A románstíliú kapuzat mind a két oldalon egy pár oszloppal, valamint az oszlopfejek gyöngyös inu levelei az építmény régiségéről tanuskodnak; a fölötté még fenmaradt alakok nagyon durvák, és a felismerhetlenségig elavultak. A templom eredetileg három hajóju volt, és a keleti oldalon még a kerek régi oltárfülkének nyomai lelhetők; jelenleg az oltárhely záradéka egyenes és két keskeny, felül körívbe végződő ablakkal bir. A szentélyben a bordák egyszerű vállkövekről emelkednek; a *szentségháza* kicsi és már góthizlésű. Az oltáron feltűntek a sárgaréz *gyertyatartók*, melyek mindegyike három tányéralakú diszitménynyel ékeskedik, míg a közibök és fölibök alkalmazott gombok, fehér, feketés és zöld színű *zománczczal* vannak ellátva, melyet talán az *opus transilvanicum*hoz szabad számítanunk.

Az uraság nagykiterjedésű és jó karban tartott kertjében figyelmemet leginkább igénybe vette azon, valóban regényes rész, melyen árnyékos fák között a vízzel gazdag patak keresztülfolyván zuhatagot képez és főleg azon napnak hőségében enyhítő fürdővel kínált. Maga a fürdő ószerű templomka alakjában visszahelyez bennünket ama korba, midőn az ilyen ligetek és patakok az erdei Isteneknek voltak szentelve, és ezen visszaemlékezést fokozzák a római faragványok, mint: szobrok, siremlékek, fogadmányi kövek, felírásokkal és azok nélkül, melyeket még a múlt század izlése szerint nagyjaink hirnevesb lelhelyeken összegyűjtöttek, és így kertjeikben diszitményekül alkalmazván, a köznép, főleg a mészégető

* Múlt évben már egy része az erd. szász tört. társulat felügyelete alatt országos költségenfelásatott.

oláhok vandalismusa ellen védvén, a tudomány részére megmentettek! A feliratos köveket leírja Benkő; Parnassusi időtöltés-e nyomán Mommsen, *Corpus Inscript. latin. Volum. III. 255. lapján.*

Délután *Kertzre* értünk. Megvallom, hogy az, mit itten találtam, meglepett, noha már tudós kalauzunk, *Seivert* senator sokat beszélt útközben, mi e helynek történeti és régészeti érdekes voltáról igényeimet előre fokozá.

Ezen hirneves, hajdan *czisterczyi rendű* apátságnak történelmi multjával Erdélyben sokan foglalkoztak; de még hazánkban is talált alapos monographust *Knauz* Nándorban, ki különös tiszteletből «*Kántz Lázár* esztergomi kanonok, ma czimz. püspök és *kertzi cz. apát*, mai napon pedig kanonok szomszédja iránt «*a fogaraszöldi kertzi Apátság*»-nak a Magyar Sionban 1868. 401. l. alapos tanulmányozások után egy közel kimerítő egyedírást szentelt.* Azonban archaeologiai szempontból, ezen érdekes emlékekkel, legalább tudtommal, senki sem foglalkozott, bár nézetem szerint alapos fölvetelre és kiadásra igen érdemes lenne.

A történelmi részből az elkerülhetetlenül szükségeseket itten csak röviden fölemlítvén, archaeologiai jegyzeteimből e helyen annyit fogok közleni, miszerint ezen templomnak és kolostormaradványoknak érdekes voltáról olvasóimat meggyőzve, a ritka romok tanulmányozását, illetőleg fölméretését, indokolhassam.

A vallásos áramlat, mely a XI-dik századtól fogva egész Európát magával elragadta, Magyarországot is erős hullámmzásba hozá! A már kezdettől fogva a boldogságos szűznek felajánlott, s azt mint Nagyasszonyát tisztelő sz. István országába csakhamar behozattak azon szigorú szerzetes rendek, melyeknek egyik főfeladata volt a terjedelmes birtok, és a gazdag alapítványok által nagy hatalomra vergődött, és azt néha elpuhultságra és a világ élvezeteire felhasználó régibb szerzeteket eredeti rendeltetésükhöz visszavezetni. A vezeklő *czisterczyitáknak*, kik a XII-dik század elején a mindenütt elterjedt benczések szabályait követvén, valamint az együtt, monostori fegyelem alatt élő világi kanonokok-prémontréi szerzetes renddé alakuló társulatoknak magyar királyaink is alapítanak menhelyeket, melyek leginkább, a XII-dik és XIII-dik században, többnyire külföldi anyatelepitvények buzgó rajaiképen majdnem rendesen, szűz Mária pártfogása alatt és attól el is neveztetvén, a vadonokat irták, művelék és a vallást egész vidékeken terjesztették.

A mint a benczések, a hol csak lehetett, magas hegyeken telepedtek le, úgy a czisterczyiek közönségesen a völgyeket, patakok által elevenített rétes helyeket választották székhelyükül, és azokat anyakolostoruk *Clairvaux*, *Clara vallis* alakjára: *Vallis s. Mariae*, *Vallis Honesta*, *Vallis Paradisi*; vagy a forrásoktól, melyek templomaikhoz közel eredtek: *Abbatia Belae fontis*, *Abbatia de Beel trium fontium*** ; *mellei fontis*; de *Topolszka* vagy *Toplicza* stb. a hévizektől keresztelték.

De volt a fenebbieken kívül még egy más czim is, melytől a bold. szűznek szentelt zárdák elneveztettek. Azon időben midőn az *Isten anyja* iránti tisztelet oly nagy mérveket vett fel, mint a XIII-dik és XIV-dik században, már nemcsak egyes hónapokat kezdtek

* A többi kútfőket lásd *Jakab Elek* a tulsó lapon idézett munkájának végén, a 32. lapon valamint *Schmidt* cikke folytán. — *Müller Fr.* futólag említi: *Mitth. der k. k. Centralcommision in Wien*; I. köt. 39. l.

** Ennek leírását, valamint a czisterczyi rendnek lapunkban szerzett érdemeiről l. *Ipolyi Arnold* avatott tollából folyt cikkét az *Archaeol. közlemények* VI. kötete I. füzetében. — A czisterczyiták apátságairól l. *Czinár* *Monasteriologia* II. kötetét.

róla elnevezni, hanem alig volt hónap, melyben legalább egy sátoros ünnepnap nem lett volna neki szentelve. Ezen ünnepek vagy Krisztus életéből vagy a bold. szüzéből vett időszakokból vetettek, és a köznépnél az akkor divott egyházi szertartásoktól vagy a gazdaszat egyes szakaitól lettek elnevezve. Így keletkeztek a boldog asszony hava (január); a kisasszony hava (augusztus); a gyertyaszentelő b. a. ünnepe február 2-án; (Krisztus bemutatásának ünnepe, Praesentatio, Purificatio b. V.); a gyümölcsoltó b. a. márczius havában; a sarlós b. a. ünnepe júliusban; a nagyasszony napja augusztusban; a kisasszony napja szeptemberben és sok egyéb b. a. ünnepe, mint: a havi b. a.; a b. a. oltalma; a b. a. fogantatása stb.

Midőn tehát a köznépies kifejezéseket* a szent telkek elnevezéseinél halljuk, a templomok felszentelési vagy a templom védnöki ünnepeire kell gondolnunk. Azért mig, mint tudjuk, a *schavnikai apátság* a Szepességben Mária születésének ünnepén tartá bucsuját** az «*Abbatia B. Mariae Virginis de Candelis*» Magyarország határán, Neumarkt mellett «*Mariae Purificatae*» ünnepét tisztelé, mint ezt a többször idézett Czinár munkájának 84. lapján olvasni lehet.

Igy eljutottunk volna azon ponthoz, melynél az erdélyi czisztértzi apátságnak *Kerc, Kertz, Kers, Kerch, Kerech, Kirch, Kyrch, Kirtz*, sőt *Kors* stb. neve eredetéről többé kétség nem lehet*** mivel egyebet mint *Abbatia de Candelis*, vagy *de Candela*-nál alig fog tehetni.

Knauz Nándor-nak e helyen elismerést kell szavaznunk, hogy nemcsak a *biersi* apátságnak, hanem a nagyvárad-megyei kerzi apátsági czimeknek is, melyeknek semmi alapjuk nincsen, a liber regiusból való kitöröltetését, vagy ezek adományozó hatásának megszüntetését indítványozta, valamint egyáltalán az egész apátsági és prépostsági czimek lajstromát újra átvizsgáltatni és helyreigazíttatni szeretnők, hogy így végre a másolási vagy sajtóhibák által gyarapított, bár sohasem létezett egyházi méltóságok az egyházi történelem valódi alapján osztassanak ki. Erre nézve lásd azt is, mit *Ortvay T.* az *Arch. közl.* X. köt. 22. l. a *csanádi* apátságokról mond.

Nem tartanám épen nagy fáradságnak, azt, mit *Czinár Monasteriologiájának* II. köt. 120. lapján XXX-dik szám alatt igen röviden említ, (*Kőváry*, Erdély régiségeit, Pest 1852, mint meg nem bizható forrást mellőzve), *Knauz* rendszeres és alapos értekezéséből, *Jakab Elek*, Erdély egyháztörténelméhez czimzett és a «*Magyar Történelmi Tár*» XIII. kötet 20-dik és kk. lapokon kiadott dolgozatából, bővíteni és *Schmidt Vilmos*, nagyszebeni tanárnak, az 1868-diki «*Siebenbürgischer Volkskalender*» 73. és kk. ll. közlött e czimű: «*Die Cisternienser Abtei unserer lieben Frau zu den Kerzen*, Eine historische Skizze nach Urkunden», adataival kiegészítenem, minthogy azonban mindezek már meg vannak írva, és többnyire meg is egyezők, hálásnak találok a történelmi részt csak érinteni, és súlyt inkább az eddig számba sem vett elhagyatott műemlékre régészeti szempontból fektetni.

* Legelőször az olmüci várban (Raaiondi Ferencz kapitány) olasz származásu fogolytársamtól hallám ezen kifejezést: «*Maria Wachs*, nálunk: *Maria Lichtmess*» — ; melylyel a «gyertya-szentelő b. a. ünnepe» kívánta jellegezni; később értesültem, hogy a *Sarlós* b. a. ünnepét a németek hazánkban «*Maria Sichel*»-nek keresztelték. (Hasonlitsd: *Czinár Monasteriolog.* II. 84. jegyz.)

** l. u. o.

*** Erről l. *Knauz* idézett értekezését a «fogaraszöldi kertzi apátságról.» *Magyar Sion.* 1868-iki kötetében 401. és k. k. ll.

A történetírók mindnyájan abban egyeznek meg, hogy a «blachok és bisszenek őserdejében, az emberi társaság zajától messze eső pusztaságban és magányban keletkezett apátságnak sem alapítóját, sem határozott alapítási évét nem ismerjük». Ebben semmi rendkívüli; sőt azt kell vallanunk, hogy épen ez hazánkban többször fordul elő, mint az ellenkező eset. Valószínűnek tartják, hogy II. András király a XIII-dik század első két tizedében 1205—1216-ig a szigorú szabályu szerzeteseket e helyen letelepítette; azonban a legrégebb hiteles okmány, mely ezen apátságról szól, 1223-ból való, melyben *Gocelinus* mesternek adományát, t. i. hogy ő e zárdának a *kis-disznódi*, Michelsberg, nevű falut átadja, maga András király jóváhagyja.*

Többször résztvett ezen apátság a magyar királyok és erdélyi hercegek jótéteményeiben; így még 1233-ban II-dik Endre királytól évenkénti szabad sót, t. i. ezer *zuant* nyert; 1264-ben *István* erdélyi fejedelem, miután az apátság 1233-ban a mongolok által el lett pusztítva, ugyanazon kiváltságokkal ruházta fel, melylyel a *szebeniek* birtak. Jogviszonyaikat azonban leginkább rendezé és biztosítá *Robert Károly* király 1322-ben; kegylevelében nemcsak 10 helység jövedelme $\frac{2}{3}$ -át az apátnak és a konventnek biztosítván, de még arról is intézkedvén, hogy ezen rendeletei mindenkorra, mindenki által tiszteletben tartassanak, és soha feledésbe ne mehessenek!

Mind ezen királyi kegy azonban nem gátolhatta azt, miszerint e kedvelt telepítvény, mint már egyszer a mongolok által fel lett dúlva, 1421-ben a tatárok, 1430-ban az oláhok, majd 1453-ban ismét a becsapó tatárok által ne pusztítottassék. Mennyit szenvedett ez alatt a templom, mennyit a nagyszerű kolostor, el lehet gondolni; mindazáltal mindezen rombolások, melyeket közben-közben a szerzetesek helyre hozhattak, nem ártottak e műemléknek annyit, mint az, hogy, mint ezt Jakab Elek i. m. 23. lapján előadja: *a kertzi apátság önállóságát elveszté és a nagy-szebeni, sz. Lászlóhoz címzett prépostsághoz csatoltatott.*

Hogy ezt Mátyás király 1474-ben, midőn még Márton, magyarországi cziszterczi apát sem volt képes a fegyelmet visszaállítani, elrendelé, annak okát Kőváry egyedül az *apátok kicsapongásaiban* keresi; Jakab pedig és Schmidt okmányok nyomán állítják, hogy Baerenfuss Raymond argisi cz. püspök és kertzi — valószínűleg nem is szerzetes, hanem *commendatarius-apát* mint a királynak bepanaszolták, a jószágokat is rosszul kezelte és az isteni szolgálattal keveset gondolt,** miért is a kegyurasági jog a hét százsz bírákra ruháztatott, míg végre 1477-ben a fenebb érintett prépostságba beolvasztatott, azon föltétellel, hogy az apátságban három feddhetetlen életű pap az isteni szolgálatot rendesen végezze, stb.

Amint az apátsági birtokra a szebenieknek befolyásuk lett, a viszonyok mindinkább zavarodtakká lőnek, és bár még a gyenge *Ulászló* elődjének határozott rendeleteit szentesítette, mindazonáltal a mire utalva voltak, a pápa rendeleteit csak részben tarták meg, a neki kedvező pontot pedig, t. i. hogy az 1507-ik 13. t. cz. szerint csak a főbb birtokokat kell az apátságoknak és prépostságoknak meghagyni, *a fölösleget pedig el lehet venni*, oly

---

* Magyar pecséttanunkban nevezetes ezen okmány nagy kiterjedésű viaszpecséte, melyet Praynak: *Syntagma historicum de Sigillis* III-ik táblája, 2. ábrájának alatt szemlélhetünk.

** Az okokat, valamint a feltételeket is lásd Schmidtnél, az id. naptár 81-ik lapján.

kiterjedésben értelményezték, miszerint I. Zápolya Jánosnak a szász egyetem csak úgy akart hűséget esküdni, ha t. i. a kertzi apátsághoz tartozó birtokot nekik azonnal visszaadja.

Hosszu lenne itten a századokig tartó viszályokat elsorolni, melyek a szász egyetem képviselői, valamint a fejedelmek és későbbben a fiscus közt támadtak; már is úgy tetszett, mintha a kir. fiscus az egyházi, de secularizált, javak birtokába ítélet erejénél fogva visszahelyeztetnék; de a közbe jött 1849-iki zavarok, és a császári törvények, melyek minden *productio*s pert megszüntettek, kedveztek a szász egyetemnek, és így a szászok mai napon jogszerű tulajdonosokká levének. (L. ezt egész kiterjedésében Jakab Elek i. értekezésének 23—31-ik lapjáig.)

Mind ezeket érinteni azért volt szükséges, miszerint a hajdan oly hatalmas, királyok által építtetett, a királyi család tagjainak nyughelyül szolgált (l. Knauz i. h. 406. l.) és hiteles levéltár által kitüntetett apátságnak majdnem végképeni elromlása okait alaposan ismerjük.

Nehogy tulzónak látszassam, midőn a *kertzi* apátság elhagyott állapotáról teszek jelentést, legyen szabad idéznem *Schmidt* szavait, ki a még romjaikban is hatalmas benyomást gyakorló zárdamaradványokat, a bár kevés, de azért mégis nevezetes apátsági építményeket említi; idéznem *Bonert*, ki «*Transilvania, its products and its people*» című, 1865-ben megjelent munkájában ezt mondja: Más országban ezen műemléket gondosan fentartották volna; *itt az emberek rontják, mit az idő megkimélt!* Ezen apátság köveiből építék maguknak a falusiak házaikat; az oszlopok művészileg faragott fejeit és az ivhevederek szép részleteit, fejekkel és jelvényekkel diszitett zárköveit felhasználták azon patak beárkolására, mely a lelkész kertjén keresztül foly, és lakásának lépcsőzetén hasonlólag diszes oszlopfejek fekszenek!» —

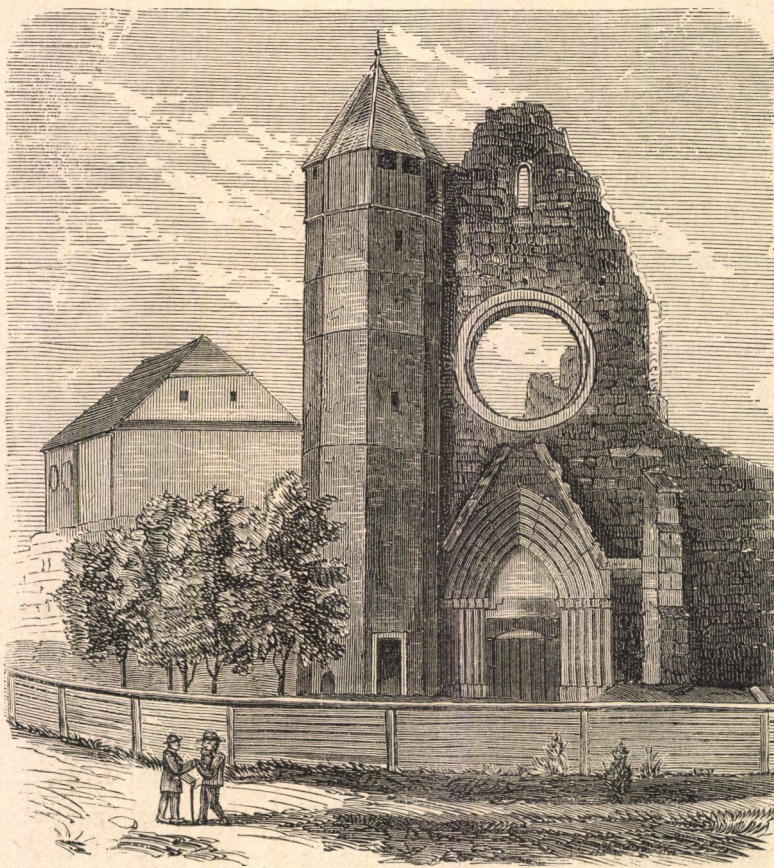
Ilyen lehangoló bevezetés után azonnal azt gyaníthatnók, hogy a *kertzi* apátságban épen semmi nyomát nem találjuk régi gazdagságának és műízlésének! Igaz, hogy egyáltalán, hol a szerzetesek kénytelenítették hajdani telepeiket elhagyni, a hol a templomok a kath. hívek kezeiből kiragadtattak, a hol a kolostorok gazdasági vagy iparüzleti intézetekké át lettek változtatva, bámulatos gyorsasággal tűnt el minden, mi az isteni tiszteletre, mi az Isten házára emlékeztethetett. Vallási gyűlölség vagy a népség természetes durvasága csakhamar rontott le mindent, mi valaha apáik szemei előtt szent, mi valaha művészi volt és midőn már diszeiktől megfosztva ott álltak a pusztá falak, tetőzet, ablakok, kapuzatok nélkül, a kőbányáknak vett építmények szabadon rongáltattak addig, míg ős erejükben ellent nem állva, nagy részben a korcs utódok *szerszáma*it, fesszengéseit ki nem gunyolták!

A katolikus hitközség, a reformatio behozatala után, e hajdani mezővárosban, csakhamar csekély számra olvadt össze, és mai napon is mint fiókegyház *Porumbákh*oz tartozik. Az evangélikus hívek kegyurasága nem tartotta érdemesnek a sok veszélylyel látogatott, sok viszály és változó uraság alatt tönkre tett építményt kimélni, romjait fentartani! Láttuk ezt hazánkban is több, valóban régi, és a fentartásra méltó egyháznál. A *kertzi* templom hajója *hypäthrum* gyanánt szolgál, ma csak pusztá falaiban áll fel, a vallási gyakorlatok a szentélybe szorultak.

Ezeket még akkor hallottam, midőn *Kertzre* utaztunk; és mégis meg kell vallanom, hogy e lehangoló hírek után is a tekintélyes rom által valóban meg lettem lepelve.

A deszkakerítésen, mely az egész egyházat körülveszi, áthaladván, a nyugati homlokzat előtt álltunk (l. 1. ábra). A lépcsőzetesen befelé szűkülő kapuzat oszlopsorozattal van ékesítve, mely fölött a nyomott csúcsívek emelkednek és még azonkívül a baloldalon álló támtól kezdő háromszögű, levélgumoktól diszitett párkánnyal van tetézve. A hol ezen párkányzat végződik, egy aránylag igen is nagy, kerek ablak tűnik fel, melyen a valószínűleg 12-ös küllőinek egyes töredékei még fenmaradtak. A magas orom alatt meg egy kerekívű hosszukás ablak van alkalmazva, a hajdani padlásnak leget és világosságot adandó. Az ormozat élein felötlők az egyenlő távolságban alkalmazott vállkövek, melyeket más hasonló építményeknél eddig nem észleltem. A homlokzat jobb oldala elé építették későbbi években a tornyot, mely az aránylagosan vele szemközt álló támnak helyét elfoglalván, hatszögűnek

1. ábra.

tűnik fel, úgy, hogy a legnagyobb oldal a homlokzat falával összeesik. A torony alsó osztálya legmagasabb, és a kapuzat orma tetejével majd egymértékű; a 2-dik az alsónál jóval alacsonyabb, a két következő ennek felét teszi ki, míg a legfelsőbb osztály deszkákból van alkotva és fa-sisakkal ellátva. A toronyba a nyugati oldalon van a bejárás, a lépcső világosságát lőrésidomu, egyenes záradéku, vagy csucsíves ablakocskáktól nyeri. A torony, mint ma fenáll, kőszerkezetével alacsonyabb a homlokzatnál.

Úgy látszik hogy még 1822-ben, midőn Neuhauser Fr. e romot természet után rajzoló * még a templom hajóinak déli fala csucsíves, mérműekkel diszitett ablakaival és

* E folio lapra készített könyomatot, melynek aláírása ez: 1-te Ansicht der kerzer Abtei-Ruinen; Bielz Albert kir. tanácsos urtól nyertem ajándékul. Ez volt az 1821-ben feltalált lithographia után az első kísérlet, melyet Erdélyben Bielz atyja, Bielz Mihály intézetében ha jól emlékszem, erdélyi kővön előállítottak.

két osztályu támjaival egészen épen fenállott, noha már akkor is a tetőzet minden nyom nélkül eltűnt volt, az ormozatnak pedig a homlokzaton még fődő kövei is helyükön fekvének.

Belépvén a hajóba azt látjuk, hogy a tervezet valószínűleg még a románkorba esett, minthogy a két oldalt észlelhető pillérmaradványok (mindegyik oldalon még három-három állott) a középhajót épen kétszer oly szélesnek tüntetik fel, mint a milyenek a mellék-hajók. Az északi fal, ablakaival és támjaival még most is látható; azonban a kereszthajótól kezdve a templom el van falazva, és ma a községtől használtatik. A már most előudvarúl használt templomból egy egyenes fejű, leszelt élű ajtón, mely fölött lóheriv terjed el, jutunk a régi szentélybe. Ezen ajtó mellett, mint egyik érdekes régiséget találtan azon vezeklési

2. ábra.

sulyt (Strafstein, Bag-Buss-Stein), melyet az Archaeol. Értesítő VI. kötet 123. lapján rajzzal kiadtam. A kereszthajó északi része igen szép fejezetű oszlopokkal bir a szögletekben, és két-két kápolnát képez, melynek egyikében még a *piscina* maradványai látszanak. A kereszthajón túl mind a két oldalon még sekrestye-féle hajlékok állanak.

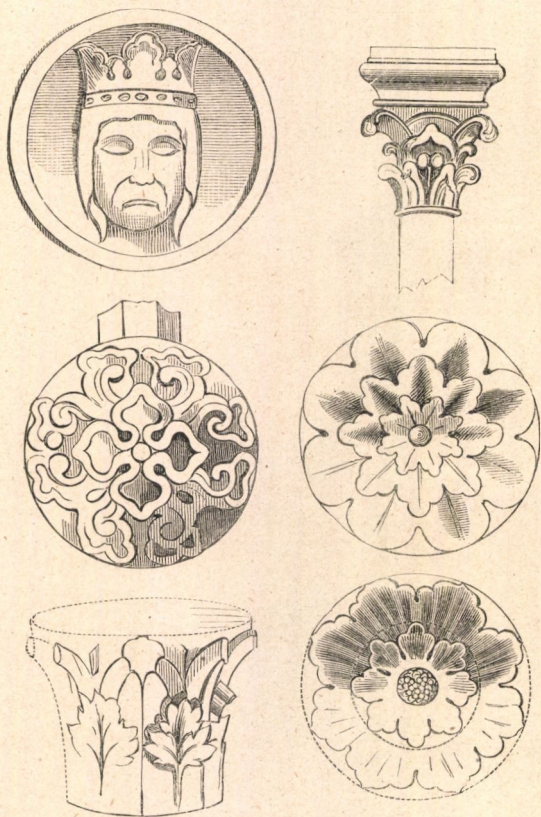
Hamarjában tett hozzávetőleges méréseim* szerint a szentély hossza a diadalivig 6°,

* Egészen más czélból keresvén fel Szebent, ezen műemlék tüzetes fölvételére nem is készülhettem, a mellékelt metszvények is inkább tájképiek, mint mérnökiek; de azért talán elégségesek arra, hogy az országos régészeti bizottság figyelmét fölébresztsek.

szélessége $4\frac{1}{2}^\circ$; a kereszthajó hossza 4° ; a középhajó szélessége 4° , a pilléreké $\frac{1}{2}^\circ$ *, a mellék hajóké $1\frac{3}{4}^\circ$: a hossz hajó hossza pedig 24° .

A szentélyben, melybe már a reformatio óta az isteni-szolgalat szorult és melynek külsejét a 2-dik ábrán láthatjuk, a keleti oldalon kettős nyomott csucsíves ablakok tűnnek fel, melyeknek tagozatai hajdanta a talapkövekig leérhettek; de mai napon be vannak rakva. Fölöttük és a sokszögnek többi csucsos ablakai fölött is nagy kerek rózsák tűnnek fel, míg a tetőzet alatt vállkövek futnak köröskörül. Ezen ablakok hasonlóak a brassai Bertalan-féle nagy templom ablakaihoz**, hol ugyanazt az elrendezést észrevehetjük. A kettős ablak magasb az oldalakon állóknál. A bordák itt igen egyszerűek és minden horonyozás vagy bottagok nélkül oldalukon csak egy-egy szíjtagot tüntetnek fel, melyeken túl a puszta hasáb kiemelkedik. Az oszlopnyalábok fejezetei leveleket és levélgumokat mutatnak

3. ábra.

(l. 3. ábra); talapzatuk azonban rézsutos tagozat által összekapcsolt táblázaton felül vánkossos és bottagos, minden szöglettakaró levéldisz nélkül, csak kettőn oldalt ily levelek láthatók. Legdiszesb részletei a szentélynek a zárkövek, melyek közt az, mely épen az oltár fölé esik, kerek keretben koronás női főt tartalmaz vállig érő takaró kendővel, és a szobrászatnak oly remek kifejezésével, milyennel eddig ilyen helyen sehol sem találkoztam, és melyről a mellékelt (3. ábra) fametszvény kellő fogalmat épen nem ébreszthet. Azt hiszem, hogy az ihletett művész a «*Regina coelit*»-t akarta itt megörökíteni, mint-hogy az oltár, mint a legszentebb hely fölött, másutt mindenütt, Krisztus fejét, az «Isten bárányát» stb. találjuk; s így azon eszme, mintha e fej Róbert Károly arczképe lenne, mint a helyszínén hallám, magától elesik. A másik bolt-süveg záradékan igen szép rózsza van alkalmazva, mint a milyenek (l. az idézett fametszvényt) a hajdani kolostor udvarán szerteszét hevernek.

A diadaliven túl eső, mai napon templomul szolgáló részben sok az ujtás, de a kapuzat régibb és mi a többi építményből leszedetett, vagy beomlott, azt többé kiegészítésül fel nem használták, bár e részletekből, főleg az egyszerűségükkel meglepő oszlopfejek, palma- vagy egyéb növényü leveleikkel, a kor jellegzését és a rom kiegészítését igen elősegíthetnék!

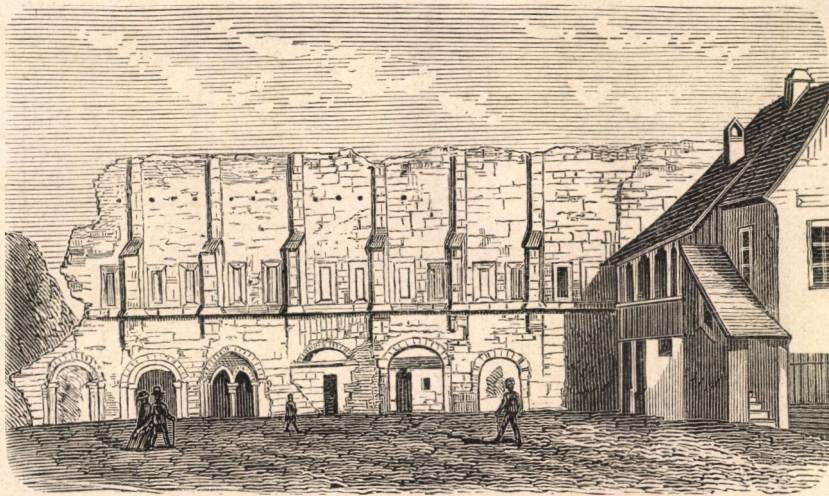
* A pillérek alul sárgás és vöröses faragott kőből rakvák; a csarnok-ivezetek téglából készültek, ezek fölött durva vörös festés nyomai vannak fehér alapon. Az ivezetek kezdetein, formált téglák kezdék meg a bolt-hajtást, mely azonban legnagyobb részt beomlott.

** *Kloppfleisch*: Drei Denkmäler mittelalterlicher Malerei Jena 1860. 37. lapon állítja, hogy az ugynevezett szerencse kerek, Katalin kerek, kerekablakok a román korszaknak végéből valók. Így a csucsíves ablakok fölött, mint e helyen említettük Csehországban is előfordulnak a *bechini*, sz. Mátyás-féle templom hajójában, l. Mitth. der k. k. Central-Commission für Baudenkmale, in Wien; XVI. kötet CIX. l.

A mi e romot előttem nagyon nevezetessé tette, és annak hajdani gazdag és előkelő voltáról tanuskodik, az a *keresztfolyosó keleti szárnyának emelete*, mely a templom négyzeténél az egyházzal össze levén kötve, mintegy 22 ölnyire terjed és mint a 4-ik ábrán látható, pompás kinézésű lehetett. Ezen építménynek egyenközü tractusának alapjai ugyan a templomtól délre eső térségen a földből kiállnak, míg a templom déli hosszfalával egyenközüen esett szárnyvonalra a mai paplak van építve, melynek egy részét szintén a 4-dik ábra a baloldalon mutatja.

Hogy maga a zárda, mely annyiszor elrontatott, egyes részleteiben többféle időszakok jellegével bir, igen természetes; az egyházzal egyenlő magasságú kolostor falai alul, mint másutt is rendesen így volt, noha a havasok közelsége igen zordonokká tehette, az udvar felé nyílt csarnokká voltak áttörve; ezen nyílások, melyekből jelenleg még hat egészen látható, míg kettő egy házikó által el van rejtve, nagyobb része körivezettől volt fődve és nyéré egyszersmind erejét az emeletnek elbirására; de látszik az egyiknek nyomott csucsivra való átváltoztatása is, mely alatt egy csinos fejezetű oszlop kettős csucsives nyílást képez, mint ezt részletben az 5-dik ábrán a rajzoló föltüntette, úgy, hogy itt a folyosó

4. ábra.

belső boltozata részletei is felötlenek. A mint e rajzból észrevehető, sok itten a kőfaragászati részlet a tagozatokban és a faragott kövekben, melyek a szögleteket és boltíveket alkotják, míg a kornak szokása szerint a falak maguk réteges, de szabálytalan alakú kőduczokból összerakvák. A kő a vidék bányáiban töretett, bár nem hiányzik azon finom szemcséjű sárgás kő sem, mely *Vajda-Hunyad* szobrászati munkáit oly becsesekké, oly lágyakká és mégis oly szabatosokká teszi.

A támfalaknak, melyek két osztálylyal a hajdani tetőig felnyultak, alsó, inkább kirugó részei hiányzanak, sőt a bolthajtásoknak nem is felelnek meg elég pontosan; az emeleten kajszák mögé vonul maga a fal és támai, és minden egyes tám közé két-két egyenes fejkövé keskeny ablak jutott, melyek mindegyike talán egy szűk czellának felelt meg, melyek fölött belül ismét nagy boltozatok emelkednek.

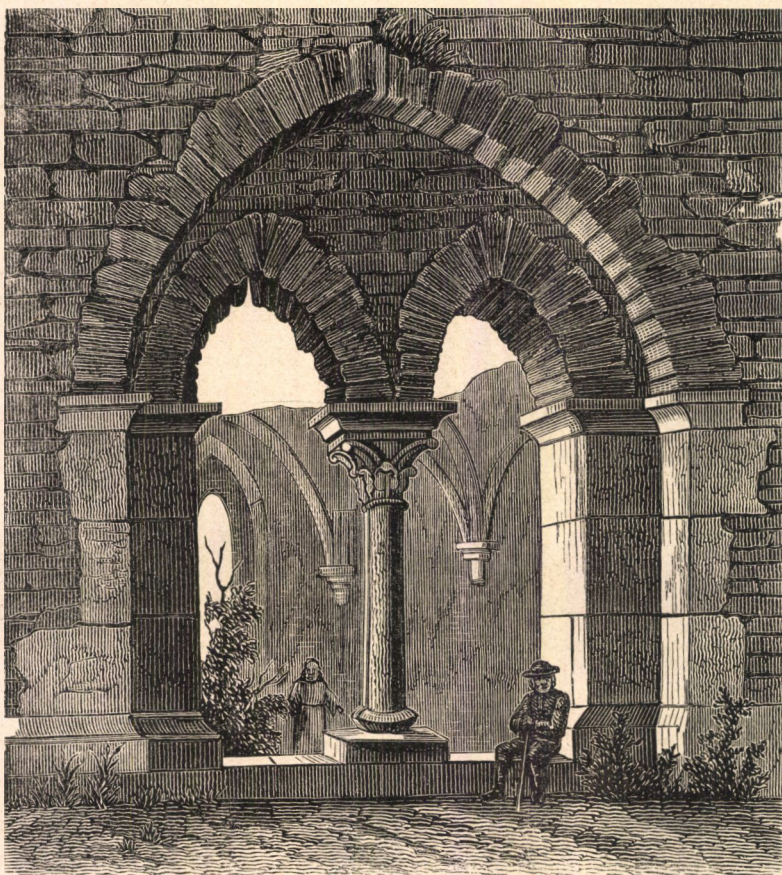
Ezen építményrészt szabatosan fölmérni annál tanácsosabb lenne, mert tudtommal alig maradt fel hazánkban hasonló régi kolostorszárny, miért is előadásinkban is, csak a külföldi efféle maradványait kell idéznünk. Nálunk alig mutatják az alapfalak a kolostor irányát és kiterjedését, maga a fölépítmény anyagnyerés miatt, rendesen elhordatott.

Az ős szigorú szabályoknak megfelelt az is, hogy a kolostor területén a *patak is keresztül folyt*, miszerint így a szent falak kerületében a *malom*, a *mosóház*, melyre a fehér öltözék miatt a *czisztercieknél*, valamint a *prémontreieknél* is nagyobb szükség volt, a *kalló* stb. alkalmaztathassék.

Ha több érkezésem lett volna, szerettem volna a régi kolostori *malmot* és a *kerítésnek fenmaradt alapjait* is felkutatni, miszerint az egész ősi telepítvénynek legalább vázlatát birhatnók; de ezt végezzék azon szakemberek, kikre e valamint háladatos, úgy kellemes munka várakozik.

Záradékkul még emlitenem kell néhány régi *sirtáblát*, melyek a kolostor-udvarban létezett temető tiszteletgerjesztő maradványai. Van egy hosszukás négyszögű tábla évszám

5. ábra.

és felírás nélkül; az alatta nyugottnak valamint élete csendes, elvonult és ismeretlen vala, úgy eltűnt örökre emléke is. Egyszerű kereten belül, táblából és sekély horonyból álló talapzatba egy rud van eresztve, melynek végén egy görög, egyenlő águ, keresztet látunk. Hasonlít e kereszt sok ősrégi sirkövön láthatóhoz. A kő hossza 1.70 centim., szélessége 0.65 centim. Egy hasonló hosszúságú de 0.64 szélességű kőlapon egyszerű apátbot van kifaragva, melynek tekervénye végén szőlőlevélforma tűnik fel. Egy harmadik sirtábla, mely 1.60 hosszú, 0.68 centim. széles, alul egészen sima, felső részében egy 0.32 c. széles, 0.43 c. magas, végein kajmós kereszt emelkedik. Ez ma hidul szolgál az elevenen csörgedező patakon át, és körüle sok ablaktagozat, kerekablak, oszlopfej- és talapzat-töredékekkel, valamint egy 0.40 c. magas 0.90 c. átmérőjű szenteltvíz tartóval együtt, melynek mélyedése

0·56 átmérővel bir, és karimáján egyenszáru keresztekkel és igen kezdetleges arc-részlettekkel, talán a négy paradicsomi folyó személyesítése, mint ez Caumont Abecéderjében és Pannonhalmán is ily «*lavabo*»-n látni lehet, — az udvarban szerteszét hevernek és sokkal illőben, mint egy kis muzeumban, a régi templom falai közt lennének felállítva, hogy ott mint a jelen kegyelet tanui elődeink barbárságát részben mentegetni segítsenek.

El nem mulaszthatom, hogy a község nt. lelkészének, *Mökesch Sámuel* urnak, a község előljáróinak, valamint kísérőimnek a honi régészet nevében e helyen köszönetet ne mondjak azon szivességért, melylyel tanulmányimban történelmi emlékekkel, sokféle érdekes adattal és vizsgálatokban tett segítséggel támogatni iparkodtak.

A GYÖRI KÁPTALAN ANTIPHONALÉJA.

Adalékul a régi egyházi irott könyvek és rajzaik ismertetéséhez.

Rómer Flóris Ferencztől.

BEVEZETÉS ELŐSZÓ GYANÁNT.

Azon sok érdekes, ritkasága vagy feltűnősége által figyelemre méltatott magyar régiségi tárgy közt, mely a bécsi világkiállítás alkalmával a nézőséget gyönyörködteté, bizonyosan első sorban szerepelt a «*györi főegyházi káptalan óriás Antiphonaleja*» is, mely czélszerűen kiállítatva mindenkinek kellett hogy feltűnjék.

Tudta-e a kiállítást látogatóknak csak százezred része e ritka művet kellőleg méltányolni? Felfogták-e azt, mily nagyszerű tényezője ez «multunk miveltség-történetének» évlapjain? Szóltak-e róla a külföld szakemberei vagy a kiállítás ujdondásai? Erről csak e szakosztály képviselői adhatnak felvilágosítást. Nekünk elég az, hogy hazánkfiái számára, a mit tudunk, e helyen megörökítsük, történetéhez hű adatokat szolgáljunk, és némileg hála emléket emeljünk annak, ki főtényezője volt annak, hogy a nevezetesség régi elhagyatottságából napfényre hozatván, jelenleg a györi papnöveldei könyvtárnak egyik fődíszéül szolgáljon.

Mintegy 15 éve annak, hogy a györi lapban egy kis rövid jelentést tettem a két kötetben foglalt nagyszerű *Antiphonaleról*. Az archeológiában egyáltalán, de még inkább a kéziratok ismeretében kezdő valék. Akkor még alig egy éve mult el, hogy *Ipolyi* barátom felszólított, térjek át a *természettudományok mezejéről*, mely nálunk úgy is több művelőnek örvend, a *régészet terére*, melyet ifjukoromban kedveltem, és melynek területén működni életem legnagyobb gyönyöreihez tartozott volna.

Hajlottam barátom szavaira; a tömérdék anyagot áttanulmányozni, a régészeti építészetet a lébenyi templomon kezdeni, *Ipolyival* és *Ráth* Károlylyal posonymegyei *Sz.-Györgyre* kirándulni és mesterem vezetése mellett ezen ősrégi város érdekességeit szemlélni, tartozott első lépéseimhez, melyeket ezen egészen újjá vált téren mintegy félve tettem. A mit Győrött annak régi korából még találhattam, saját tudomásom szerint, nem követvén a régi hagyományokat, önállólag kezdtem vizsgálni, az eredményeket szerény tárczaczikkekben közleni, a lakosság közt ezek iránt tiszteletet, rokonszenvet gerjeszteni. De fölébredtem a régi kéziratok kutatása iránti szenvedélyre is, mely a bakonybéli diplomatikus tanfolyam alatt bennem gerjedett, de melyet azon időtől fogva, midőn még *Pannonhalmán* theológiát tanuló koromban a kéziratokat és ősnymtatványokat

nt. *Filpergen Rudolf* könyvtárnoksága alatt a nagy tömegből kiválasztottam és azon szobában, melyben jelenleg is állanak, felállítottam, más pályára alkalmaztatván, magamba kellett fojtanom.

Deák Zsigmond püspök és akkori nagyprépost védpaizsa alatt bejutván a ft. káptalan könyvtárába, ottan az *ösnymatok* rendezése alatt, igénytelen sávolys keménypapir borítékban találtam a két érdekes hártya kötetet; de a világot csak akkor figyelmeztettem ezen kincsre, mikor *Dudik Béla*, raigerni benezés barátomnak, és ezekben kitűnő szaktudósnak is bemutattam, és ítéletem valódiságáról meggyőződtem.

Nem sokára reá a m. tudom. akadémia archaeologiai bizottságának is küldtem be rövid ismertetés mellett szánapapíron át készített vázlatokat a nagyobb képekről, a szélek diszitményeiről és egyes feltűnőbb kezdőkről. A bizottság előadója, *Ipolyi Arnold*, helyeslését közlé velem és némi változatokkal késznek nyilatkozott ezen értekezésem kinyomattatására.

E közben figyelmessé lettem a főegyház egyik támpilléren képkeret gyanánt alkalmazott bronz sarkokra és keretrészekre, és bebizonyítottam, hogy ezek az Antiphonale kiegészítéséhez tartoznak.

Nagy érdeklé szemlélé mind ezeket *Simor János* ő msága, akkor győri püspök és az egyházi régiségeknek munkás fentartója és nagylelkű helyreállítója: s azonnal terveztetett ezen Antiphonale-nak és külső diszrészének stilszerűen készitendő mű-mellékletekkel való kiadatása.

De az ügy az előtervezésekkel mult el; *Simor János* püspök Magyarország primásává neveztetett ki, magam Pestre jöttem le a királyi gymnasiumhoz igazgatónak.

Egy darabig az eszme háttérbe szorult; de mikor *Ipolyi* az archaeologiai bizottság előadói tisztéről leköszönt és a közbizalom engem hítt meg ezen állásra, újra sürgettem e díszmű kiadatását. Folyamodtam a ft. káptalanhoz, méltóztatnék megtekintés végett, és hogy a kiadatási tervezetet megkezdhessem, az eredeti két kötetet leküldeni. *Deák* püspök megengedé ezt a ft. káptalan beleegyezésével, és ekkor alkalmuk volt a szakkedvelőknek ezen egyházi ritkaságot Pesten élvezni.

Megbeszéltük Rohnnal a költséget, melybe a győri káptalannak e díszes kiadás került volna, és mivel beláttam magam is, hogy ily összeget kérni valószínűleg tagadással lett volna összekötve, az Antiphonalét köszönettel visszaküldtem.

Azonban le nem mondván kedvencz eszmémről, hogy ezen Antiphonale legalább részben régi fényében tündököljék, és a világ a győri káptalan e ritka kincsének örvendhessen, megragadtam a bécsi világkiállításához való előkészületek alatt az alkalmat, hogy végre az ige testté válják.

Levelemmel *Zalka János* püspök ő méltóságához fordultam, ki már előbb oly kegyes volt a győri történelmi és régészeti füzetek 4-dik kötetének befejeztetéséhez a költséget nagy-lelkűen utalványozni. Leirtam a tervet, mely szerint fővárosi művészeknek adatnék alkalom ügyességüket bebizonyítani, hogy e díszmű tartalmához és tulajdonosához illő külsőben a világ színe előtt kiálltathassék!

Amint a kegyes főpap beleegyezését adta, és a két kötet leérkezett, tanácskoztam Józsa Sándor pesti könyvkötővel, hogy a helylyel-közzel némileg összezsugorodott leveleket kiegyenlitse, a két kötetet egybe kösse, széleiből semmit vagy legalább minél kevesebbet elvágjon, mintán részben úgy is, midőn a kemény papirba lettek bekötve, már kisebbre

vágattak. Hogy a dörzsölés által már is kissé sértett aranyos képek és szegélydiszek megóvassanak, azon helyeken a régi divat szerint nehéz selymü védlapok köttettek közibök, és az egész mű elé, minthogy a címlap hiányzott, *Rohn* által olyan fényes lap készítettetett el, mely az utókornak a könyvnek helyreállítója, *Zalka János* ő nagyméltóságának nevét tudtul adja.

De még evvel nem lett az ujjítás befejezve. Összehangzó, illetőleg méltó külsőről is kellett gondoskodnunk. A vastag kemény fatáblák erős disznóbőrrel lettek bevonva, és míg a levéltár vásárládája födelén talált öt darab bronz-sark és a középdarab a könyv felső borítékját ékesítette, addig annak hátsó részére a főtemplom támpillérén talált négy sark alkalmaztatott. A hiányzó levélgunókat, a keretnek egészen elveszett részeit a budapesti bronzöntő, *Vandrák Samu* úgy utánozta és javította, hogy még szakértő is csak bajosan tudta a toldalékot és az új darabot a régiek közt fölismereni. Egyáltalán *Rohn*, *Józsa* és *Vandrák* műértelmének és szakavatottságának köszönhető az, hogy e nevezetes mű nemcsak a bécsi világkiállításon némi büszkeségünkre megjelenhetett, hanem a múlt évben a Károlyi palotában szervezett műemlékek kiállítása alkalmával is nagy feltűnést okozott. Bizonyos az, hogy *Zalka* püspök ő nagyméltóságának neve mindaddig, míg ezen mű a győri egyházmegye papnöveldei könyvtárában őriztetni fog, ennek látogatói előtt dicsfényben fog ragyogni.

Nem akarom állítani, hogy az említett bronzdíszmaradványok a győri Antiphonaléra úgy vannak alkalmazva, mint az eredetileg tervezve volt, sőt ellenkezőleg Ő Méltóságához benyújtott tervezetemben magam fejtettem ki azon véleményt, hogy ezen darabok több könyvtáblán léteztek, jelesen hogy az evangelisták jelvényei közt középett alkalmasint *Krisztus mandorlában ült*; és hogy a négy szent közt a boldogságos szüz állhatott stb., de ha a két Antiphonale töredéket külön köttettük volna, azon kívül hogy, egy-egy kötet igen vékonynak tűnt volna fel, még az is tekintetbe volt veendő, hogy akkor egyiknek közepére ékesség nem jutott volna. Így az lett a határozat: hogy, a hátsó táblára, mint szokásban volt, egyszerű sarkok vagy mentő köldökök tervezésétől elállva a hátsó táblát inkább illető sz. Máriát az evangelisták jelvényei közé illesztettük, és a hátlapot közepén üresen hagytuk.

I.

A GYŐRI KARKÖNYVEK KÖNYVÉSZETI LEÍRÁSA.

A győri káptalan karkönyvének két kötete abban egyezik, hogy mind a kettő egy írótól származik, mind a kettő egyenlően csonka és mind a kettő díseitől megfosztatott; különbözik pedig abban, hogy míg az elsőben az officiumok cím nélküliek, a másodikban ezek minden egyes ünnep előtt találhatók, valamint hogy az öreg betűk díszítésére nézve is egymástól eltérnek.

Hogy még az is, ki nincsen oly szerencsés állapotban, hogy e nevezetes kéziratokat önlátás által tanulmányozhassa, magának azokról helyes fogalmat szerezhessen, azon módon, mint a kéziratokat és ösnyomtatványokat szabályszerűleg le szoktuk írni, leírásukat közlöm, remélvén, hogy így e járatanabb úton követőket találván, egyházi díszkönyveinkre és azokkal rendszeren előforduló kicsided-festészetünkre nézve sikerülend, ha nem déli verőfényt deríteni, legalább másokat is buzditó pittymallást idézni fel régészeti láthatárunkra.

Az igen erős, tiszta, hibátlan, mindkét oldalán fehéritett, legerősebb borjuhártyára írott Antiphonalék 0·82 magas és 0·545 széles lapokkal birnak, bár, mint az oldalékitmények csonkítása mutatja, eredeti állapotukban, t. i. a második ideiglenes bekötés előtt, mindenesetre még terjedelmesebbek voltak. Az oldalt alkalmazott keret-vonalakra nézve, belső széleiknek külső vonalai 0·068, a külsőé 0·16 cmnyire huzattak, ezektől pedig a lapok közepei felé a belső vonalak 0·018 cmnyire állottak. Felülről az írás, illetőleg a hangjegyek majd 0·08 cmnyira kezdettek, az alsó szélből pedig 0·15 cmnyire végződtek.

Minden lapon 7 sor — négy egyenközü vonal közti — régi hangjegy található, ezek alatt áll a gyakran rövidített szöveg, mely aránylagos vastagságában nagy gyakorlottságot áruló kéztől, ugyanazon szorgalommal van elejétől végig írva.

A kezdők feketék, váltogatva vörösökkel és kékekkel; egyenkint levél, toll, állat- vagy emberi alakokkal feltűnőleg tarkázzák. A tinta kékesfekete, hol a vonásokban összefolyt sötétebb színezetű.

1. Antiphonale.

Ennek tartalma: Officium de tempore; jelenleg áll 179 levélből.

A sok hiány, mely e kötetnek elején mutatkozik, magának az officiumnak a maitól való eltérése, és a többnyire *saját antiphonáknak* alkalmazása az összehasonlítást mód nélkül nehezítik, és némi hibák elkövetésére adnak okot.

A szöveg az első levelen így kezdődik: . . . dominus et descendit super nos sicut ros Deus noster. Euouae. *Antiphona*: Dabit illi Dominus sedem David stb. . . (h) *Ymnus*. Vox clara stb. *Vers*. Vox clamantis stb. *Ad Benedictus*. Omnis vallis implebitur stb. . . . Mind ezek az *Adventi* officiumból valók, de melyikből? Nyomáit találjuk a III-dik Vasárnapiban.

Az első levél hátsó lapján ezt találjuk: *Dominica II.^a Ant*: Nascetur vobis — következik *Intritorium*: Canite tuba stb.

Utána hiány van.

A 3. levelen ez áll: Prope est ut veniat tempus stb.

Itt ismét hiány van; a

4. 1. *Dominica III. adventus-ból* való, és pedig in III° nocturno *Antiphona* és tart a 8-ik levélig.

8. levél: feria III^a és feria IV.^a ugyanazon levél hátlapján, folio verso, feria V^a | 2 (4) temporum. — Itt hiány van.

9. levél feria VI. 2 temporum.

A 12. levél után ujonnan hiány mutatkozik.

13. levelen: ad III^{am}, VI^{am}, IX^{am} áll a *horák-ból*.

Már ezen felsorolásból is kitűnik, hogy e könyvnek elején, az egészen összefüggés nélkül való leveleket, minden értelem nélkül összerakták és bekötötték.

A 14. levelen cím nélkül, de 0·30 □cmnyi gyönyörűen festett kezdővel, áll a festum *Nativitatis Domini*.

Ebből majdnem az egész officium meg, van de a 29. levél után ismét *hiány* támad; a 30. l. ad IX^{am} áll; 30. b. l. (b = folio verso) Tecum principium, majd hiány van; a 31.

levelen sz. *István*vértanu officiuma kezdődik, de a 40. levél után, valamint a 42-ik után is, újólág hiány tűnik fel.

Ezen sok hiányon nines miért nagyon esodálkoznunk, ha tekintetbe vesszük azt, mint vágattak ki a legbecsesb díszítmények és a gyönyörű kezdőbetűk, továbbá miként alkalmaztattak a fennmaradt, kevesebbé díszes, levelek könyvek bekötésére, kéziratok takaróira, melyekre nem csekély szomorúságomra mindenfelé akadtam, és melyeken az írás és a hangjegyek nagyszerűsége után ítélve, a győri káptalan karkönyveinek foszlányaira reá ismertem.

A 44. levél *b* lapján: *Evangelista* sz. János officiuma áll; de már a 45. l. után egy levél eltűnt; miáltal ezen majd teljes részlet megesonkult. Az 57. l. után hiány van; az 58. levelen a *Sanctorum innocentium* első nocturnuma veszi kezdetét. 63. után hiány van; a 64-iken sz. *Tamás* apostol officiuma kezdődik.

A 73. levél hátlapján: *Dominica II. post Nativitatem* czim alatt ugyanazon Antiphonák állnak, melyek az újabb zsoltosmások könyvekben karácson nyolczadában előjönnek. A 81-ik levél utáni hiány mellett a 85. *b* lapon kezdődik a karácson nyolczada,

a 90. l. sz. *István* nyolczada,

a 92. levél *b* lapján sz. János nyolczada,

a 94-iken *vigilia Epiphanie*, mely után hézag vagy, de a 95-iken az *Epiphania Domini* veszi kezdetét.

A 113. *b*. l. Dnica *infra Epiphaniam Dni*;

114-én Octava Epiphanie Dni;

117-én Dominica I^a post Epiphaniam Dni áll; de a 118-dik levél után ismét hiány van.

A 132 levéltől a 149-ig feria II-ától feria VI-áig az officiumok rendesen sorozvák. — A 152-ik l. után hézag van. A 155. levelen áll *Dominica II-a post Epiphaniam* stb. — A 156. *b*. lapon áll: Dominica III-a p. E. 158. l. Dominica IV^a míg a 158 *b*. lapon: Dominica in LXX-ma veszi kezdetét; 174 *b*. lapon: Dominica 2-a (LX-me) áll.

Végre 179-ik *b*. lapon: in II° nocturno Antiph. Transeunte Domino clamabat ad eum, miserere mei filij (sic) David, Conserva . . . áll, és ezek a kötetnek utolsó szavai.

Az egész könyvben egyedül a karácsoni ünnepnél találunk egy nagyszerű képet; a többi mind ki van hagyva, vagy kimetszve, mint ezt a fenebb constatált sok hézag bizonyítja. A kisebb ünnepek előtt nem voltak nagyobb képek, hanem csak gyönyörű lombozatokkal díszített kezdők, de ezeknek is sok helyen csak nyomaira akadunk.

2. Antiphonale.

Ennek tartalma: *Officium de Sanctis*, és áll 137 levélből.

Kezdődik sz. *Jakab* apostolnak július 25-ére eső officiumán e szavakkal: (Ja)cobum xpo credidisse repletus zelo excitavit sedicionem gravissimam ita, ut quidam scriba phariseorum mitteret stb.

Következik sz. *Anna* officiuma, mely július 26-án tartatik.

A 12. levél *b* lapján: de *sancta Martha* virgine, július 29-ére eső officium áll.

A 23. lapon: ad *vincula s. Petri*, vagyis *vasas sz. Péter* ünnepe, mely augusztus 1-én tartatik, áll. Követi ezt *Marie nivis* ünnepe, augusztus 5-én nagyszerű kezdővel.

A 33-ik lap után hiány van.

A 34-ik levelen: *Transfiguracio Dni* áll; ebből meg van az egész officium, és ez aug. 6-ra esik.

A 45-ik levél után ismét hiány tűnik fel.

A 46-ik levelen, *Sancti Laurencii* — aug. 10 — officiuma van.

Az 57-ik levél *Sancti Tyburcii*-nek van szentelve, ennek ünnepe különben april 14-én említettetik.

57. b lapon De *S. Yppolito martire* áll, esik aug. 13-ára.

58. l. után hiány van; e helyen egy nagy szép kezdő állhatott.

59. l. ez olvasható . . . facti domini et Sanctorum coheredes, ez aug. 20-ára eső sz. István királyunknak officiumából van, mely mind saját részletekkel van fölszerelve.

75. lap, ez de *So. Bartholomeo Aplo*, aug. 24-ére eső, officiumát foglalja magában, és igen szép initialissal van ékesítve. Hasonlólag a 77. l. de *S. Augustino* — aug. 28-án — képpel bir, valamint a 94. lapon, sz. János fejeztelének (esik aug. 29-ére) története nagy-szerű initiallal van kitüntetve.

A 99. b. levél a szept. 8-ára eső *in nativitate beatissime Virginis etc.* van szentelve.

A 113 b. lapon ez áll: *In processione stb.*

A 114. lap után ujonnan hiány mutatkozik, mely után az: *Exaltacio S. Crucis* — szept. 14-én jön; de már a 124. lap után ismét hiány van.

A 125. levelen *S. Móríc* officiumából (szept. 22-én) a kezdő ki van metszve.

127. b. lapon *Cosme et Damiani* — szept. 27-én — ünnepe foglaltatik csinos kezdővel; de sz. *Wenczel* officiuma — szeptember 28-án — ki van metszve és a következő

128. levelen, sz. *Mihály* napján — szept. 29-én — az officium a II-dik nocturnus IV-ik Responsoriumával van befejezve. Itt is feltűnő kezdő állhatott, melynek elrablása által nemcsak ezen kézirat, hanem maga a magyar Iconographia is pótolhatatlan kárt szenvedett.

A 136. l. szent *Jeromos* — szept. 30. — ünnepén kezdődik az első Nocturnus IV-ik Responsoriumával és végződik a II. Nocturnus IV-ével: *Solitudine reiecta festinans Bethlehemita sanctus fuit Iheronimus . . .*

Ezen kötet után ítélve, mely egy három havi közt t. i. juliustól octoberig, bár igen hézagosan foglal, föl kell tennünk, hogy e szentek officiumai még három kötetre terjedhettek.

Megjegyzendő, hogy ezen Antiphonale végéhez kötve van egy lap, mely kisebb betűkkel iratott és hozzá nem is tartozott. Hajdan, mint más ily hártyalapokat borítékoknak használták, mint ezen irás is mutatja: *In hac theca | decimandi ordo | in varüs locis . . .* és más helyen: *In hac theca | decimandi ordo in variis locis | Item quaedam Iudicia celebrata coram Decano V. C. azaz: Venerabilis Capituli.* Eme lapnak széle szintén le van vágva, az irás a XVII-ik század vonásait árulja el.

A SZÉLEK ÉS KEZDŐK DISZITÉSE.

Feltűnő mindenesetre, hogy midőn az egyik ugyanazon kéztől származó karkönyvben a nagyobb betűknél kizárólag csak levélétkimény használtatik, a másokban a valódi és képzelt ember- és állatvilágból a legváltozatosb csoportozásban egyedül csak ezeket találjuk.

Van a könyvek szélén fölunkorodó vagy lefutó, sokszor a lapnak egész magasságát és szélességét elfoglaló dúsgazdagon festett és finom ereiben ügyesen aranyozott kezdő, bár ezeknek egy nagy részét a remek festésért, de lehet hogy a gazdag aranyozás kedvéért kivágták. Ez leginkább divattá vált a könyvnyomás mesterségének feltalálása után: a szép díszítményeket eltávolították, a beirott hártya könyvkötési, vagy aranyverő anyagul szolgált.

Ezen lombdíszítményekről elég legyen itten csak azt fölemlíteni, hogy azon kor legjobb mestereinek műveihez hasonlítanak és könnyedségük, izlésteljes színvegyületek tekintetében mainapon is előmintául vétethetnének.

A *torzképeket* egyenkint lehetetlen felsorolnom, mert hogy velük megismerkedjünk, vagy minden egyes kezdőt külön le kellene írunk, vagy azokat legalább vázlatban mellékelnünk. Az egészből az tűnik ki, hogy a festőnek az orr elfintorítása volt legkedvesebb éleze; ezt sokszor vagy ormány-nagyságra kinyújtja, vagy disznóorr-szélességre vastagítva, többször szőlőfürtre átídomítva találjuk.

Az emberek és állatok teste, főleg hátgerincei, rendesen sorba rakott és növekvő gúmókkal tarkítvák. A sárkányfajok mindenféle alak- és színváltozatossággal leggyakrabban fordulnak elő, ezek után pedig az ördögök csúffajtái sűrűen szerepelnek.

Az állatokra nézve, melyek többnyire természetűen rajzolva, egész rendszert kellene elősorolnom, ha még a kápráztató képzelmény által eltorzított, néha undorgerjesztő alakokat is, melyek gyakran díszítményi eltorzítások tekintetéből formájukból kivetkötettek, csak részben meg akarnám ismertetni. Mindezt látni kell, leírni igen bajos lenne.

Az emberi alakok közt ott találjuk a többi közt az infulás apátot, a nyírott haju, alvó vagy imádkozó barátot, a különféle színű, de legtöbbször fehér gunyáju, kajmós orru, sárga, kék, vörösszakállu zsidót stb.

A tarka *főveggyűjtemény*, különben is középkorban a legnagyobb változatosságot megengedő ruházati rész, mindent foglal magában, mit az ember valaha az egyszerű, különböző redőzetű kendőtakarótól kezdve a turbánok fajain keresztül a czukorsüvegidomu kalapig kigondolt. Meg kell jelölni azt, hogy a füles- csörgőkkel ellátott csuklya sem hiányzik, sőt hogy épen gyakran fordul elő.

Némi a közéletből vett foglalatosságok is vannak előállítva. Látunk itt fonó vagy olvasó nőt, egy furulyást és dudást füles csuklyában, favágót, köhordót, falábos nyomorékot; egy helyen nyargal csúcsos süvegű ember gereblyével kezében; gyakran jön elő a nyelvöltő pimasz, vagy olyan le sem írható jelenetek, melyekkel a régiek még az ájtatosságra szentelt könyvekben is, durva természetességükben nem annyira titkolódtak, mint a mostani ildomos, finnyásnak kürtölt világnak illememberei.

A kezdőknek torzképei festőjéről azt kell egyáltalán mondanunk, hogy a mennyire szeszélyes bámulandó változatosságában, annyira kezdetleges sőt durva is, esetlen és aljas a felfogásban és kivitelben; úgy hogy első pillanatra látjuk azt, hogy ezen betűdíszítő és az

oldallombozatok és nagyobb képek festője közt igen nagy a különbség. Itt minták után ügyesen dolgozó segéd működött, amott a kicsided festészetnek felavatottja mutatta be jobb dolgozatait.

III.

A NAGYOBB KEZDŐK KÉPEI.

Áttérünk az Antiphonalék nagyobb képeire, mint ezen műnek valódi gyöngyeire. Ezek a rendes legnagyobb kezdőket is mérveik által felülhaladják és valamint a tervezésre, úgy a kivitelre nézve is a legjobbakkal vetélkedhetnek; a mi pedig a betűk részleteit tevő lombozatok, vagy azokból kikanyarodó széldíszítményeket illeti, azok finomságra épen valódi remekül tekinthetők.

Lássuk sorban. Az első kötetben az ünnepek előtti initialok mind hiányzanak, egyedül a *karácsonyi* kép, a fenmaradtak közt a legnagyobb, maradt meg számunkra. Ez 0·22 □cmnyi tért foglal és kék-arany virágokból álló szalaggal van bekerítve.

A zöld betű vastagabb huzásai könnyen és szabadon kanyarodó arany levéldíszből állanak és a remek kezelésnek valóban feltűnő példányai. Az óriási betű közepén tájképet látunk, melynek elején nyílt fészker áll; ennek hátsó része sövénynyel van bekerítve. A földön fekvő, arany sugaraktól övezett meztelen kisded körül térdepel a boldogságos szűz vállaira lecsüngő szőke hajjal, fején kerekded szentfénnyel, kezeit imára kulcsolja össze. Ruhája halvány meggyszínű, köpenye kék aranyos világlattal. Mellette térdel sz. József világos zöld csuklyás ruhában, scapularszerű felöltönye vörös. A sűrű szakállu kopaszos szent, jobbát latin szertartásu áldásra emelvén, baljával kampós botra támaszkodik. Ezekkel átellenben térdel feje oldalait takarókendővel ellátott, bőredőzetű ruhás nő, ki kezeit a szent kisded fölött mintegy áldásra kinyújtva tartja.

Az A középvonása által elválasztva lebeg két angyal, bő ruházatu és még lábuk fején is túl messze hullámzó miseingben; melyet, mint az isten szolgait, dalmatika alaku felső öltöny takar el. Ezek fehér szalagot lebegtetnek a GLORIA IN EXCELSIS-sel.

Az egész összehangzó kép kellemes benyomású; azon csend és nyugalom, mely fölötté uralkodik, áhitatra gerjeszt és ezen titokteljes jelenet fölötti elmélkedésre ösztönöz. Akaratlanul is emlékeztet azon színes szövetképre, mely a győri, ugynevezett hédervári, főegyházi kápolnában függ, és ugyanezen jelenetet ábrázolja.

Ezen még a fenebbieken kívül a három szent király is látható, sz. József pedig annak jelentésére, hogy éjjel van, égő gyertyát tart kezében. A ruházatnak világosabb redőit valamint a festményen, úgy a szöveten is emelik a finom aranyszálak és aranyhuzások.

A II-dik Antiphonale fenmaradt részében négy nagyobb képpel találkozunk. Az első, a *Havi Boldogasszony* ünnepéhez van csatolva. A 0·16 □cmnél nagyobb N-ben, a vastagabb világosb meggyszínű huzások egyenes lemezekről körülvevő keretbe zárva. Középett igen érdekes képet látunk. Egy hegyek közt elterülő mezőség elején, minden többi alakot fölülhaladva, áll a három-koronás Libérius pápa. Ruhája a miseing, mely fölött czinoberszínű rövid gallérú köpenyt visel. Az egyházfő a hólepte körben az esquilini dombon kapával jelöli ki a boldogságos szűz tiszteletére építendő templom alapját. Alant áll különféle színű

öltönyben *János* római főnemessel négy római polgár, ketteje szakáll nélküli, a többi szakállas. Mindnyájan az álom betöltén elcsodálkoznak. A rajz még a kezekre nézve is szabályos, bár az alakok törpékké összenyomottak, a távlat pedig a pápára nézve, ki a közelebb állóknál sokkal hátrább áll és mégis jóval nagyobbak van festve, el van hibázva. A háttér hegyei violaszínűek, az előtérben állók zöldek, a fák törzsei arannyal díszesítvék.

A *Sz. Bertalan* tiszteletére irt imák meggyszínű keretbe foglalt Q-val kezdődnek. Ennek szélesebb vonásaiban mintegy vállköveken arannyal gyönyörűen vázlott két alak áll; a jobbik (ezímtanilag véve), bőruhás, szakállas, hosszú hajú, próféta, magas tartású alak. Baljában fölfelé kígyódzó mondatszalogot tart és erre baljával mutat. A másik alak fiatalabb, könyvből olvas; az üres tért szintén tekervényes szalagok töltik be.

A szent apostol maga minden eddigi képek közt a legtekintélyesebb, legmagasztosb alak, legsikerültebb festmény. Jobbjában a fölfelé álló kést, bal hóna alatt könyvet tart. A Q farka háromszöget képez, melyet satyrfő foglal el, milyent az esztergomi Bakacs-féle gradualében is többször találunk.

A 4-dik kép tárgya *sz. Ágoston*. Ez is egy meggyszínű nagy L-ben ül. A mennyiben érdekes ezen kép egyházi ruházatára nézve, oly kevésbé sikerültnek lehet mondani a szentnek arcát, főleg pedig egészen hibásan rajzolt balkezét, úgy, hogy a többi kép tökélytől messze hátramarad. A háttér fényes aranyatű, cifrázatát a pontozott dülényekben bélyegzett rózsák alkotják. Az aranyfénykörű szent kék egyházi palástban, sötét violaszínű ruhában ül világos-sárga írotámlája előtt s baljával a nyitott könyvet tartva, jobbával tollát a tintatartóba mártja. — Infulája és palástja gazdagon van ékkövekkel kirakva.

Az utolsó nagykép *sz. János fejevételét* állítja elénk. Az E nagy kezdőt, mint a többi is levéldísz ékesíti, de violaszín változattal. A jelenet maga így van előállítva: a füves előtéren térdel *sz. János* a régi Krisztus-alakhoz hasonlólag festve. Barna teveszőrű ruhája bokáig ér, ezt derekán öv, kezeit pedig kötél tartja össze, lábai meztelenek. Köpenye vörös, hajtókája zöld és keskeny; e felső öltöny természetes ráncokban, de igen szűken fűdi testét.

Háttérben áll a bakó, felöltönye prêmes, testszínű; feszes nadrágja hosszú csőrű czipőivel sötétkék, bőredőzetű süvegje világos-sárga, és turbánszerű kendő által képeztetik. Nehéz pallosát ördögi vicsorgással suhintja a szent vértanu felé. A királyi hölgy, ki a szenttől balra áll, fonott szőke hajú, a ruha vékony testéhez merev redőzetben látszik tapadni. A befelé fordított tálat baljában tartja, jobbát fölemeli, mintha ezen intéssel véres ajándékának átadását sürgetné. A háttér meggyszínű talajon szabadkézzel rajzolt arany kacsaringókból áll.

Ezen képek után ítélve, gondolhatjuk, mily veszteség ért bennünket, mikor már maga a száraz leírás is annyira érdekes remeket varázsol szemeink elé! *

* A díszes régi kéziratok ismerői előtt épen nem ismeretlen dolog az, hogy azok épen legszebb diszeitől megfosztvák. Így a posonyi káptalan Gradualejából, melynek kezdői gazdagon aranyozvák, *ezeknek nagyobb része ki van vágva*. (Magyar Sion. 1866. 67. l.) — A sz. Flóriánról nevezett kolostor könyvtárában őrzött 496. számú kéziratnak majdnem minden kezdője kivágatott. (Czerny, die Handschriften der Stiftsbibliothek St. Florian p. 156.) — Hogy ilyesmit a m. n. muzeum könyvtárában, pedig igen előkelő miniatürkédvelők kísértették, tudva van, és hogy ezt lelketlen amateur-ök tehetik, kitűnik onnan, mert ily díszes, képek rendes vásári cikket tesznek, és napról napra, épen azért mivel ritkulnak áruk, is tetemesen felszökkenik.

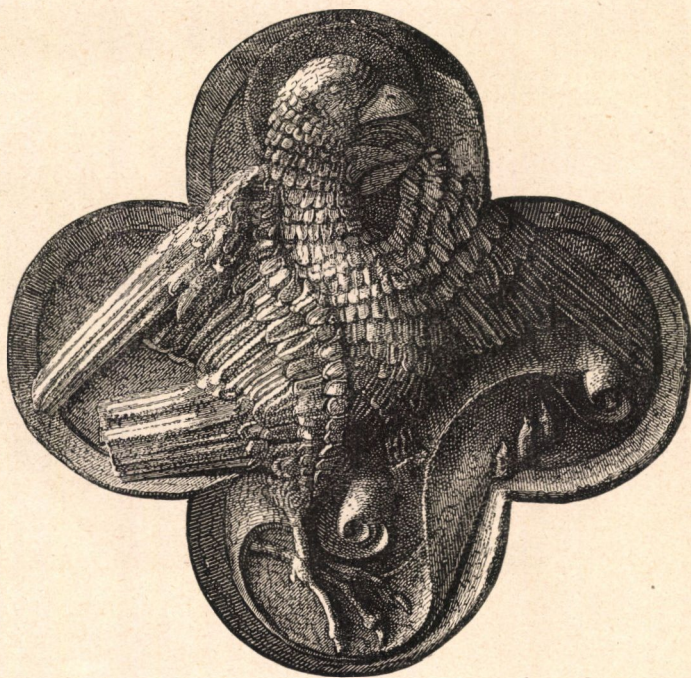
A többieknek, melyek együttvéve legalább is a százaz számot meghaladhatták, eltűnte, vagy talán valami gyűjteményben való lappangása, reánk nézve többé közönbös nem lehet. A fő veszteség bizonyosan sz. István és a többi magyar védszentek nagy képei, mert hogy ilyenek léteztek, már csak abból is gyaníthatjuk, hogy sz. István király ünnepe ily feltűnőleg van kiemelve.

Meglehet, hogy a beirtt hártjának felhasználhatása végett e remekképek jólelkűek által kivágattak, hogy megmentessenek. Azért jó lenne a világ miniature festésű gyűjteményeit ismerni; az előbbieik utmutatása szerint lehet, hogy itt-ott a mieinkre reá ismernénk!

IV.

A BRONZ-SARKOK ÉS KERETEK.

Bármily egyszerű és igénytelen lett légyen ezen fölötté érdekes karkönyveknek kemény barna papírral behúzott táblája, mégis azt hiszem, hogy eredetileg a kor szokásai-

1. ábra.

hoz képest egészen más burokkal birt és hogy azon remek sarkokkal volt díszesítve, melyekhez hasonlókat eddig sem magam, sem más nem látott ezen korszakból, sőt nem is fognak könnyen találtatni.*

* Mióta *Heider Gusztáv* tanácsos urnál Bécsben a régi könyvsarkok szép gyűjteményét láttam, ezekre a középkori gyűjteményekben különös figyelemmel voltam, azért fenebbi állításomat, melyet 14 év előtt kockáztattam, mai napon egészen igazoltnak mondhatom. Midőn ezen egyházi diszdarabok először kezemre bízattak Bécsben készítettek róluk gipszmásolatokat, melyek a berlini műipar muzeumba is kerülvén, úgy mutattattak be mint «a győri káptalan Antiphonale ezüst sarkai». Azt hívék t. i. az illetők, hogy ilyen remekeket nem is lehet másból, mint nemesebb fémből készíttetni!

Ezen, bronzból öntött és remekül vésett sarkoknak egy része a győrikáptalan uradalmi levéltárában létezett egy igen egyszerű, mintegy vásári szekrénynek födelén, e szekrény pedig, melyben az uradalom térképei el voltak helyezve, nyitva állott, nehogy e térképek megnyirkosodjanak. Így csak néhány nap múlva, midőn a könyvrendezésre üres helyre szükségem volt, a födelet lecsaptam, és legnagyobb bámulatomra és örömömre ezen kincsre akadtam. Jelentést is tettem Deáki püspök ő méltóságának, kérvén, hogy kegyes beleegyezésével e sarkok a födelel eltávolíttathassanak, mit az erős, a dudorokon átvert szögek miatt, melyek a tulsó oldalon még visszahajtatva a deszkákba beleverettek, csak úgy lehetett elérni, hogy az egész födelet szét kellett forgácsolni.

Az így felszabadított műkincs áll négy sarokból és egy középlapból. A sarkoknak egy-egy oldala majdnem 0·20 cmnyi, közepükön a négykaréju térségben, ennek lapja igen ügyesen

2. ábra.

felhasználva az evangelisták szárnyas jelvényeit az angyalt, az oroszlányt, a tinót és a sást (l. 1. ábra) ábrázolja. Két oldalt egy négyszög terül el, az öntvényt védő, jól kimagasló gombokkal, az egésznek belkeretét levélgúmok képezik, melyek a sarktól a közepe felé 0·32 cmnyira benyúlnak és liliomdíszben végződnek. A szélein behajtott lapocskák pedig nemcsak csinos karczművel vannak ékesítve, hanem e sarkok védelmére, vizilónemű szörnyekkel ellátva. Hogy ezen elővigyázat e korban divatban volt, mutatja egy karénekes könyv a m. n. muzeumban, melynek sarkain felül-alúl védő tüskék vannak alkalmazva, melyek egyébkint a nehéz műveknek lecsuszása ellen is szolgálhattak.

A födél közepén egy, hosszában nyújtott négykarély (Vierpass) áll, l. 2. ábra.

Ennek közepét a félholdon álló, kisdédét tartó, liliomkoronás boldogságos szüz foglalja el; a jobbra fenmaradt karély területén ágyéig látni egy kis orgonán játszó

angyalt, a bal karélyban egy mandolint pöngető angyal zenél. Ezen izlésteljes díszműnek, keretével és végliliomjaival hossza közel 0·40 cm., széle 0·357 cm.

A leirt dombormű nemcsak engem lepett meg, de még akár ki látta, bámulja ezen remeket, melynek a többi alakok is izlésteljes elrendezésük és gyönyörű kivitelük miatt egészen megfelelnek. Azért legbecsesebb részletei ezek a csonkán maradt karénekkönyvnek. Vannak, kik határozottan Schongauer vagyis Schön Márton műveinek vagy legalább iskolájában készültnek tartják, mert madonnáit sokan utánozták, de még maga Dürer sem volt képes öt abban elérni.

Vannak, kik az egészben olasz befolyást vélnek találni; azonban legtöbben, kik látták, a főbbi véleményhez csatlakoznak.

Az öntet kivitele hibanélküli, mesterileg sikerült, de a kényesb vésetésben el kell ismernünk, hogy valamivel gyöngédebb kifejezés főleg az arcokban nem ártott volna.

De mindemellett is tagadhatatlan, hogy a győri Antiphonalesarkok maguk nemében legnagyobbak, legszebbek, és a mi magát a tárgy változatosságot illeti leggazdagabbak, melyeket ezen ércből Európa muzeumaiban láttam, jól tudván azt, hogy nemesebb fémekben készült és újabb izlést eláruló nagyobb könyvsarkok is léteznek.

De e könyvsarkok további fölfedezésében a véletlen újra kedvezett, midőn ezen leirtakhoz még négy, egy táblának megfelelő sarkot és az ezeket összekötő stilszerű kereteket is meggletem, bár az egész már eredeti alakjából ki volt forgatva.

Sokszor jártam körül a győri főegyház, rejtett románkorú alakját, római feliratos köveit és azon réztáblát szent István első királyunk képével és saját szerű keretével, mely jól magasan az északi oldal egy támpillérére volt alkalmazva, és mint valami rendkívüli jelenet Schoenwisner: *Antiquitates Sabarienses* című munkája 246. lapjánál rézmetszetben látható, megvizsgálván. A képet a nálam levő sarkokkal összehasonlítva, azonnal láttam, hogy a négy sark nemlehet egyéb, mint egy másik táblakeret főrészei, melyekhez itt még tökélyesb összekötő részleteik is megvannak.

Igaz, hogy a falon az egészen négyzetesnek látszó keret, 0·95 cm. oldalaival a karénekes könyvek hosszúdad alakjának meg nem felelt; de erre nézve is csakhamar megtaláltam a feleletet, mert a támpilléren levő remekműhöz hágsón feljutván, láttam, hogy a keret egyes részletei finomul összeillesztvék, és oldalaikon alulról meg nem látható pontocskákkal megerősítvék.

A pillérre alkalmazott szent kép keretéhez alkalmazták a sarkokat, melyekhez a két külön keretnek hosszabb részleteit felhasználták és a sarkokhoz a rajtuk látszó foglalók (charnière) segélyével megerősítették. Minthogy a rövidebb keretdarabok elvesztek, ezeket az Antiphonale helyreállítása alkalmával ujjakkal kellett pótolni.

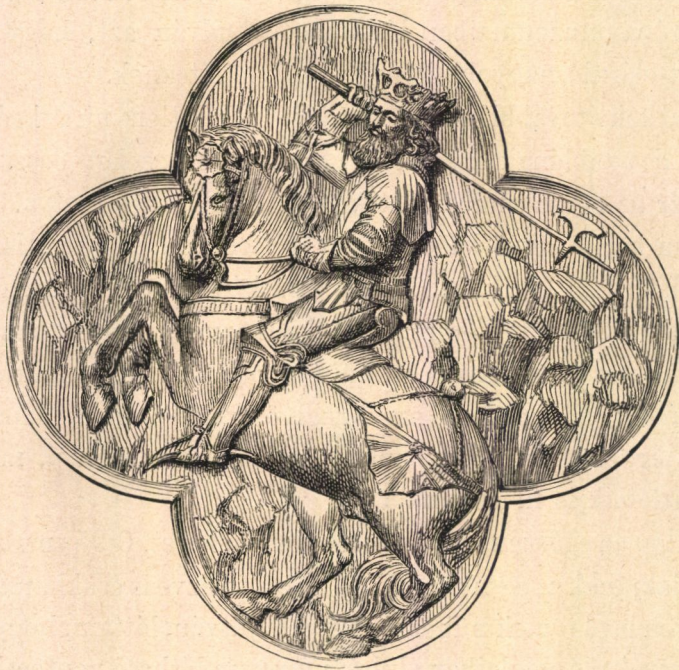
A másik sark kör szentek képeit tünteti fel, t. i. a keresztelő és evangelista sz. Jánost, sz. Jeromost és sz. László királyunkat. Ezen utolsót (l. 3. ábra) az öntvény oly díszesen ábrázolja, hogy akármely újabbkori művésznek is előpéldányául szolgálhat. A királynak lovas alakja nagy térismerettel van a négykarélyba beleillesztve, úgy hogy csak a viz nélküli sivatag jelölésére csekély tér maradt fen a sziklás vidéken.

Meg kell említenem, hogy Schoenwisner rézmetszetén a sarkvédő szörnyek nem láthatók, hogy a sarkéitmények liliomos végei letördelvék, és végre hogy az ottan feltüntetett sz. István domborműve későbbi korból való, és így az Antiphonálékkal semmi összeköttetésben nincsen.

A KARKÖNYV EREDETE, KORA, TULAJDONOSA.

A győri karkönyvekben igaz, hogy az egész két kötetben sehol semmi nyoma sem a festő nevének sem a készülése helyének vagy évszámának; miért is, bár egyenesen nem merjük állítani, hogy magyar festő által készültek légyen ezen díszes képek, azt mégis állithatjuk egész biztossággal, hogy valamelyik magyarországi templom számára irattak. Szerencsénkre a nagyszerű egészből csakugyan azon egy részlet maradt fen épen, mely a szentek ünnepeinek azon részét tartalmazza, melyben a magyar szentek köréből *szent István* királynak, honunk egyik védszentjének officiuma foglaltatik. Tudjuk azt, hogy még a Breviarium Romanumban e szentnek ünnepén az egyes kiváló részletek a hitvallók ájtatosságából vétetnek, hogy más országok hasznára kiadott egyházi könyvekben saját szentjeink alig

3. ábra.

vétetnek tekintetbe, sőt még a naptárban sem tűnnek fel és hogy egyedül a pannonhalmi benczések zsolozsmás könyve az, melyben a magyar védszenteknek ünnepei nagy figyelemmel és mind saját részletekkel fölszerelvék.

Ugyanezt tapasztaljuk ezen könyvben is, melyben szent királyunk ünnepe még nagyobb pompával mint mai napon is ünnepeltetik, vagyis hogy e nemzeti nagy nap csupa saját Antiphonákkal és egyéb részletekkel állíttatik szemeink elé.

Továbbá, bár az évszám sehol sem található, mégis akadunk egyes nyomokra, melyek oda mutatnak, hogy a győri karkönyvek 1456 után készültek. Találjuk t. i. bennük az *Úr színváltozása* ünnepének officiumát, melyet III. Calixtus pápa Belgrád visszafoglalásának emlékére szerkesztetett, és mely 1457-ben a magyar egyházba is behozatott.

Ezen kornak felel meg a sz. János fejevételét ábrázoló képén a hóhér hosszú csőrű czipője: az egyik könyvsarkán föltüntetett sz. Lászlónak hasonló lábbelije is, melyeket az

e korból reánk maradt Kinizsi- és Mislenovics-féle nagy-vásónyi sirköveken látunk; e korszakra mutat a fővegek csodálatos változatossága, mely a barett, biretum-nak, vagyis a mai papsapka alaku süvegnek általános behozatalát, t. i. a XVI. század közepét megelőzte.

Tesszük tehát e műkincseket belső jellegeiknél fogva a XV-ik század végére vagy legfőlebb a XVI-ik század első tizedeire, azon korra t. i. midőn a könyvfestés mestersége dicső Mátyás király országlása alatt javában virágzott, és még Ulászló kormányza kezdetén honunkban némileg diszlott; mert hogy e fényes művek hazánkban sokkal később, talán a mohácsi vész előtti zavargós időkben készültek, vagy külföldön megrendeltettek volna, alig fogja valaki komolyan vitatni, főleg tekintetbe vevén azt, hogy honunknak egyes főtemplomai karkönyveiket akkor már sokkal olcsóbban a könyvnyomás útján szerezhették.

A karkönyvek korának tüzeteseb meghatározására szolgálhatnak még némely magyarhoni műemlékek, melyekből, mint pl. o. a XIV-ik századból fenmaradt veleméri, zsegrai és a kassai sz. Mihály kápolnájában sz. László képei a győri Antiphonale sarkán előforduló gyönyörű dombormű felfogásától meglehetősen elütnek; ellenben azokkal, melyeket a Hess Endre-féle Thwroczi Chronicon 1473-iki címlapján és Ulászló királyunk magyarországi első tallérjain a XV-ik század utolsó évtizedéből birunk, annyira egyeznek meg, hogy ugyanegy forrásból valóknak, ugyanegy mester remek fogalmazásának tekinthetjük.

A sz. király t. i. lóháton van ábrázolva, hosszú hajjal és szakállal; fején a lilomos korona, vértézése megfelel annak, melyet Kinizsin látunk, nyerge a tornanyereg, sarkantyúja hosszú, hajlott túske alaku. Felemelt jobbjaiban a hosszunyelű hadiszekercze, melynek hatalmas ütésével a háttért képező sziklák az üde forrást előidézi. Harczias méne ágaskodik, hogy így a karélyos keretbe szabadon beleférjen. Homlokán rózsza képezi a szerszám egyedüli ékességét, míg hátán a denevérszárnyu fődőlap a király vértézete izlésével összevág. A paripa mozgása, a lovagló biztos ülése, a tagok természetszerű kifejtése e lapocskát a legjobbak közé helyezik, miket e tekintetben bronz régiségeinkből birunk.

Más kérdés az, vajjon volt-e a festő maga magyar? — Ha azt vesszük tekintetbe, hogy mind a nagyobb képes kezdőkben, mind a többi betűkben előforduló alakok egyáltalán idegenszerűek, aligha mernők a művészt hazánkiai sorában fölkeresni; de ha ismét azt gondoljuk, hogy a festő talán nem annyira saját képzelete szüleményeivel ékesítette karkönyveinket, hanem másolt egyéb munkákból, mégis meglehet, hogy e művet magunkénak vallhatjuk, tudván azt, hogy a többi művészettel egyetemben, az általam jelölt korban a könyvfestészet nálunk virágzásban volt. Egyebet e mellett fel nem hozhatunk; mert az öltözetnek legnagyobb része német vagy talán inkább általános európai szabású, az arcok szakáll- és bajusztalanok, bár ez a nemzetiségre nézve szintén nem határoz azon korban, melyben Mátyás király, Mislenovics és más előkelők is borotválkoztak; vannak azonban valódi keleti arczkifejezések is: tatár, török turbános fők martialis tekintettel, valamint a keleties ruházatu nők eléggé mutatják, hogy a képiroz ezeket is közelebbről ismerhette.

Jön ugyan elő monogramma, valamint egyes betűk is, de ezeket magyarázni még nem birjuk. Talán sikerül még szemesebb figyelőnek e tekintetben valami újabbat, biztosabbat fölfedezni, mit művészet-történetünk érdekében csak legnagyobb örömmel elfogadnánk.

Végre még egy hasonlólag érdekes, de szintén oly homályos kérdést szellőztetünk, azt tudniillik, hogy a győri püspökök közt, föltevén azt, hogy ezen művészi kincs csakugyan

ezen főegyház részére készült, ki lehetett az, kinek parancsára, illetőleg temérdek költségén ezen óriási mű megszülemlett! — Talán nem hibázunk, ha azt merjük állítani, hogy azt vagy *Dóczi Orbánnak*, győri püspöknek, Mátyás király dúsgazdag kincstárnokának és a győri püspökvári kápolna építőjének, ki 1480—1486-ban Győrött kormányozá egyházi megyéjét, vagy legközelebbi utódjának *Bakách Tamásnak*, ki 1486—1493-ig ült a győri püspöki széken, és kinek az esztergomi páratlan fényű Antiphonalét köszönhetjük, tulajdonítjuk. — Mind a két győri egyházfő mindenütt, a hol élt, számos nyomait hagyá magasabb ízlésének, nagyúri bőkezűségének, és annak is, hogy fényes és az egyház díszítésében majd fényűző korának színvonalán állott!

Reméljük, hogy még fogunk akadni biztosabb adatokra ezen kéziratok származásáról. Még mind azon korbeli számadások, krónikai jegyzetek nincsenek közölve; félszázad is fog kelleni, míg a porlepte irkából napfényre fog hozatni mind az, mi műtörténelmi szempontból érdekes; és miért ne kecsegtessük magunkat azzal, hogy feltennünk nem is szabad azt, hogy az egykoruak e csodaműveknek létezését egészen agyonhallgatták legyen!

Épen most foglalkozik Ebenhöch Ferencz, győri kanonok, barátom a káptalan írásbeli kincseinek rendezésével, legyen ő oly szerencsés, hogy e kérdésekre biztossággal felelhessen!

KIADATLAN RÓMAI FELIRATOK.

XIV-dik közlés.*

Daczára annak, hogy a római feliratos köveknek országszerte, «hála Isten» több barátja támadt, kik efféle fölfedezéseiket a vidéki muzeumok közleményeiben szívesek kiadni, mégis marad folytonosan a középpontban is böngészni való, és nehogy ezen böngészet eredményei tulságos sokáig a kedvelők elől tárczámban rejtőzzenek, a már évek óta használt czim alatt egy új csomóval kedveskedem.

Az utolsó sorozat ismét 64 számot hozott, egyes számok alatt t. i. több felirást is összefogván, és így az általam közlöttek egész száma már 320-at teszen.

E közleményben is ujjolag *egy*től kezdve azon rendet tartom meg, mely *Mommsen* nyomdokait követi és a keresést is könnyebbíti.

Istenek tiszteletére szentelt fogadmányi kövek.

I. M · AVR · PRISCVS Jupiternek fogadmányi követ emel.

Méreték. Az egész kő magassága 0·61 centim.; szélessége 0·34 cent. A feliratnál szélessége 0·28 cent., magassága 0·26 centim. A felső párkányzat magassága 0·13, az alsóé 0·22 centim.

Lehely. Leányfalunál valami régi kápolna-falából bontotta ki *Vogel* András dunabogdányi lakos, kitől nyerte a kath. lelkész *Prikosovics Antal*, ki azt a templom keleti lépcsőzet kőfalába illesztette. Eredetileg alkalmasint a bogdányi római váradról kerülhetett Leányfalura.

Anyag. Fehéres-sárga homokos mészkő, milyen a határban elég fordul elő.

Észrevétel. A kő szíves közlését *Szentpétery Pál* bogdányi ref. lelkész urtól vettem. Az írásra kérdést tettem a 4. és 5. sorban közlött NOVA, SEVERIANA, valamint a SAC-ra nézve is, de közlő ur ott az E-k és itten a G nyomait nem találta. Olvasásom:

Felirat.

1. I · O · M
2. M · AVR · PRIS
3. CVS · SIG · COH ·
4. I ∞ NOVA
5. SEVERIANA
6. SVRORVM √ SAG
7. (V) √ S · L · M

Olvasás.

Iovi Optimo Maximo
Marcus AURElius PRIS
CVS · SIGnifer COHortis
Iae Miliariae NOVAe
SEVERIANAE
SVRORVM SAGittariorum
(votum) Solvit Libens Merito.

* L. az «Archaeologiai Közlemények» X-dik kötet I. füzetének 24-dik lapján álló ** jegyzékét.

Jegyzet. Ezen felirat által ismét egy eddig ismeretlen Cohorsra akadunk a SVRok, nemzetéből. A *Maurok* ezeres cohorsainak emlékeit *Battától* kezdve Tétényben, Ó-Budán, Sz.-Endrén és Bogdány (CIRPI) mellett találjuk. A COHors I. ∞. Nova Severiana (Mommsen, C. I. L. Vol. III. 3639. sz. a.) 230-dik évben Sz.-Endrén; a Coh. I. ∞. N. S. S. Severiana 3638. a. u. ott fordul elő, míg a *Maurok* X (miliaria) Cohorsai Ó-Budán említettnek. Ezek közt van egyszer említés Battán egy Maximiniana-ról; de a SVR-ok COH. I. ∞. NOVA SEVERIANA SAGittariorum, még hazánkban tudtommal nem fordult elő. Figyelemre méltó a 4. és 5. sorban a birtok éjtés helyett álló NOVA SEVERIANA. Az utolsó sorban a V (Votum) eltöretett, csak a 7 maradt meg, mely utána állott.

II. JUNONAK ÉS MÁS ISTENEKNEK a XIII-ik LEGIO emlékkövet szentel.

Méreték. A kölap hossza 0·56, magassága 0·23. — A betük magassága felülről lefelé 0·045—0·042 centimeterig kisebbednek.

Elhely. E lap a magyar-óvári régi várkapu falába van berakva, és erősen a felismerhetlenségig, be volt meszelve.

Észrevétel. A betük szabálytalanok, és a felírás vége felé igen sérültek. Eredetileg vörösrre voltak festve.

Felírás.

1. . . . . M A I . . .
2. IVNONI · REGINAE · MI
3. NERVAE · CETERISQVE
4. DIŰS DEABVSQGIRVS
5. LEG XIII GEM S A I . . . .

Olvasás.

- Iovi Optimo MAXimo?
- IVNONI · REGINAE · MI
- NERVAE · CETERISQVE
- DIŰS DEABVSQve OmnIBVS?
- LEGio XIII GEMina . . . . .

olvashatlan.

Jegyzet. Az Istenek fenebbi társasága a római emlékeken gyakran fordul elő. A XIII. Legio Geminatól származó kövek *Laibach* vidékén, hazánkban *Sabaria*-ban, *Brigetium*-ban, majd *Carnuntum*-ban és környékén is találtatnak.

III. HERCULESNEK C.VAL. MUCIANUS fogadmányi követ emel.

Méreték. Egész magasság 0·94; a felső, levelekkel és szarvakkal ékesített része 0·15, az íráslapé 0·44; szélessége az íráslapnál 0·33, a talapzatnál és párkánynál 0·45. — A felső betük 0·05, az alsók 0·03-nyiek.

Elhely: *Eszék*; a m. n. muzeumnak ajándékozta a most Budapesten lakó Dr. Kern *Henrik*, a szab. dunagőzhajózási társulat pedig ingyen ugyanoda szállította.

Észrevételek. A betük szépek, az oldalon álló féldomborművek csinosak, az egész jó karban van.

Felírás.

1. IERC 7 AVG
2. G 7 VAL 7 MVCI
3. AVS 7 PROSAV
4. (E) 7 SVA 7 SVORVM
5. VE 7 OMNIVM
6. V 7 S 7 L 7 M

Olvasás.

- HERCuli AVGusto
- Gaius VALerius MVCI
- ANVS PRO SALV
- TE SVA SVORVM
- VE OMNIVM
- Votum Solvit Lubens Merito.

Irodalom. Kiadta Mommsen Perrot után Corp. Inscr. Lat. III. kötet 6451-dik száma alatt, ki azt 1868-ban leírta; azonban a 2. s. a G a T helyett kétségtelen; a Mucianus névben csak A állhatott a 3. s. elején; valamint a 4.-ben csak E állhatott, a SuORVM szóban pedig, melyet Mommsen (sic)-kel közöl SORVM áll. Az idézett alakok közt czimertanilag véve a Minerva áll jobbra, lándzsával, balját a nagy tojásdad pajzs födi lábának a bagoly ül; bal oldalon pedig Hercules bunkóra jobbját támasztva, míg baljáról az oroszlán bőre lelóg.

IV. MAGNIVS VICTORINVS LIBERO és LIBERA-nak fogadmányi oltárt szentel.

Méreték. A kő magassága 0·43, tagozatainak szélessége 0·32; a fenmaradt íráslap mag. 0·18, szélessége 0·25. — A betük 0·04-nyiek.

Lelhely. Pátkán az uradalmi majorba be volt falazva; a Fesztetics grófnék a muzeumnak ajándékozták, hová Kégl György országos képviselő által lettek szállítva.

Felírás.	Olvasás.
1. IBĒRĈ // // // IB	LIBERO et IIBerae
2. SAC	SACRVM
3. P·MAGNIVS	Publius MAGNIVS
4. VICTORINVS	VICTORINuS
5. TR̄ CLFI. // // //	TR̄ CL FL(A) . . . . .

Jegyzet. Ezen utolsó sorokat Mommsen: TR. CL. FLA(viae panonicae)-nek olvassa.

Irodalom. Mommsen Addit. Vol. III. 610-dik száma alatt Henszlmann pacskolatáról közli. A kő meglehetősen meg van viselve.

V. Aurelius FLORVS és Aurelius MERCATOR NEMESIS templomát nyitják Salai AVRelius SVRVVS felügyelete alatt.

Méreték. A felírási táblának hossza 0·78, szélessége 0·67 centim. — A felső sorok betűi 0·045 — az alsók 0·03-nyiek.

Lelhely. Ó-Buda, a Csigahegy környékén. Felfedezte Wittmann János szőlő-utczai háztulajdonos 490. sz. a. Bejelentette a m. n. muzeumban, a hol a kő jelenleg őriztetik, Salomon Ferencz egyetemi tanár ur.

Észrevétel. A kő legalább négy részre van eltörve, melyek közül épen az hiányzik, mely korának meghatározására lett volna legszükségesebb. Miután az Antoninusok emlékei úgy is nehezen meghatározhatók, ha a viselt hivatalok évei nem segítenek ki a zavarból, ezen emléken az is tetézi a bajt, hogy az első consul nevét nem bírjuk. Azonban latba vetve azt, hogy a Dominus Noster miatt az itten dícsőített császár M. AVR. ANTONINVS csak Kr. u. 213-diki éven túl keresendő, alig fogunk nagyot hibázni, ha 214-ben *Messalla-val* egyesítjük, mert ha SABINVS-t 216 és 240 közt keressük, akkor nevezett consul P. CATIVS SABINVS, P. CORNELIVS ANVLLIVS-sal először és másodszor is (II); és II-or VENVSTVS-sal 240-ben mint consul első gyanánt hivatalnokoskodott.

Minthogy azonban kövünkön SABINVS második helyen fordul elő, Antoninus császár

pedig III-dik consulatusában, mely határozottan és könnyen Mommsen lajstroma szerint Kr. u. 213. vagy 222-dik évre eshetik, meglehet, hogy ezen évek valamelyikére e császárral együtt SABINVS második sorban mint consul működött. *Nemesis* istennő emlékei nálunk másutt is fordulnak elő. Biztosabb magyarázat előtt szívesen meghajlunk.

Felírás.	Olvasás.
1. PRO SA LVTE 7 D 7 N 7	PRO SALVTE Domini Nostri
2. IMP 7 M 7 AVREL 7 AN	IMPeratoris Marci AVRELii AN
3. TON JINI 7 AVG 7	TONINI AVGusti
4. AVREI LI 7 FLORVS 7 ET 7 M	AVRELii FLORVS ET M
5. ER C / ATOR 7 IIVIR 7 Q 7 Q	ERCATOR IiVIRi Quinquennales
6. C . . . . . AQ 7 TEMPVLW 7	Coloniae AQuinci TEMPVLWM
7. . . . . IESIS 7 VETVSTAE	ne MESIS VETVSTATE
8. . . . . LPSVM 7 RESTTVER	con LAPSVM RESTITVERunt
9. . . . . F 7 SABI 7 COS 7 VIIKA	. . ET SABIno COnSulibus VIII KALendis
10. . . . . AR 7 SVRO 7 SALA 7	. . . (Curante) AVRelio SVRO (domo) SALA.

VI. PUTIOLANUS-nak Aurelius Valentianus követ emel.

Méreték. Az egész fogadalmi kő magassága 1 méter; széless. 0·60, vastags. 0·47. Az íráslap magassága 0·55, szélessége 0·34. — A betűk 0·05—0·045-nyiek.

Elhely. Pátkán Sz.-Fehérvár mellett az uradalmi major falában találtatott. Innen kivétetvén Fesztetics grófnék a muzeumnak ajándékozták, *Kégl György* orsz. képviselő pedig beszállíttatni sziveskedett.

Észrevétel. A kő minden oldalról csorba és igen meg van viselve, az alsó sorok majdnem olvashatlanok.

Felírás.	Olvasás.
1. PVTIOLA	PVTIOLA
2. NO AR	NO AVRelius
3. VAIFNTAS	VALENTIANuS
4. // // // // //	// // // //
5. '/// DPF	// // // //
6. VSLM	Votum Solvit Libens Merito

Jegyzet. PVTIOLANVS melléknevü istenségre nem akadtam. Talán valamelyik PVTEOLI városa, vagy valamelyik kutnak nemtőjére vonatkozik. A párkányzaton a hol a GENIO szó állhatna, semmi sem látszik, mert felülete egyenetlenül kicsorbitott. PVTEOLANVS mint férfi név a római feliratokon nem ritka; vannak PVTEOLI városra vonatkozó feliratok is, valamint a FONTI, FONTI DIVINO ARAM POSVIT, GENIO NVMINIS FONTIS-féle emlékek, stb.

Irodalom. Mommsen Henszlmann pacsolata nyomain hiányosan közli Additamenta Vol. III. 611. száma alatt.

VII. Egy törött fogadmányi kő talapzatán való felírás.

Méreték. A talap szélessége 0·455, magassága 0·463, vastagsága 0·21. A betűk 0·05-nyiek.

Lehely. Találta Wittmann János, ó-budai polgár (szőlő-utca 490. sz. a.) a Krempel-malom melletti Csigahegy táján. Minden oldalról csorba.

Felírás.

- .....
1. COL
  2. POPII HVLATA
  3. KAL · IVLIAS

Jegyzet. A töredék alig enged meg magyarázatot.

VIII. Fogadmányi kőtöredék.

Méreték. Magasság 0·35, szélesség 0·334, vastagsága a talapzatnál 0·245, az írástáblánál 0·20. — A betűk magass. 0·03.

Lehely. Találta Wittmann János ó-budai polgár (szőlő-utca 490. sz. a.) a Csigahegy körüli földeken.

Felírás.**Olvasás.**

.....	
1. . . VS · SI	specVLator, cornicVLarius
2. . √L · IEG · II ·	vagy singVLaris?
3. ADI · V · S · L · M	LEGionis · IIae
	ADlutricis · Votum Solvit Libens Merito.

IX. Mértföldmutató, melyet M. Aurelius Severus Alexander császár 230-ik évben Kr. u. emeltetett.

Méreték. Egész magasság 1·21 centim., átmérője 0·58 cent., a felírás hossza 0·84 centim., legnagyobb szélessége 0·68 centim. Legnagyobb betűk 0·10 centim. legkisebb 0·06 centimeternyiek.

Lehely. Püspökből, hova valószínűleg diszkertje számára a múlt században valamilyen primás szállította, Simor János bibornok alatt 1876-ban Esztergomba hozatott és a primási lak udvarában fel lett állítva.

Felírás.**Olvasás.**

1. IMP CAESAR	IMPerator CAESAR
2. / / / / / / / /	(C MARCVS AVRE
3. / / / / / / / /	LIVS SEVE
4. / / / / / ALEX	RVS) ALEX
5. ANDER PIVS FE	ANDER . . . .
6. LIX AVGVSTVS PON	.....

7. TIFEX MAXIMVS	.....
8. TRIBVNICIAE PO	.....
9. TESTATIS VIII COS	.....
10. III PP RESTI / / / /	.. III. Pater Patriae RESTI tuit
11. MIL P XVI	(AB Aquinco) MILia Passuum XVI

Jegyzet. A lelhelyet nem ismervén, nehéz meghatározni, hogy a rómaiak idejében hol állott légyen. Ugy látszik azonban, ha a dunaparti utvonálhoz tartozhatott, *Visegrád* tájára kellene helyezni, minthogy ez kétszer oly messze fekszik mint a VIII. ezer lépésnyi szent-endrei castrum, a hol több mértföldmutatót találtak; ha pedig a *vörösvár-csévi* vonalon a mértföldmutatók Aquincumtól Brigetioig, és onnan Aquincumig is számozottak valahol közelebb Esztergomhoz állhatott, a honnan a Primás birtokába kerülhetett.

X. Mértföldmutató, melyet C · IVLius VERVVS MAXIMINVS császár az aquincum — mursai vonalon emeltetett. (236 körül).

Méretek. Az oszlop egész hossza 1·65 centim., a henger átmérője 0·45 centimeter. Az írás felülről 0·78 centimetryire terjed, a második leghosszabb sor 0·67 ctmnyi, az első sor betűi 0·13 ctm., a többieké 0·08 ctmnyiek.

Lelhely. Nt. *Hanny Gábor* faddi kath. lelkész tudósítása szerint e mértföldmutatót 1877. febr. 11-kén *Fadd* község határában délnyugatra találtak a régi római utvonalon, miért is valószínűleg ez volt ezen emlékek eredeti álláspontja. A lelkész ur szerint ez a

Felírás.	Olvasás.
1. IMP · CAES	IMPerator CAESar
2. C · IVL · VERVVS · MAXI	Caius IVLius VERVVS MAXI
3. MINVS · P · F · AVG	MINVS Pius Felix AVGustus
4. TRIB · POT PP · COS	TRIBuniciae POTestatis Pater Patriae CONsul
5. DESIG · AB AQ	DESIGNatus · AB Aquinco
6. M · P · L X_{X} · VI	Milia Passuum LXXXVI.

Jegyzet. Érdekes sorozatot birunk az országban ezen a vonalon állott 32 métföldmutatóban. Köztük a távoliabbak közül a penteleiek XLII, a högyészi LXXIII, a faddi LXXXVI, a Tolna és Szegzárd közt találá XCVII, a battai (furkói) CXIII, az eszéki mint végpont CLX ezer római lépést mutat.

XI. Sírláda, melyet MARCVS AVRelius THAEGENES bregetiumi Decurio nejének, Julia Laetilla-nak csináltatott.

Méretek. A kőkoporsó hossza 2·19 cent., szélessége 0·975, magassága 0·685 centim., a falak vastagsága 0·14. — Az íráslap hossza 1·17, magassága 0·43. — Az első sor betűi 0·053, a többiek 0·045-nyiek.

Lelhely. Találtatott 1876-ban a *Boldogasszony budavári* templomában, a déli hajó szabadon álló 3-dik és 4-dik pillerje alapfalai közt 0·32 centimetryire a padlat alatt;

írása észak felé volt fordítva. Az írás tiszta, helyes betűjű, igen jó kort eláruló. Az írás vége felé látható a koporsóban a köfejalj. — Jelenleg a m. n. muzeumé.

Észrevétel. A templomban még egy tető alaku földadarabot is találtak, mely valószínűleg e sirhoz tartozott

Felírás.

Olvasás.

1. D	M	Düis	Manibus
2. IVL	LAETILLAE MARC · AVR	IVLiae LAETILLAE MARCus AVR	Relius
3. THAEGENES DEC · M BREGETI	THAEGENES DEC	Curio Municipii	
4. ONESIVM CONIVGI CARIS			BREGETI-
5. SIME FACIENDVM CVRAVIT	ONEnSIVM	stb.	

Jegyzet. Feltűnő, hogy míg a 2. sorban LAETILLAE áll, az 5-dikben CarisSIME használtatik.

A sirláda két oldalán levő fülkében egymásfelé fordítva egy-egy szárnyas genius koszorús fáklyára támaszkodik.

A sirnak egyik szögletén három váznak csontját találták összekaparva. A sir tele volt földdel. — Meglehet, hogy Thaegenes neje férjének hivatalszékétől távol Aquincumban halt meg; mint C. DIGNIVS SECVNDIANVS, ki szintén *Brigetiumi Augustalis* vala, koporsóját a *széhesfehérvári Nagyasszony* templomában találták. Vagy talán azt kell-e feltennünk, hogy a középkorban a római sirládákat használták fel halottaik eltakarítására, és messze vidékről szállították volna még olyan helyekre is, ahol közelében elég sarcophagot találunk; melyekre századok előtt még könnyebben bukkanhattak volna? Avagy ezen sirláda is, mint a *zselizi*, hajdanában oltárasztalul használtatott?

M. Aur. THAEGENESen kívül még öt brigetiumi DECuriot ismerünk. Mommsen Corp. Inscript. Latinarumból, t. i. C. MARCIVS VERVS-t, l. a 4294. számot, — C. VINDONICIust, 4334; P. AELIVS TRAIANVS-t 4336, ezek municipiumi decuriók valának; ANNIVS SPERANTIVS pedig 4335, coloniae decurio volt, míg M. VALERIVS MARINVS, 4298. sz. a. csak egyszerűen mint decurio említettik.

XII. M. AVRELIVS MARCIANVS sirládája.

Méretek. A sirláda hossza 2·25, szélessége 1·07, magassága 0·71.

Elhelye. A bogdányi *Váradszög*, római castrum, melletti földeken. Találta római falak felásatása alkalmával *Graeff József*, duna-bogdányi gazda (92. házsz. a.)

Észrevétel. A sirláda jó karban van, a felírás mellett két, a koszorúzott fáklyákat megfordítva tartó, szárnyas genius áll. Födele össze van törve, hogy kiraboltathassék. Találtak a sirban a csontvázat, a többi mellékletet hirtelen Vácson adták el.

Felírás.

1. M · AVREL · MARCIANO
2. IN FLORE · AETATIS ·
3. CONSTITVTO · HOMINIBVS
4. EREPTO · AVR · MARCVS · DEC.
5. COL · PATER · TE · SIBI.

Olvasást itten mellékelni talán felesleges.

Jegyzet. E felirást *Szentpétery Pál*, duna-bogdányi ref. lelkész közlé a m. nemzeti muzeum igazgatóságával. Feltűnő, hogy a szokott DIIS-MANIBVS-ról említést nem tesz, és hogy a fiúnak évei nincsenek kitéve. A 3. sorban HOMINIBVS-ban az VS össze van kötve. Továbbá figyelemre méltó, hogy a Coloniának, melynek AVRelius MARCVS DECuriója volt neve hiányzik. Valószínű, hogy itten per catexochen csak *Aquincum* érthető, minthogy ettől Bogdány nem messze fekszik. A kesergő apa e koporsóba maga is kívánt eltemettetni,

Aurelius Marcus nem épen ritka név Pannoniában és szomszédjában. Egyik *Haselpachban*, Gurkfeld mellett mint : Beneficiarius Consularis LEG. XIII Geminae fordul elő, (Mommsen C. J. Lat. 3918. sz. a.): a másik Győrött említettik mint Veteranus ALAE I. VLPIAE CONTARIORVM; u. o. 4370. Hasonló nevű római a bécsi és a petronelli köveken is meg van öröktve.

Irodalom. A «Magyar Állam» említést tett ezen emlékről 1877. január 5-kén; de a felirást nem közlőtte.

XIII. ANNIA LVPA Sirkőve.

Méreték. Magassága 1·18 centim., szélessége 0·74 centim., a feliratos tábla magassága 0·94 centim., szélessége 0·56 centim., keretének szélessége 0·02 centim. A nagyobb betűk 0·10-nyiek, a kisebbek 0·055 centimnyiek.

Lehely. Ismeretlen. Előbb a *püspöki* nevű falu primatialis kertjében állott, hova alkalmasint Esztergom vidékéről felszállították, legujabban *Símor János* bibornok ő főméltósága Esztergomba lehozatta és palotájának udvarában állította fel.

Felírás.	Olvasás.
1. D M	Diis Manibus
2. ET MEMORIAE	
3. ANNIAE LVPAE	
4. QVAE VIXIT AN	
5. NIS VIII MENS	..... MENSibus
6. XI DI /// XVI C	XI · DIEbus XVI · Caius
7. ANN CANDIDI	ANNnibus .....
8. ANVS TE AVRELIA	
9. LVPA PARENTES	
10. FILIAE CARISSIMAE	Faciendum Curarunt.
11. F C	

XIV. ANTISTIA Siremléke.

Méreték. Egész magasság 1·75 cent., szélessége 0·91 cent., az íráslap magassága 0·65, szélessége 0·68. A felső sorok betű 0·065, az alsóké 0·05—0·0035-nyiek.

Lehely. Valószínűleg Ó-Buda; találták a budavári Boldogasszony templomának helyreállítása alkalmával a padozat alatt. Behozatott a m. n. muzeumba 1876-ban.

Észrevétel. A képies rész: kisdédét szoptató — római nő; a felírás a sok rajta való járás miatt igen kopott és fölötte nehezen csak itt-ott olvasható.

Felírás.	Olvasás.
1. D M	Diis Manibus
2. //TISTIAE ANTISTI · F ♡	(AN)TISTIAE ANTISTI · Filiae
3. // IMAE ANI XXV	OPT) IMAE ANNorum XXV ·
4. // IRVENIVS VRIO	.... ERVENIVS VRIO
5. ///NIVGI PIENTISSME	coNIVGI PIENTISSIME
6. // I O / VIE // //	/ / / / / / /
7. IV OSTCLTL // I	
8. // ~ AESIT NRI	
9. A ~ M // I // I \	
10. \ I T M M	/ / / (TITulum mEMOriae
11. ' ERPETI ICE	/ / / / pERPETuae FECit) ?

Jegyzet. VRIO név Mommsen (I. L. VOL. III. 2506. sz. a.) fordul elő; az előnév kétes.

XV. Egy névtelen szabados GAIA-nak emléket emel.

Méretek. Az íráslap töredéknek magassága 0·25, szélessége 0·28, vastagsága 0·15. A szép betűk 0·067-nyiak.

Lelhely. A budai Lukácsfürdő falainak lehordása alkalmával beküldé Örömy József építész 1876-ben egy alakoskával és két oszlopféjjel.

Felírás.	Olvasás.
1. L	. . . . .
2. _IBERTIS	LIBERTIS
3. GAIAE	GAIAE
4. PENTSSIA	PIENTISSIMae (POSVIT)

XVI. Töredék Q. Maenius névvel.

Méretek. Magassága 0·26 cent., szélessége 0·48 cent., vastagsága 0·07 cent.

Lelhely. A duna-bogdányi vár környéke, a hol 1867-ben Vogel András szántván e követ fölvetette; felírását velem közlé nt. Szentpétery Pál ref. lelkész ur, ki e követ utóbb a m. n. muzeumnak ajándékozta.

Felírás.	Olvasás.
. . . . .	. . . . .
. . . . .	
. . . . .	. . . . .
1. AVGG	.. AVGGustis.
2. Q MAENIVS	Quintus MAENIVS
3. . . . MITIVS	(do) MITIVS . . .
. . . . .	. . . . .

Jegyzet. Mommsen C. I. L. III. Vol. 42. sz. a. Caius Maenius Haniochus-t említ.

XVII. Sírkőtöredék . . . . . NATVS és SEPTI(mius?) nevekkal.

Mértékek. Az egész szabálytalan töredéknek magassága 0·44 centim., szélessége 0·80 centim. Az íráslap magassága 0·40, legnagyobb szélessége 0·30 centim. A betük 0·055—0·06-nyiek.

Lelhely. Ó-Buda. Jelenlegi birtokosa *Schenk János* szőlősgazda; Ó-Budán, szőlő-utcza 515. sz. a.

Észrevétel. A kő baloldalán való mélyedésben igen csinos faragványu férfi alak áll, jobbját emeli, de mit tartott? ki nem vehető, baljában tekercset tart. Feje sérült, bal válla és lábai hiányzanak. — A betük igen szabályosak.

Felírás.**Olvasás.**

1. . . . . NATVS	. . . . (név eléje) NATVS
2. . . . I ṽ T ṽ SEPTI	. . . . I · ET · SEPTI
3. . . . . VIVO	(mius) . . . . VIVO
4. . . . . [^] Ns	. . . . IANVS
. . . . .	. . . . .
. . . . .	. . . . .

XVIII. Sírkő-töredék SEVER . . . . . névvel.

Méreték. Magasság 0·29, szélessége 0·19, vastagsága 0·042 centim. Betük 0·042 centimeternyiek.

Lelhely. Találták 1875-ben Ó-Budán a Dunában. Molnár József fia Lajos, ajándékozta *Széll Farkas* kun-sz.-mártoni kir. járásbíró urnak, ki e követ a m. n. muzeumnak átengedni sziveskedett.

Felírás.

1. . . . ON	ON
2. . . ES ṽ T ṽ IV	herES · ET · IV
3. . . A FIL	niA vagy liA · FILia
4. . . SEVE	. . . SEVEro
5. PATR	PATRi (pientissimo posuit?)

Észrevétel. A kő köröskörül le van faragva. Az írás csinos, jól van fentartva.

XIX. Töredék.

Méreték. Egész magasság 1·02, szélesség 0·40, a kő vastagsága 0·527. — Az íráslap magassága 0·98, szélesség 0·29. — A betük az első sorban 0·07, 4-dikben 0·06, az alsó sorokban 0·05-nyiek.

Lelhely. A *Lukácsfürdő* falában, honnan 1876. október havában kiszedetvén, *Örömi József* építész ur a m. muzeumnak ajándékozta.

Felírás.	Olvasás.
1. IAVR.	. . . AVRelius
2. FIL 7 C 7 IV	FILius Caii Iulii
3. ACRI	. . . . .
4. SIOVOI	. . . . .
5. MLIHI 7 ///	. . . . .
6. 7SDLLI ///	Centurio SupraDictae LEgionis
7. TIASTI	. . . . .
8. VIXAC	VIXit AÑOS
9. IVLORT	IVLius ORT
10. MIL EIVS	MILes EIVS(he)
11. RES EX	RES EX (testamento)
12. FACIE CV	FACIEndum CVravit

XX. Töredék.

Méreték. A szabálytalan lap hossza 0·48 cent., legnagyobb magassága 0·20. A betűk szabályosak, 0·04-nyiek.

Lehely. Várdomb, Neller Antal házábanál.

Felírás.	Olvasás.
1. v L ? ? ? . . .	. . . . .
2. VENIMANTI	iu VENI Marco ANTHI ///.
3. DOMI VELAVN	DOMI VELAVN ////
4. COH IV ////	COH(ors) IV . . ///

Jegyzet. Mommsen Corp. I. L. III. Vol. 3302. száma alatt úgy tünteti fel, mintha a kö szabályos oldalai lennének, miért az írás is befejezettnek lenne tekinthető. A legujabban b. *Nyári Jenőtől* nyert pacskolat után újra kísértettem az olvasást fenebbi módon, így a második sorban: VELAVN alatt a galliai Velaun-t ma *Velay*, vagy VELAVNodunumot gyaníthatnók.

XXI. Sírkő töredék.

Méreték. A szabálytalan dülényes töredéknek legnagyobb magassága 0·37, szélessége 0·45. — A betűk olvashatók, 0·05-nyiek.

Lehely. Ságvár területe, a hol Szubacsi János gazdának 172. számú házában leirtam 1875. szept. 9-kén.

Felírás.	Olvasás.
1. . . . I / . .	. . . . .
2. . . . PARENTES	. . . . .
3. . . . ENTISSINAE	pARENTES
4. . . . . VP	(filiae) piENTISSINAE
	Voto Posuerunt?

oszlop töredék

Olvasás.

domine ma
gister?
BROMVS
MEVS

Tégla-bélyegek.**XXVI. Legiobeli bélyegek.****1. LEG . AD.**

Tárkány mellett fekvő Puszta-Apátiból. A pannonhalmi régiségtárnak ajándékozta *Bognár László* 1836-ban.

2. LEG I ADP F ; Győr és Komárom közt találták 1833-ban, valamint hasonlókat Ó-Szőnynél is 1863-ban.

3. LEG X. G. P. F. ;

1½ hosszú, 1' széles, párkánya kétoldalt 1"-nyire feláll; kiásták Győrött, midőn a vársánczok lebontattak; Pannonhalmára ajándékozta *Czech János*, győri polgármester.

Egy másik, mint gróf Somogyi Nep. János ajándéka u. oda került *Lovászpatonáról* (Veszprémmegyéből), a mely utóbbi lelhelyről a LEGio X-a Gemina Fidelis eddig nem voltak ismertetve. (Hasonlitsd Mommsen C. J. L. III. 579. l. 4659. w.)

4. LEGXIIIIG... olvasd: LEGio XIII-a Gemina. A bélyeg hossza 3·13... szélessége 0·025, vastagsága 0·06 centim.; a betűk szabályosak.

5. TECXVAP olvasd: LEGio XV-a APollinaris. A bélyeg hossza 0·15, szélessége 0·05, a téglavastagsága 0·06 centim.

Az írás rendetlen, részben felfordított betűjű.

Lelhely. Német-Óvár. Ajándékozta a m. n. muzeumnak *Pauschenwein Ida* kisasszony, Pozsonyból.

6. Ó-Budán a Papföldjén 1875-ben leltem ilyen bélyegű vastag téglát: [IAIPEI], a bélyeg hossza 0·09, szélessége 0·02. (Jegyzkv. 38. 67. 1875.)

7. Május 21-én *Despinités Péter* kir. táblai pótbió ur következő feliratos téglatöredékeket volt szives közleni, melyeket az ugynevezett *Hunka* várban a *Dumcsa-féle* szőlőben Sz.-Endrén fölül talált:

1. AI . . . . ; talán ADiutrix
2. LEGI . . . . ; talán LEGio IIa ADiutrix?
3. . . . VJVPDVV vagy VSVPDVX; (FRIGERID) VSVir Perfectissimus DVX?
4. . . . PIVONO . . . .
5. . . . ADVSV ; . . . .

XXVII. Cohors-beli?

AMITM>AV; VALENTINA fordítva. A bélyeg hossza 0·15, szélessége 0·035 cent. Ebből van két példány Ó-Budáról; tek. Lomniczi Endre kapitány ur küldeménye.

XXVIII. Vezér-bélyeggel.

TERENTIVS VP DVX; a bélyeg hossza 0·21, szélessége 0·03 centim. A téglá hossza 0·45, szélesség 0·36, nagysága 0·085.

XVCIIV ZVITN>ET; olvasd TERENTIVS Vir Perfectissimus DVX; a bélyeg hossza 0·20, széless. 0·03. Visszáson lenyomva.

Lelhely. Ó-Buda, a szeszgyár területén, a 152-dik számú háznál; *Galambos Pál* ajándéka. Kivették mint egy koporsó alsó részét, mely 4 ilyen vastag téglából állott, volt hozzá párkányos téglá is. Jelenleg a m. n. muzeum tulajdona.

XXIX. Tribun-bélyeggel.

Várdombon, Kappelmayer Ferencznél 1866 találtam vastag téglát, melyen visszáson ez olvasható :

HIIT ZNADAMA, Amadans? tribunus.

Jegyzet. Amandinus, Amandus nevek nem ritkák, talán Amandanus akart lenni? Mommsen C. I. L. III. Vol. 3768. sz. a. HMACTANS olvasott, azonban az első betű 19. jegyzőkönyvem 156-dik lapján határozottan Λ alakú.

Valószínűleg akadnak a *tolnai régészek* más példányokra is, melyek után az olvasást ki lehessen igazítani.

XXX. Egy Ordinarius párkányos téglá bélyege.

Méreték. A bélyeg hossza 0·21 centim., szélessége 0·032 centim.

Lelhelye a *duna-bogdányi várszög*.

Felírás.

APLVPPIPANIORD

Olvasás.

APII LVPPPI PANNoniae
Inferioris vagy I-mae ORDinarii?

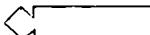
Jegyzet. Közlé velem pacskolatban *Szentpétery Pál*, duna-bogdányi reform. lelkész ur. *Stulák Ferencz* orvos ur tulajdona.

E téglá bélyeg tartozni látszik azok sorozatába, melyeket *Duna-Pentelén*, *Imsóson*, *Tolna* mellett stb. találtak és APIus LVPPVS PANNoniae INF? erioris ORDinarius által készítették. PA = PAN biztosnak látszik, INF-nél az F kétes. (L. Mommsen Addit. VOL. III. 781. szám). Vagy talán egyszerűen PANNIORD = Pannoniae I-ae Ordinarii mind a két helyen olvasandó?

XXXI. Téglavetőké. Vastag téglá MAXENTI felirással.

Mérték. A téglá hossza 0·46, szélessége 0·31, vastagsága 0·085. — A bélyeg hossza 0·17, szélessége 0·028, a betűk magasság 0·02—0·018.

Lelhely. A zádor-imsósi dunafenék. Adta *Bókus József* duna-pataji földmives *Hajós Kálmán* szolgabíró urnak, *Hajós* ur pedig ajándékozta a gödöllei muzeum-egyletnek.

Észrevétel. A bélyeg kettős kerettel bir, melynek végei az ötszögnek az alapvonallal egyenközűen álló egyik szögére felállítva, az alapvonallal egyenközűen van elvágva, így ; ilyen bélyegkeretre nálunk nem emlékezem.

Felírás.

COFARMXENTIAR

XXXII. Téglatöredék : SATVRNINVS.

A hosszukás 0.145, széles 0.06, vastag téglának bélyegének hossza?, szélessége 0.025, t. betűk magassága 0.025.

Lelhely. *Hajós Kálmán* ur ajándékozta a gödöllei muzeumnak.

Észrevétel. A bélyegkerete egyenes vonalokból áll. A betűk cursiv alakúak, az N utolsó vonása az S-sel alól össze van huzva.

Felírás: . . . ATVRNINS.

Olvasd: sATVRNINVS.

Jegyzet. Előfordul mint edénybélyeg. L. Rómer Acta Nova. Mus. Nation. 141. l. 246. szám alatt.

XXXIII. Arezzoi edények töredékein.

1. Bélyeg 0.004 széles, hossza 0.025 . . . . .

. . . DIECTIA,

2. A bélyeg szélessége 0.006, hossza 0.033 . . . .

. . PATERIOK,

3. Bélyeg széless. 0.003, hossza ?

. . . . VS FEC;

Lelhelyek ismeretlenek. Jelenleg a m. n. muzeum tulajdonát képezik,

4. A *pannonhalmi* régiségtárban őrzött mécsesek közt van egy

APRIO bélyeggel, melyet a dömölki mezőn találtak, és *Polgár László* rendtárs által oda ajándékoztatott. — 1853-ban találtatott sirban, öblönnyel. L. *Catalogus* MS. Artefactorum Musei Archicoenobii (S. Martini) Conclavi IV-o depositorum.

Pótlék.

I.

A felirások már ki voltak szedve, midőn t. *Lomniczy Endre* ó-budai kapitány urtól ki az ottani leleteket mindég a muzeum régiségosztályával közleni sziveskedik, írt, hogy a temetőben *Spielmann György* sírásó egy római felíratos követ kiásott. Kirándulván hallgatóimmal, egy a *Centuria emlékére* *Statilius Proculus* által emelt oltárkát találtunk.

Méreték. Egész magasság 0·90, a talapzaté 0·28, a tagozaté 0·09; a párkányzaté együtt 0·30, legnagyobb szélessége 0·39, vastagsága 0·30. — Az íráslap magassága 0·33, szélessége 0·25, vastagsága 0·20 cent. A felső betűsor 0·05, az alsó 0·045.

Észrevételek: A kő felső jobboldala csorbult, különben meglehetősen jó állapotban van. A betűk a hanyatló korszakról tanuskodnak, a *T* betű keresztvonala felfelé az *L*-é lefelé van húzva alsó harmadából, az *A*-k, felül keresztvonallal bírnak, míg az alsó vonalak rézsutosan befelé húzóvák.

Felírás.

1. STATI[I
2. VS
2. PROCV[VS
4. CENTVRIE
5. MEMORIA.

Az olvasást kiki maga találja el.

Talált *Spielmann* egy más cippust is, mely durva kőből faragva római külsővel bír, fején *acroteriumok*-kal; ez régen gypszszel volt sírára hozva, és az írás alkalmasint reá volt festve, mert a vésésnek lapjain semmi nyoma. Mint másutt is szokás, alkalmasint keresztény síremlék alapjául szolgált, mert a vaskereszt felállításához szükséges mélyedés még meglátható.

II.

Ezen alkalommal egy újra feltalált emlékről kell jelentést tennem.

Ápril hó elején *Rohonczy G.* úr *Cernkovec*-ről küldött be a muzeumi igazgatósághoz egy csinos rajzot, mely fölötte érdekes császári felírást tüntet elő. Beküldő úr azt sírkőfelírásának tartja, holott ez *Andautonia* községe által emelt emlékkő.

A rajz után mérve a kő magassága 1·15 centim. 0·65, az íráslap magassága 0·93, szélessége 0·46. Vastagsága, mivel még akkor a falba volt rakva, nem tudatott. A betűk magassága 0·07 centim.

A mint a felírást láttam, azonnal felismertem azt, hogy *ANDAVTONIA* emelte, ez *Scitarjevo* régi neve, nem pedig *Scuteum*. *Andautonia* (*Dautonia*, *Dautona*) rövidített név-

vel Mommsen Corp. Inscr. Latin. III. kötetében több kő fordul elő. A 4008-ik: Nemesi Reginae Augustae-nek volt ajánlva Victorinus-tól, ki municipii And(antoniae) polgára volt; a 4010-ik a RESP(ublica) ANDAVT(onia)-tól Messius Quintus Decius császár tiszteletére emeltetett; a 4011-ikit ugyanazonosnak találjuk a Rohonczy ur által közlöttel, melynek felirása ez:

1. HERENNI	vagyis	HERENNI
2. AE ETRVS		AE ETRVS
3. CILLAE AVG		CILLAE AVGustae
4. MATR CAST		MATRI CASTrorum,
5. CONIVGI		CONIVGI
6. D · N · DECI P F		Domini Nostri DECIi Pii Felicis
7. AVG · R · P · AD		AVGusti ResPublica ANDautonia.

Minthogy e kő társa az 3010. számúnak, 249—250-ik évre Kr. u. teendő.

Mommsen szerint találták 1768-ban a Scitarjevoi templom javítása alkalmával. De ő azt nem láthatta: *Ego frustra indagavi*; természetes, mert a mint Rohonczy ur szives közléséből látjuk: «az a 1849-ik évben a Száva közelében fekvő Scitarjevo faluban találtatott, a mostani sirkert táján, de a komphoz vezető úton túl. — A kő sokáig Báró Üchtritz Cernkovec nevű birtokán, a régi urilak előtt hevert, míg egy új pincze építtetésekor ennek oldalába befalaztatott. Midőn a fennemlített birtok atyám, Rohonczy Ignác udv. tan. által Üchtritz bárótól megvétetett, a mészsok helyen a pince faláról már lehullott és így sikerült nekem a sirkövet rejtett helyén fölfedezni.»

Nagy köszönettel tartozunk ezen közlésért Rohonczy G. urnak, bár mutatkoznék mindenünnen oly nagy érdekeltség a régiségek iránt.

Irodalom. Mommsen (ki ezen közlésnek fölötté fog örvideni) említett munkájában idézi Kereselichet, Blaskovichot, Katancsichot és Mocsyt mint kik e feliratot már régen ismerték. Mommsen a két utolsó sorban pontokat tett ki, mik idézett rajzunkban nem fordulnak elő. — Különben e rajz egészen correct az összefont betűkre nézve is.

Hogy az értelmetlenség több nevezetes és íróink által közzé tett feliratokat eltüntett, annak példáját látjuk, egy *tétényi* oltárkán, melyet a plébánián ft. Károly esperes ur feltámasztott, míg a mészkéreg alatt lappang a hirneves *nyergesujfalusi* plébánia falába rakott és Schönwisner által ismertetett kő stb.

Bár a napvilágra jöttek ismét föld alá ne jutnának, mint erről szomorú példákkal szolgálhatnánk!

III.

Előbb Forster György, csendbiztos ur Dunakesziről, tudósított arról, hogy a dunakeszii révnél álló római castellum területén újabb időben ásások történtek, és az ottan talált feliratot is velem közleni sziveskedett; majd Alagról Bálintffy Pál tisztartó ur látogatott meg, és azon örvidetes hírt hozta, hogy épület-falakra és festésekre akadtak, miért is meghítt, hogy a lelhelyre kijöjjek, és az eredményt magát szemléljem.

Becses engedélyével élven, csakugyan május 12-én hét hallgatómmal rándultam ki Dunakeszire, honnan a révházhoz indultunk, a hol Kluk Mátyás révészgazda, saját

területén az ásatást megengedé, a tisztartó ur pedig a szükséges munkásokat kirendelni sziveskedett.

Az eléggé ismert és a gőzhajókról jól látható helyen a tulajdonos többféle egyenlítéseket vitt végbe, és a nyert táblát, melynek közepén egy szép fa virul, dinnyével ültette be. A hajdani erődítmény északi vonala mentében történtek most az ásatások, melyeket építési anyag nyerése végett már előbb a vidék gazdái ott eszközöltek, a hol hamarabb és könnyebben az anyagot érhatték, mi által az épületek felmérései lehetetlenekké váltak. A várad területe 40° , közel fekszik a Dunához, és északról egy mély árok által, melyet egy forrás vize áztat, van védve. A *horányi* rév alatt, szemközt ezen erődítménnyel fekszik az ellenvár, még szűzies, érintetlen állapotban, a mint ezt a hullámzatos terület bizonyítja.

A mostani ásatás eredménye a hajdani épület 2 m. vastag, valószínűleg praetorium falait, egyes hajlékok méreteiknek részeit, továbbá azoknak a padlati homokon fekvő nagy tégláit és az ezeket fődő köragaszt-öntvényt tüntették föl. Egy ólomlapon és egynehány téglafelíráson kívül semmit sem találtunk; de nyert a gazdag nagy kőhalmaz néhány faragott kőduczot és szép számmal nagy padlat téglákat. A falak a padlat fölé csak kevésbé emelkedtek, és helylyel-közzel fehéres alapon sötétveres huzásokkal voltak ékesítve.

A feliratos téglák közt egyik a faluházhoz vitetett és kétszer ugyanazon bélyeget mutatja: OFARNMAXENTIAVIN; a bélyeg hossza 0.218, szélessége 0.034; a téglaméretei: 0.46 — 0.31 — 0.07.

Hasonló ez a Kömlöd-Immosihoz, melyen ez áll: OFARNMAXENTIAVIN; vajjon a végén álló VIN nem olvasandó-e VINcentiának? melyről Mommsen i. m. 474. l. 3773. sz. a. azt állítja, hogy e VINCENTIA maga ugyanaz az általunk többször idézett Transaquincummal.

Egy másik bélyeg: $\sqrt{\text{LVPICININ...}}$, azaz LVPICINI TRIBuni felírást tüntet fel, és ezen bélyegnek egyik kiegészítője lehet egy darab . . RB . . . betűkkel, t. i. tRiBuni-vel.

E bélyeget eddig Ó-Szőny-ről, Pilis-Maróth-ról, Hosszurét-ről, Bolhavár-ról, a *horányi* castrumból birtuk, már most ezen parti erőd is a többiek sorába lép építtetése korára nézve.

E vidéken új bélyeg ez:

OF ARBONO\; e bélyeg szélessége 0.037, jelenlegi hossza 0.0115 . . .; magának a téglának szélessége 0.15, hossza 0.26 . . ., vastagsága 0.07.

Mommsen e téglafelíratot *Klosterneuburgnál* említi Corp. Inscr. Lat. III. köt. 584. lapján 4669. sz. a. ilyen alakban: OF ARNBON és ARNBONO MAG.

Ugyanazon szerző, *Additamenta Vol. III.* 433. lapon, 923. sz. a. Bécsből am Hof-on talált téglát közöl OF ARNBONOMAG bélyeggel, hol constatálja, hogy ARN, nem pedig ARMaturát kell olvasni; de ezen ARN-t ő sem magyarázza.

Ebből ismét az a tanúság, hogy a rómaiak az ilyesféle téglákat egész Dunamentében használták, és hajóikkal mindenfelé szállították.

A *horányi* védmű romjából hallgatóim hoztak egy, bár mind a két oldalról csonka, de érdekes bélyeget . . . ALENTIN . . .; szélessége 0.025, jelenlegi hossza 0.115 . . ., cserepen van.

Ennek kiegészítése: AP VALENTINI TR, vagyis APpii VALENTINI TRibuni;

eddig az «Aquincum» nevű téglagyárnál Ó-Budán. L. Acta fordult elő. Nova Musei Nationalis. A magyar nemzeti muzeum római feliratos emlékei. 170. l. 460. sz. a.

Beszéd közben említettem a Duna partjain szabályos távolban létező római várdakról, kettős tornyu védművekről és egyes tornyokról, mire Bálintffy ur figyelmeztetett, hogy lejjebb a szigetben, majdnem szemközt a Csörsz-árkával létezik egy római őrtorony, melynek megvizsgálására azonnal indultunk. E toronynak felét már az árvíz elmosta és meglehet, hogy néhány év múlva nyoma is el fog tűnni. Alakja kerek, belső átmérője 4·60 m. falainak, melyek görgeteg és termés kőből, milyen Vác-Naszályon töretik, igen vastag ragaszzsal összeállítvák, szélessége 1·70 m. Jelenleg 1 méternyire áll meg a talaj fölött, a jég által elsurolt murvája délnek több méternyi távolságra észlelhető. Fekszik a kalázi falu irányában Felső-Becsei István földje szélén.

Más nevét nem tudván, mint hogy a nép azt *régi vámháznak* tartja, hálából szives gazdánk iránt azt *Bálintffy-tornyának* kereszteltem el.

Már délután volt, mikor a nagyon hullámzó Dunán át az ásókhoz visszatértünk, jöttek a sz.-endrei castrumot, és a püspök udvarfalába beépített feliratos köveket vizsgáló egyetemi polgárok is, és hogy a jó magyaros ebéd alatt a dunakeszi lelkes ur felköszöntése viszhang nélkül nem maradhatott, tudja mind az, ki magyar háznál vendégül beköszönt! Ismételt hála a jó fogadtatásért és az új leletekért!

IV.

Ifjabb *Kosztka* Károly urnak, ki évek óta az *ószönyi* római feliratoknak buzgó gyűjtője következő, valószínűleg Brigetiumból való feliratokat köszönöm.

. . . . . — .
 ANOTRI(B) / / / IL
 LEGADLIV / / / A
 CA(R)TAC(O)(N)AM
 TE / / / RPS / / L / / / S
 VA(P)R)NC / / A
 ILIFEC / / / IS?

Edények fenekein előfordulnak:

CARVSFEC,
 TITTIVS,
 SVOBNILL,
 ASB · IMAI,
 BOR · IAPOF;

Mécs feneekén:

VICT, és VICTORIA;

Korsó fulén:

F · CVCVM;

Téglákon:

LEG X GEM,

LEG XIII GEM,

LEG XIII,

LEG XV APOL,

LEG XXXVV (Vlpia Vitrix);

nagy földő cserepen:

LVPICINO (sic) TRB

Adalék a budai várnak a törökfoglalás előtti helyszíneléséhez.

Irtá **Rómer Flóris Ferencz.**

Alkalmasnak tartom, hogy most, midőn a régi műemlékek ideiglenes országos bizottsága a fővárosnak, minden korszakból való, hajdani műemlékeit fürkészi, miszerint erről egy alapos munkálattal a magyar olvasó-közönségnek szolgálhasson, tárczámban rejlő egy-néhány adattal kedveskedjem.

Ámbár nekem a barbar és római korszak jutottak osztályrészemül, még sem lehetett kizárólagosan csak ezekre kiterjesztenem figyelmemet, hanem a mint már nálunk divatban van, és mindegyik szakembertől követeltetik, miszerint szakának egész terjedelmében otthonos legyen, gyűjtöttem és jegyezgettem, mi szemem elé került, főleg midőn »*Régi Pestem*«-hez az anyagot országszerte gyűjtöttem.

Ekkor t. i. történt, hogy a főváros régi nevének ingatag volta miatt »*Pestem*«-hez több adalékot kaptam, melyek valóban *Budát* illették, és melyeket ezen alkalommal, mint talán ismeretleneket, minthogy *Rupp Jakab* »Buda-Pestében«, valamint »*Podhraczký József*« kéziratában nem találtam, közzé tenni szükségesnek tartottam.

Mindenek előtt fölötte érdekes egy régi toronynak története, mely a vár erődítményeinek egyik kiegészítő részét tevé. Már 1478-ban *Üveges Máté* (Matthaeus Vitripar, kit *Rupp* Budapest czimű munkájában még 1479-ben is mint budai birót említ, u. o. 234. l.) és a tanács egy dűledező várfali tornyot, mely *Polyák Miklósnak* (Nicolaus Polonus) házához tartozott, és *Sántha Péter*, valamint *Sarkantyus* Balás házai szomszédjában feküdt, olyan föltétel alatt adta át, hogy azt *Polyák* Miklós és annak neje, *Erzsébet*, valamint törvényes utódjaik alapjától kezdve tetejéig építeni és javítani tartozzanak. De a toronynak új gazdái a föltétel teljesítésével oly keveset gondoltak, hogy a mindinkább roskadozó tornyot a tanács 1506-ban *Könyvkötő Orbánnak* (Urbanus *Ligator librorum*) és *Apolonia* nejének ugyanazon helyreállítási kötelezettség mellett átengedte.

Elmult azonban azon egy év is, mely az építésre ki volt tűzve, és mivel *Könyvkötő Orbán* sem tett eleget ígéretének a városi tanács 1509-ben a tornyot *Henczefly* Istvánnak, a királyi ügyek igazgatójának, és annak nővére, *Orsolya* özvegy és *Nagy* Miklós (nobilis Nicolai Magni de Kereskén) Ferencz, János, István és Péter fiainak, valamint összes törvényes utódjainak adta jutalmul azon sok érdeméért, melyeket magának *Henczefly* a város körül szerzett. Kötelességévé tétetett tehát *Henczefly*nek és örököseinek, hogy a tornyot örökké való időre, jó karban tartsák, azt illő módon felépítsék, és ha a város valami ellenség által ostromoltatnék, vagy másképen is arra szüksége lenne, a toronyhoz való ki- és bejárás a város embereinek, kik védelmére rendeltetnének, szabadon megengedtéssék.

A levél, melyet *Pannonhalmán* másoltam, az ottani országos levéltárban Capsa V. litera E alatt, valamint a *Protocollum C. Supplem.* 79-ik lapján található.

*

Eredeti szövege ez :
(100. sz. Prot. ant. pag. 91. nro 118.)

Ex commissione dominorum in consilio.

Nos *Petrus Tetheun* * *Judex Juratique Cives Castri Novimontis Pesthiensis* Memorie commendamus tenore presencium significantes, quibus incumbit vniversis, Quomodo alias puta In anno domini Millesimo quadringentesimo septuagesimo octavo Prudentes et Circumspecti viri quondam *Matheus Vitripar* dictus, *Judex Juratique Cives Castri Novimontis Pesthiensis* Quondam turrin ruinosam domui prouidi quondam *Nicolai Poloni* hic Bude in vicinitatibus domorum quondam *Petri Santha*** ex una, ac *Blasii Calcariparis* et alia partibus existentibus annexam, prefato *Nicolao Polono*, Civi dicte Civitatis et domine *Elizabeth* coniugi sue, et per eos, eorum heredibus, heredumque ipsorum legitimis successoribus, tali sub condicione dedissent et contulissent, vt ipse *Nicolaus Polonus* dictam turrin a fundo, vsque ad summitatem, ex novo reparare et edificare deberet. Et ad id se idem *Nicolaus Polonus* protunc paratum obtulisset, Ipsamque turrin reparare assumpsisset, ijdem vero *Nicolaus Polonus*, ac domina consors sua, ipsis vniuersim minime id facere curassent. Cum autem nos eandem turrin ad extremam desolacionis ruinam aduentam fore agnouissemus, Prouidum *Vrbanum Ligatorem librorum* inhabitatorem dicte Civitatis, ac honestam dominam *Apoloniam*, consortem ipsius legitimam, filiam videlicet quondam *Gregorii Sutoris* conciuis *Budensis*, ex condam honesta domina *Katherina* procreatam, quorum scilicet nominibus ipsa turris desolata simulcum domo dicti *Nicolai Poloni* habebant, In anno domini Millesimo Quingentesimo sexto, nostram in presenciam vocare et accersiri feceramus, Inquirentes ab eis cur a tantis retroactis annis, turrin ipsam, secundum contenta literarum dictorum *Mathei Vitriparis* *Judicis* ac *Juratorum ciuium dicte Ciuitatis*, superinde confectarum, reparare, construere, restaurareque et reedificare non curassent, Quiquidem *Vrbanus* et domina consors sua post ipsam nostram requisicionem, turrin prescriptam infra vnus anni integri reuolucionem, preparare et restaurare atque reedificare coram nobis promiserant. Et licet nos ad eorundem *Vrbani* et domine consortis sue instantes preces, Reuolucionem vnus anni ad restaurandam et edificandam ipsam turrin eisdem *Vrbano* et domine consorti sue, pro termino deputaverimus, Cum hac interposita condicione, Vt si ipsi *Vrbanus* et domina consors sua turrin ipsam iuxta eorum promissionem restaurare reparareque et reedificare non curarent, Extunc nos eandem turrin ab eisdem aufere, et nomine Civitatis reparare, vel autem alteri idoneo homini, qui scilicet illam reparare et bonomodo restaurare vellet, dare et conferre vellemus. Ex quo tamen ijdem *Vrbanus* et domina consors sua, turrin ipsam, ut nobis promiserant, hucusque restaurare et reparare, atque reedificare, minime curaverunt, Et ad hoc Nos turrin predictam, ab eisdem *Vrbano* et domina consorte sua primum auferendam, et dicte Ciuitati nostre reappropriandam Tandem volentes eandem turrin de sua ruina releuare,

---

* A másolatban *Thelemi* áll.

** A másolatban *Gantha* van.

Considerantes eciam illas multimodas fauorabilesque atque vtilis complacencias per Egregium magistrum Stephanum Henthelffy de Pethrovocz, directorem causarum Regalium, Nobis et per consequens dicte Civitati, Inhabitoribusque eiusdem, locis et temporibus opportunis, exhibitas, et in futurum exhibendas, sepefatam turrin ruinosam, domui ut premititur prefati condam Nicolai Poloni annexam, simul cum cunctis eiusdem vtilitatibus et pertinenciis quibuslibet ad eandem de iure et ab antiquo spectare et pertinere debentibus, memorato magistro Stephano Henthelffy et per eum Francisco, Johanni, Stephano et Petro filiis nobilis Nicolai Magmi de Kerezken, ex nobili domina Vrsula, sorore carnali ipsius magistri Stephani procreatis, ipsorumque heredibus vniversis, de consensu et beneplacita voluntate tocins communitalis, prescripte civitalis Novimontis Pesthiensis dedimus, donauimus et contulimus ac eundem magistrum Stephanum, et alios predictos, In dominium dicte turris, Juxta dicte Civitalis laudabilem consuetudinem introduci, ac eandem eisdem in perpetuum statui fecimus, Ita tamen, Quod temporum euentu, Quod deus avertat, si Ciuitas per aliquos emulos circumuallaretur quouismodo, aut alias necesse foret, Tunc semper libere pateat turris eadem pro ingressu, et regressu hominibus Civitalis, ad id pro defensione Ciuitatis deputatis. Et insuper vt ipse magister Stephanus et per consequens alii predicti ipsorumque heredes vniversi, eandem turrin de ipsa ruina, et desolacione releuare, decentique et bono edificio reformare, perpetuis semper affuturis temporibus debeant et teneantur, Immo damus, donamus et conferimus Jure perpetuo et irrevocabiliter tenendam, possidendam pariter et habendam, In cuius rei memoriam firmitatemque perpetuam presentes nostras literas Sigilli nostri munimine roboratas duximus concedendas, promittentes priuilegialibus nostris literis confirmare, dum nobis eedem in specie fuerint reportate, Datum (in consilio) predicto, feria sexta proxima ante Dominicam Letare. Anno Domini Millesimo Quingentesimo Nono.

Hártyalevél; az okmány kelte nagyobb részt lemetszve, a pecsétnek csak egy harmada van meg, ez megegyező a következő 1494-diki okmányéval. A külirat egykoru: »Litere super domum Budensem circa portam Sancti Johannis.«

Álljon itten néhány észrevétel a levélben előforduló személyekre, valamint a *torony-nak* helyszínelésére nézve is.

Az okmányt kiállító budavári bíró magát *Thetemi* Péternek nevezi, mig Rupp i. m. 234-ik lapján: *Chetemy*-nek iratik.

Henczefly István, Egregius Magister Stephanus *Henczefly de Petrowcz*, Director Causarum Regalium, fia *Henczefly* Lőrincznek, ki Ulászló király alatt Curiae regiae notarius volt, és *Istrán*, valamint László fivérek számára kitünő szolgálatiért a királytól 1495-ben *Pethrowcz*, *Zthanjecz* és *Pezkowcz*, Vasmegyében, Felső-Lendvától keletre fekvő, egész birtokokat nyerte jutalmul. (L. Hazai Okmt. V. 379. l.)*

Hogy már most a *torony fekrését* meghatározhassuk, elkerülhetetlen, hogy előbb még egy 1494-iki okmányt idézzünk, melyet hasonlólag a pannonhalmi országos levéltárban (Capsa IV. litera E alatt, Protocollum C. p. 90.) másoltam.

---

* Ugyanezen *Henczefly* István előjön a M. Tört. Tárban XII. 40-dik l. 1506. évben, és a 65-dik lapon 1511-ben.

Az okmány rövid tartalma ez: hogy *Polyak** Miklós budai polgárnak özvegye, *Erzsébet*, a bíróság előtt bevallá, hogy az *evangelista* sz. János utcájában, *sarkantyugyártó* (Calcaripar) Pál szomszédságában és a *szegény koldusok* (Minoriták) háza közt fekvő házát, kifogás nem történvén, néhai *Barthus Varga* (Sutor) budai polgár özvegyének, *Katalin* asszonynak 195 arany forintért örökjogon eladta.

Arra nézve, hogy miért adta a tanács a tornyot *Polyák Miklós* után, *Könyvkötő Orbánnak*, hogy az felépítse és jó karban tartsa, némi összefüggést vélek abban találni, hogy 1478-ban *Polyák Miklós* szomszédai *Sántha Péter* és *Sarkantus* (Calcaripar) Balás voltak. 1494-ben *Polyák Erzsébet* özvegytől a sz. János utcai házat, mely a barátok és *Sarkantus* Pál házai közt feküdt, vette *Katalin*, *Barthus* varga neje, kinek *Gergely* vargától, valószínűleg előbbi urától való leánya, *Apolonia*, *Könyvkötő Orbán* neje volt és hasonlólag a többször említett torony melletti házat birták.

A közlött okmányokból kitűnik, miért adta a tanács a tornyot *Könyvkötő Orbánnak*, midőn azt *Polyák* Miklósék föl nem építették, mert

1478-ban a romlott torony *Polyák Miklós* házának szomszédjában volt; *Polyák* neje *Erzsébet*.

Szomszédjai: *Sarkantus* Balás (Blasius Calcaripar) és *Sántha Péter*

1494. *Polyák Erzsébet* özvegy asszonytól vette e házat

ekkor szomszédjaiként említettnek: *Sarkantus* Pál (Paulus Calcaripar) és *Pauperes mendici*,

Varga *Barthus* (*Barthus Sutoris*) neje *Katalin*;

Katalin asszonynak első férje volt *Varga Gergel* (*Gregorius Sutor*), ettől származott *Varga Apolonia*; *Könyvkötő Orbán* neje;

1506. A tanácstól kapták *Urbanus Ligator librorum* és *Varga Apolonia*;

2. férje *Varga* *Barthus*, (*Bartholomeus Sutor*).

1509-ben pedig *Henczefy István*, kir. jogigazgató, kinek nővérét, nőül birta *Nagy Miklós*, (*Magnus de Kereskény*), kinek fiai: *Ferencz*, *János*, *István* és *Péter*. *Henczefy István* utódjainak voltak kijelelve.

Figyelemre méltó ezen okmány már azért is, mivel *Adam Gergelyt*, ki a budai bírák közt (Rupp Budapest, 234. l.) 1488-ban előfordul, 1494-ben ismét mint bírót ismerteti,

* Mellékeljük eredeti szövegét következőkben:

Pro Domini Roberti Haller Jurati.

Nos Gregorius Adam Judex Juratique Castri Novimontis Pesthiensis, Memorie comendamus tenore presencium significantes, quibus expedit vniuersis, Quod honesta Domina *Elizabeth* relicta quondam Nicolai *Polyak* concivis nostri coram nobis personaliter constituta, sponte confessa est et retulit in hunc modum, Qualiter ipsa quondam domum suam nostri in medio in platea sancti Johannis Evangeliste vocata in vicinitate domorum Pauli Calcariparis ab una ac pauperum Mendicum (sic) ab altera partibus existentem et habitam, cum omnibus vtilitatibus suis et pertinentiis quibuscumque ad eandem spectantibus et pertinere debentibus, nemine contradicente vendidisset et assignasset Honeste domine *Katherine* relicte quondam *Barthus Sutoris* concivis nostri, et per eam suis heredibus et posteritatibus vniuersis, aut cui eadem domina *Katherina* ipsam domum in vita aut in mortis Articulo duxerit committendam Jure perpetuo et pacifice possidendam, tenendam pariter et habendam, Ymmo vendidit et assignavit coram nobis pro florenis auri Centum et Nonagintaquinque, plene perceptis et levatis ab eadem, Assumpsit preterea memorata domina *Elizabeth* eandem dominam *Katherinam*,

holott *Pempflinger* János közt: 1491., 1493—1495. épen az 1494-ik év alatti bíró hiányzik.

E háznak és a mellette levő toronynak fekvése semmi nehézséget nem gerjesztene, ha az *Evangelista sz. János* utcáját a mai *uri-utcába* tennők és ugyanazon szentnek temploma a mai *örségi templommal* megegyeznék; mert akkor *Polyák Erzsébet* házának telke a mai m. k. vallás- és közoktatási minisztériumnak épülete azon oldalán lenne keresendő, mely a nevezett egyházhoz legközelebb fekszik. Mivel tovább az első okmány betűi szerint az említett torony »domui providi quondam Nicolai Poloni annexa« volt, a régibb alaprajzok szerint ennek a helye is meg lenne határozva, t. i. Rupp Budapest helyrajzi történetéhez kapcsolt I. tábláján azon négyszögű kirúgásban kellene keresnünk, mely a 8-czal jelelt, Zápolya János szepesi grófnak 1507-ben tulajdonított házszigettől nyugatra esik.

Itt azonban szabad legyen az eddigi föltevésektől egészen eltérnünk, és olvasóinkat arra figyelmeztetnünk, hogy e helyen egy, századok óta begyökeredzett, hamis állítással kell küzködnünk, és a budai várban jelzett házak és utcák egyik részének régibb megállapításával törnünk.

Ezen hibának teljes helyreigazítása feladata leszen ugyan az országos bizottság által kiküldött albizottságnak; mindazonáltal már itten elő akarom adni azon érveket, melyek az *evangelista sz. János temploma*, ezen templomtól a bécsi kapuig terjedő utcája és a neki tulajdonított bécsi kapu ellen emelhetők.

A hibák összege onnan látszik származni, hogy a mai *örségi templom* evangelista sz. Jánosnak tulajdonittatik, holott *Meldemann* azon nagy látképén, melynek czime: »*Ein ware Contrafactur oder verzeychnus der Königlichen Stat Ofen in Vngern jr belagerung sampt dem vnghluckhafftigen Scharmuetzel des pluturstigen Tuercken mit dem Königlichen heerleger im September des 1541. jurs.*« Azon a helyen, melyen ma az ugynevezett *Garnison-templom* nyolcszögű tornya emelkedik, ezt olvassuk: *Maria Magdalen.* * Van ugyan még e templom közelében több torony-alaku építmény, ezek azonban magas keskeny magánházakat is jelelhetnének. E tájon a mi képünkön *Evang. sz. János* templomának nyoma nincsen, ellenben a mai vízi

---

cunctosque ipsius heredes et posteritates vniversas, in pacifico dominio pretacte domus, necnon vniuersarum vtilitatum eiusdem, contra quoslibet impetitores defendere, et tueri propriis suis laboribus et expensis, Secundum vsum et consuetudinem Civitatis nostre ab Antiquo approbatam, In cuius rei memoriam, firmitatemque perpetuam, presentes nostras literas, Sigilli nostri munimine roboratas duximus concedendas, promittendas, Privilegialibus literis nostris confirmare, Dum nobis eedem in specie fuerint reportate. Datum Bude in festo Conceptionis Beate Marie Virginis Anno domini Millesimo Quadringentesimo, Nonagesimo Quarto.

(Papiron, jól van fenntartva; az okmány végén az évszám teljesen ki van írva. Pecsétje meglehetősen ép, vörös viaszos, körirata minusculával, ez: S. cinium Budensium. Beltérben egy négyöves, két háromláboson nyugvó gula. A pecsét papírszelettel van megerősítve és a hátlapra nyomatva. Őriztetik a pannonhalmi országos levéltárban, 86. sz. Protoc. ant. pag. 91. Nro 89.)

E két okmányt hibás másolatokból irtam le néhány év előtt Pannonhalmán; de kételyeim támadván *Sztachovics Remig* levéltárnok és egykori ujonczársamnak köszönhetem a pontosabb közléseket.

* Legujabban Bécsbe rándultam, hogy e másolatnak helyes voltáról és pontosságáról meggyőződjem és ezt egészen megbízhatónak találtam. E jeles fametszvény egész hossza 1·47 centim., magassága 0·41 centim. és eredetileg 6 lapból áll, de melynek csak másolatát bírja a magyarországi műemlékek ideiglenes bizottsága.

kapu táján egy magas torony látszik, mely S. Johannes Parfussers Closter-rel meg van jelelve, valamint egy alacsony, sok gumós élű toronyhoz közel: S. Sigmund olvasható.*

Mint hogy e kép eredetije ritka pontossággal van felvéve, és ugyanazon korban készült, továbbá az építmény-részletek, melyeket mai napon is észlelhetünk, hiven vannak közölve, továbbá a királyi vár nyugati építményeinek tetőzetei és sisakjai megfelelnek azon keletről fölvetett képnek, melyet 1493-ból birunk, nincsen okunk, hogy e nagyszerű, megbecsülhetetlen értékű fametszvényt, melyet mintegy 10 év előtt Bécsben Hauslab ő nagyméltósága gyűjteményében legelőször láttam, de utóbb a bécsi cs. könyvtárban is megtaláltam, egészen hitelesnek ne tartsuk, felírásait el ne fogadjuk, és így némely tévelyeket, melyeket a várnak visszafoglalása után az isteni szolgálatot átvevő idegen származású lelkészek terjesztettek, és az itten letelepedett külföldi szerzetesek elfogadtak, utánuk pedig a kevesebbé ítésző későbbi írók meghonosítottak, helyre ne igazítsunk.

Ezen balvéleményeknek oly általánosságban való elterjedése annál kevesebbé lesz bámulandó, ha azt vesszük tekintetbe, hogy a hosszú török uralom alatt nemcsak a hű száj-hagyomány félbeszakadt, hogy a gondatlanság és elhanyagolás, sőt átídomítás által igen sok nyilvános épület felismerhetetlenségig összeomlott, a gyakori tüzek és a puskaporos tornyok felrobbanásai, valamint a kemény ostromok a várbeli építményeket formátlan romokká változtatták, és előidézték azon szomorú állapotokat, melyekről a budai várat látogató azonkorú írók oly borzasztó képeket nyújtanak.

Csoda-e tehát, hogy a hol a törökök alatt már alig ismerhette ki magát valaki, a visszafoglalás után az idegen származású tisztviselők és egyháziak csak zavart okozó tudósításokat terjesztettek?!

Én tüzetesebb vizsgálataim után, szakítván a hibásoknak látszó állításokkal, a mondó vagyok: hogy a mai Garnizon-templom a régi Mária Magdolna temploma és a magyar polgárok plebániája, és hogy a sz. János-féle templomot a mezitlábos sz. ferenchieknek kolostorával a mai vízi kapunál kell keresnünk, azon a tájon, a hol jelenleg a katonai parancsnokság épületei állanak.

Ezen vélemény elfogadása után szűnnek meg azon zavarok, melyek a kétféle, t. i.: keresztelő és evangelista sz. János templomából, a kétféle sz. János-utczából támadtak, és azon következtetést is vontak maguk után, hogy a budai várnak északi oldalán elnyúló utcát a bécsi kapuig szintén sz. János Ev. utcájának el kellett keresztelni, hogy így a várkapu melletti házakat el lehessen helyezni és e templomnak a kapuval való szomszédságát megállapítani; pedig tudjuk, hogy a bécsi kaput csak hibásan lehetett sz. János kapujának nevezni. Ime egy hamis föltevésnek ugyanannyi hibás ága, holott a vízi kapu melletti sz. János templomával mind ezeket könnyen elkerülhetjük.

Érdekes leendő mindenesetre az országos bizottság által történendő beható vizsgálat, mely valószínűleg e hibák első forrását is fel fogja deríteni.

* Megnyugvással konstátálom, hogy az itt idézett fametszetnek nyomán Dr. Henszlmann Imre is elismeri hogy a mai várórségi templom (Garnisonskirche) ugyancsak a budavári magyarok sz. Magdolna című parochialis temploma, melynek tornya még ma is a régi XIII. századbeli. (L. az 1876-dik évi »Archaeol. Értesítő«-nek 332. l., hol ezek állnak: »Itt — az idézett képen — »Buda várá«-nak nyugati oldalát látjuk és e képen nevezetes: 1. hogy a mai várórség temploma, jól olvasható felírásban Mária Magdomáénak neveztetik, ez volt hajdan a magyarajkuak parochialis, mi kora csúcsíves homlokzatával is tökéletesen megegyezik.)

Én itten csak röviden hozhatom fel kételyeim, illetőleg állításaim érveit.

Mindjárt feltűnő az, hogyan lehet érteményezni ezen állítást: sz. János templomához közelebb, a hasonnevű utcában fekvő házakról megjegyzésre méltó, hogy ehhez, (t. i. a templomhoz) közel a Dunára nézve állott néhai Werner budai bíró palotája, melyet leánya Klára 1352-ben . . . Gergely fiainak adományozott. (Rupp, Buda-Pest, 151. lapon.)

Ha ezen palota a vízi kapu melletti sz. János temploma mellett feküdt, a Dunára nézhetett; de hogy a Garnizon-templom tájáról, mely nyugatnak fekszik, a Dunára nézhetett volna, ha azt a térképen kijelölt 9. számú helyre tesszük, alig lehetséges.

Sokkal nagyobb bajjal jár az, ha a német és magyar plebániák határait akarjuk rendbe hozni, és azon föltevés mellett megállunk, hogy a Mária Magdolna-féle magyar plebánia-templom nem a mai Garnizon-templom, hanem hogy az (az idézett térképnek e helyen, a mai disztéren, a nyilvános kút táján állott).

Ha a Mária Magdolna plebánia-templomát csakugyan e helyre állítjuk, a két plebános közt támadt sok perpatvar által előidézett határjárások szerint azon furcsaság jönne ki, hogy a magyar plebánia-templom a német plebániában feküdt mi a folytonos zavargásokat épen elkerülhetetlenné tette volna. Mert akárhogy csűrjük-csavarjuk a dolgot, a a Schier Xystus által »Buda Sacra sub priscis Regibus, Viennae 1774.« czimű munkájához csatolt Ichnographia Budae lapon adott határokat csak erőszakoltaknak, az okmányoknak épen meg nem felelőknek kell állítanunk; mert az okmányban az mondatik, hogy a határ Konth háza mellett elvonulván a kis közön keresztül, mely Kratzer háza mellett van, Ulwing, vagyis sz. Pál utcáján át, a közön keresztül megy, melynek oldalain Bernhardi Ferencz és Leonhardi János, olaszok, házai állanak, és innen egyenes vonalban, a vár falaig terjed, végre pedig sz. Mária Magdolna felé stb. északnak huzódik.

Ha ezen határjárásban a sz. Magdolna-templomot, mint kell, a mai Garnizon-templomban felismerjük, a második vagyis magyar plebániának, egy zömös, bár kiterjedésre nézve kisebb területét látjuk, mely az által is látszik igazolva lenni, mivel a magyarság a várban kisebb számmal (a városi törvénykönyv, Ofner Stadtrecht, többnyire egy harmadában számítja a magyarokat a németekhez képest) volt képviselve; mivel ezt a német plebánosok mindig mint fiókot, mint a bold. szűz temploma capelláját tekintették; és végre mivel hatásköre a vártól északra, a szomszédos Csiz-halomra is kiterjedt, valamint az új várfalon kívül, a mostani Városmajor és Tótfalu területére. Ezen határozat 1390-ből való. (L. Schier i. h. 103. és kk. l.)

Fonákul tesz tehát Schier és utánczói, miszerint hogy a félszögül fölvevett 12. szám alatti, képzelt magyar plebánia-templomot saját határai közé szorítsák, e határokat már sz. Pál utcájából délnek huzzák és a Mindszent-utcának nyugati házsorát is belekerítik.

E hibába ejthette Schiert azon hír, hogy a Magdolna-templom romjai azok, melyeket buzgó buvárunk, Némethi Lajos, budai segédlelkész ur inkább sz. Györgynek tart, miért is Schier a nem eléggé világos határjárás szavai után indulva, a sz. magdolnai magyar plebániát a disztéren át húzott vonal által a királyi várig terjesztette.

Lássuk már magát az okmányt, melyet Schier i. m. 103-ik lapjától kezdve egész terjedelmében közöl, és melyben a két perlekedő plebánia határai említettnek.

A 104-ik lapon a dömésök kolostorának kapujától, melyet nem ismerünk, de a mely valószínűleg a mai lépcsőháztól a sz. Miklós-térre vezető sikátorba eshetett, (bár ez által

nem akarjuk mondani, hogy e hajdani kolostornak éppen azon kiterjedése lett legyen, mint a mely tért ma az iskolaház elfoglal) a vár falaig, tehát a keleti falig, azután az említett kaputól a *Konth* * nádor háza irányában huzódik, s innen a már fent említett közökön át, majdnem egyenes vonalban a vár nyugati bástyájáig terjed.

Ezen vonal által, melynél még azt is fel lehet tenni, hogy a bástyai házsor szakadozott volt és így egyenest a falig érhetett, a két plebánia határozottan két nagyobb zömre, a délire, a német plebániára és az északra, a magyar plebániára osztott; mivel azonban ezen felosztás által a német vagy a boldogasszony egyházának plebániája nagyobb területet foglalt volna, azért még hozzá nyerte volna a magyar plebánia saját hatóságához a *zsidó utcát*, melyet Rupp tábláján a mai sz. György- és disztér nyugati összekötőül tűz ki és sz. Jánostól a királyi Curiaig vagyis azon tereket összefűző keleti utcát is; ezeken kívül még *Logoth* és *Tótfalu* telepítvényeket. **

* Maga *Konth* háza is kétes kiindulási pont, főleg ha azt be kell vallanunk, hogy a régi budai várbeli házaknak sem alaprajzait, sem telekkönyveit nem birjuk. Ebből következik, hogy biztosan meghatározható kiindulási pontjaink nincsenek, kivéve a királyi vár területét, sz. János templomát és a várkapukat, végre a bold. szűz és sz. Miklós templomait, ha t. i. a sz. Magdolna templomának, a mai várórségi templomot nem akarnók elfogadni. Egyébiránt még így is kétes, melyikét fogadjuk el azon *Konthfőle* háznak, melyet a határjárás említ; mert az okmányok és Rupp i. m. 157. és 158. lapja szerint »*Konth nádornak két háza volt sz. Miklós terén*»; nem tudjuk, a dömések kolostora északra vagy nyugatra állott-e szent Miklós templomától, és hol volt a kolostor kapuja, melyet a határjárás említ?

A mint a rajzok, úgy a házak elnevezései is különböznek a szerzőknél. Schier p. o. oda teszi, a hol azt Rupp is elfogadta; de Schier alaprajza szerint, melyet Fontana J. D. császári tábori mérnök 1686-iki jeles térképéről vett át, a 18-dik szám alatt, sz. Miklós templomától délre egy házat rajzol, mely, ha a kolostornak tartható, a határ *Konth* háza mellett elvonulhatott volna.

Haeufler ellenben *Konth* házát a boldogs. szűz templomával szemközt, 14. sz. a. hozza fel, és a rörös sün-t (Schier és Rupp szerinti *Konth* házát) Gara nádorénak mondja, holott e tájon *Gara-főle* házat nem ismerünk.

Már ezekből is látjuk, milyen tömkelegbe juthatunk, ha biztos alap nélkül a föltevések erdejébe bocsátkozunk! Azért a budai várban állott egyéb házaknak helyszínelése is mindaddig áthághatlan nehézségekkel fogja rni, míg ez eddigieknél biztosabb kalauzokra nem bukkanunk; mert igaz, hogy a házak birtokosait és szomszédjait az okmányokban feltaláljuk ugyan — de ezek mind összetartozás nélküli egyes lánczszemek, valamint egy időszakban, úgy az egymásután következő századokban is. Hogy mégis ezen anyag minőségéről helyes fogalmunk lehessen, összeállítottam a várbeli házak lajstromát és találtam a Rupp szerinti beosztást követve:

	Zsigmond utcában	A Sz.-János utcában	A franczia vagy hátsó utcában	Sz.-György téren	Mindszent utcában	Olasz utcában	Sz.-Pál utcában	A főtemplom téren és a német utcában	Sz. Miklós téren	Szt.-Miklós utcában	Szombat kapunál	Ismeretlen	Összesen
A XIV-dik században, 1342-től kezdve . . .	—	5	—	4	10	—	2	4	16	3	4	7	55
A XV-dik században . .	—	5	16	8	30	12	7	7	4	1	11	14	115
A XVII-dik században, 1540-ig	6	14	—	6	4	10	1	—	—	3	—	9	53

** Feltűnő e határokon az, hogy a magyar plebániához pótlólag a mai sz. György- és disztér közötti rész, mely a német plebánián túl fekszik, csatoltatott, és így sok inconvenienciára adhatott okot; de még különös az, hogy az akkori időben valószínűleg beépített közép térségnek házairól vagy templomairól e helyen szó nincsen, mi talán onnan magyarázható, hogy ezen telkek az említettek közt egyik plebániához sem tartoztak.

Egyébiránt bajos lesz mindaddig, míg valami szerencsés véletlen által nem sikerül a házak sorozatá-

Ezen határok fennálltak 1390-ik év előtt és sok visszaélésre, ellenszenvre és panaszra adtak alkalmat. Mindezeknek véget akarván vetni, minden zaj és feltűnés nélkül, a római curia egyházi birákat küldött ki, hogy a perpatvart szüntessék meg és a feleket hallgatásra kényszerítsék. Az ítéletben a magyar plebániának az északi terület maradt meg a régi falakon belül, és az új falig a kövecses úttól nyugatra, a várfalakon túl pedig Tótfalu; a német plebánia pedig az említett határvonalon túl délnek a királyi curiáig terjedt, a váron kívül pedig Logoth falut is számított a hivei közé.

A felek ezen ítélet ellen is emeltek panaszokat; de a pápai kiküldött bíró, Donald, a bécsi skót benézések apátja közben — 1391-ben meghalt — és a további eredményről okmányaink nincsenek.

Mindezt így terjedelemben elő kellett adnunk, hogy bebizonyítsuk azt, hogy sem a régiek, sem az utóbbi határjárás szerint a magyar plebánia templomát nem szabad a mai díszterre áttennünk, hanem a mai őrségi templomot kell annak elfogadnunk.

Lássuk már most a rendelkezésünkre álló régi rajzokat, vajjon lehet-e azokból bebizonyítani, hogy a sz. Magdolna temploma ugyanaz, melyet a török kiűzése után a sz. ferenciek János-templomának neveztek el?

A török foglalás előtt, 1541-ben készült fametszvényen a budai várban ezen templomok neveit olvassuk: 1) Maria Magdalen, 2) S. Niclas Prediger Closter, 3) Vnser Frawen, 4) S. Sigmund, és 5) S. Johannes Parfusser Closter; ezek helyett szintén északtól kezdve délnek Fontana madártávlati képén ezeket látjuk: I. 36. sz. a. Franziskaner-Kirchen von Bomben und Stuck Schuss niedergeschlagen; II. a Dominikanusok temploma nincsen feltüntetve; de a 37. sz. alatti: drey gantz ruinirte Kirchen der Christen, egyike; a másik, a főtemplomtól, délre fekszik, talán egyik temetői kápolnája, a harmadik a mai Hentzternek északnyugati oldalán tünteti fel fedélnélküli oszlopcsarnokát. (L. Némegy Josef,

---

ban a szükséges egymásutánt találni, valami bizonyosat megállapítani. Egyes, összefüggés nélküli adatok csak bonyolódottabbá teszik a kutatást; hibás, némi tekintélyekre épített fogalmak századokra gátolhatják vagy tévutakra terelhetik még a komoly nyomozást is, mely ismét csak nagy tusák és néha megnehezítések után tud érvényre jutni.

Az ideális alaprajz, melyet a fáradhatatlan Rupp munkájához csatolt mindenesetre nagy segítségünkre van a tájékozásban, de vajjon nem adja-e sok tekintetben a mai állapot után készült régi Budát? melyről épen a telekkönyv hiánya miatt, és a visszafoglalás után mohón célba vett nagyobb szerű újabb építmények által vagy egészen elpusztított, vagy a keletkező épületekbe befoglalt régieket előtűntető átváltoztatás következtében valódi fogalmat nem szerezhettünk.

A fennebbi igen érezhető és sok tetővára okot adó hiány miatt kénytelen valék más eszközhez nyulni, mely ugyan számtani biztossággal nem érvel, de némi kulcsul szolgál az érintett, különben érthetetlen pótláshoz.

Megszámláltam az 1541-ki rajzban a háztetőket, melyek a madártávlatból rajzolt egyes házakról igaz hogy nem adhatnak biztos fogalmat és közelítőleg azt találtam, hogy míg a magyar szent magdolnai parochia északi részére, mintegy 50 nagyobb ház esik, és a déli pötlék területén közel 20 tetőt látunk, addig a német plebánia zömére hasonlólag a hetvenet közelítő házsám tűnik fel.

Megjegyzendő, hogy ezen valószínűsítés az országos bizottságnak másolata szerint történt és eredménye, mint mondtam, a pontosságot épen nem negélyezi. De még Fontana, bár különben nagy szorgalommal rajzolt, látképe sem szolgálhat egészen biztos alapul; mert ha a mai napon még az úri utcában fennálló régi emeletes házak sorát vesszük alapul és madártávlati rajzával hasonlítjuk, ottan csak alacsony, önként oda vázlott házsorokat észlelünk.

Ezen kitérés által csak azt akartam bebizonyítani, hogy a hol oly kevés a biztos alap, ottan talán ilyen föltevésekhez is szabad némi haszonnal folyamodni.

Die Belagerungen der Festung Ofen etc. Pest 1853. 152. l. és Fontana térképét.) III. a bold. szűz temploma és tornya épen fennáll, és 35. sz. a. ezt olvassuk: Die Hauptkirchen in Ofen *St. Stephan Königs* in Ungarn (?) Türkische grosse Moschea. IV. a disztéren 38. sz. a. áll egy ép templom, mellette minaret, vajjon Sz. Györgynek, vagy sz. Zsigmondnak felel-e meg?; V. ugyanazon 38. sz. a. közel a vizi — sz. János — kapujához épen fennáll, mellette minarettel sz. *János* temploma, a két utolsóról az van írva: zwei Kirchen so zu Moscheen gemacht worden.

Juvigny 1686-ban készült terve szerint a) a 98. sz. a. a sz. Magdolna temploma így van jelezve: Der Christen Kirchen. A 99. sz. a. a III., IV. és V. alattiak mint Moscheák fordulnak elő. A keresztény temető a mai Krisztina-városival esik össze és így semmit sem határoz.

De nézzük már most, mennyire egyeznek meg az *írott emlékek* e rajzokkal.

A *Magdolna* templomát kivéve, mely ugyanaz az őrségi templommal, a többi várbeli templom mind mecsetté változtatván át, a vizi kapu melletti sz. ferencziek kénytelenek voltak kolostorukat elhagyni, mivel ez a török parancsnok szomszédjába feküdvén, bizonyosan első esett az átváltoztatás alá. Tudva lévén, hogy a törökök idejében talán *egyedül a sz. ferencziek* látták el a keresztények számára az isteni szolgálatot, valószínű, hogy közülök egyik vagy másik a várban visszamaradt, és a *magyar plebánia*- vagyis *Magdolna*-templom mellett letelepedett a *hajdani* plebánia-lakon, minthogy a magyar templom Fontana alaprajza szerint egészen szabadon áll, míg a többi, kolostorral összekötött, templomok szomszédjába a zárdáknak területe is ki van jelezve.

Igy lehet tehát egyedül a zavart kikerülni, és az ellenmondást megszüntetni, ha azt tesszük fel, hogy a sz. ferencziek sz. *János* templomát és kolostorát a vizi kapu mellett a *török kormányzó* szomszédságában kényszerítettén elhagyni, a sz. magdolnai magyar plebániái templomba vitték át az isteni szolgálatot, és régi védszentjükről, t. i. evang. sz. *János*-ról neveztek el, míg *Fontana* tudván azt, hogy e keresztény templomban sz. ferencziek végzik az isteni szolgálatot, ezen templomot róluk elnevezte; miből az utóbbiak azt is következtették, hogy e helyen nevezett rendnek zárdája is állott. E föltevést az is igazolja, hogy a bold. szűz templomát ugyanazon mérnök sz. *István királyénak* nevezi; és az, hogy *Juvigny* egyszerűen »Der Christen Kirchen«-nek mondja.

Ennyit erről. Ha téves e föltevés, a valódiabbat mindig készséggel elfogadom.

Meg vagyok győződve, hogy a sz. *Magdolna*-templomnak a mai őrségi templomba való áthelyezése, és az *ev. sz. János* utcának eltörlése által, számos kétely, melyekkel a helyszínelőknek küzködniök kellett, meg fog szűnni. Azért az *olasz utcát* a vár északi része felé meghosszabbítjuk és a *szombat-piaczczal* közelebbi viszonyba hozván, ez által a *szombathely* által támasztott zavart kiegyenlítjük.

Hogy a *szombatkapu* ugyanaz a mai bécsi kapuval, kitűnik abból, hogy egy 1465-iki oklevélben a *szombatkapu*n kívül *Tótfaluban* levő major említettik (l. Rupp i. m. 147- és 161-ki 195. l.) alatt és 225. l. *tótfalui kapu*t is emleget; e falu valószínűleg a *vicus Rutenorum*, mely egy 1461-ki okmányban említettik, a hol a sz. *magdolnai* parochiának örökbe hagyott házról szó vagyon. (L. Podhr. Historia diplom. urbium Buda et Pest. II. köt. 571. sz.)

Ha ezen kapu neve meg van határozva, nem látjuk át, mert kellene két *szombattért*,

főleg, ha ez ugyanazon időről szólna, megengednünk, bár Rupp (i. m. 144. l. * és 160 *) alatt ezen föltevést, hogy t. i. Szombathely és Szombattér külön helyen álltak, védi. (Hasonl. i. m. 121-dik lapját is.)

Megdölvén sz. János templomának ügye, és ennek a vízi vagyis: sz. János-kapu mellé való elhelyezése, maga után vonja mindazon épületeket is, melyek hajdani szomszédságában állottak, és így a közlött *Henczelffy*-háznak és az *arral szomszédos toronynak helyét a vár déli részének keleti oldalán kell keresnünk.*

Ennek egyik indokául még ezt is felhozhatjuk: ha a sz. *magdolnai* templom a vár északi részén feküdt, nincsen okunk, miért 1342-ik évben *Tamás sz. magdolnai* plebánosnak a *szombattér közelében* fekvő házát temploma mellé ne helyezzük.

Véleményünket megerősíti még az is, hogy a *Rozgonyiak* házát, melyet 1440-ben Ulászló királytól kaptak, az olasz utcának azon (északi) részére kell tennünk, melyen *Szombathely* felé Szepesi László, *délre* Farkas budai polgár házához csatlakozott; holott ezen meghatározásnak semmi értelme nem volna, ha *Szombathelyt* északra nem helyezhetnők, midőn *Farkas* szomszéd háza *délre* feküdt.

Azért, hogy még jelenleg az egyes házakat nem tudjuk világosan összekötni, és ugyanazonosságukat kételyen felül kimutatni, nem aggaszt; egyes rejlő okmányokban találhatjuk a kulcsokat, melyek ezen rejtélyek megoldásához vezetnek.

Szándékom egyszerűen az volt: figyelmeztetni szaktársinkat e magában fontos észrevételre, mely, ha alaposabb kutatásokra ösztönöz, a czél el lesz érve, még akkor is, ha a végeredmény azt tüntetné ki, hogy a budai vár 1541-ki képen való felírás téves, és hogy egyéb okoskodásaim hibás nézetekre építvém. Egyébiránt minden mellékes indoktól távol, egyedül a *valónak megalapítását* tartottam szem előtt.

*

Egy harmadik, 1504-ben kelt okmány, melynek eredetije az *Erdödy* grófok *monyoró-keréki* levéltárában őriztetik, egy házat említ, mely a sz. György-téren állván, Bakacs Tamás bibornok birtokába került. Az okmány értelme ez: *Katalin*, néhai *Nyereggyártó* (Sellator) *Péter* özvegye és *Gáspár* fiuk azon házukat, mely a sz. *György-téren* fekszik és szomszédokul nagyságos *Dragffy* Bertalan örököseit és *Nyereggyártó* Gergelyt birja, *Tamás* bibornoknak és általa *Erdödy* Péter, Pál és János fivéreinek 500 arany forintért eladta úgy, hogy valamint *Katalin* asszony, úgy fia *Gáspár* is egyenkint a vételár felét, t. i. 250 arany forintot készpénzben kapták.

Szóról-szóra pedig az irat így hangzik:

Relacio dominorum	}	Georgii Kemlewdj
	}	Gregorii chyzar Juratorum.

Nos Mathias Harber Judex Juratique cives *Castri Nori montis Pesthiensis* Memorie commendamus tenore presencium significantes quibus expedit universis, quod Honesta domina *Katherina* relictá condam *Petri Sellatoris* olim concivis nostri Et *Caspar* similiter *Sellator* filius eiusdem *Petri* et domine *Katherine* legitimus: Personaliter coram nobis constituti, Sponte et voluntarie per eosdem fassum simulet relatam extitit in hunc modum Quomodo ipsi in Anno cuius fere Septima aut citra preterysset revolutio Quandam domum ipsorum: nostre in medio in *Theatro Beati Georgii* martiris n Vicinitatibus domorum heredum condam magnifici domini *Bartholomei Dragffy* ab una, Et *Gregory Selliparis* ab altera

partibus, habitam et existentem, Cum omnibus eiusdem domus utilitatibus et pertinentys quibuscumque ad eandem de iure et ab antiquo spectantibus et pertinere debentibus, vendidissent, assignassent et vendidissent, Ymmo vendiderunt et assignaverunt et appropriaverunt coram nobis: Nullo penitus contradicente, Reverendissimo in Christo patri et domino, domino *Thome*: tituli Sancti Martini in montibus sacrosancte romane ecclesie: presbitero Cardinali Strigoniensi et per cum Nobilibus et Egregys *Petro*, *Paulo* et *Johanni de Erdewd*: fratribus eiusdem domini Thome pro florenis auri Quingentis, puta prefata domina *Katherina* pro sua media parte: ducentos et Quinquaginta, Et predictus *Caspar* filius eiusdem pro alia sua medietate totidem florenos ducentos et quinquaginta ab eisdem plenarie et cum effectu levatis et perceptis Ipsam eandem domum, tanquam propriam hereditatem empticiam Jure perpetuo et pacifice, tenendam possidendam utendam: vendendam pariter et habendam: Aut cuicumque maluerit in vita vel in mortis articulo conferendam: Nullum insuper Jus nullamve Juris et dominy proprietatem sibiipsis, seu cuiquam alteri: reservando: Sed totum et omne Jus ac dominy proprietatem, in eosdem dominum *Thomam* Cardinalem: Ac *Petrum*, *Paulum* et *Johannem de Erdewd* fratres suos: pleno jure appropriandam Assumpentes nichilominus predicti domina *Catherina* et *Caspar* filius eius, prefatos dominum *Thomam* Cardinalem et fratres suos in pacificio eiusdem domus, conservare et manutenere, Ac ab omnibus eandem impetere intendentibus defendere et tueri propriys laboribus et expensis, secundum usum et consuetudinem Civitatis nostre ab antiquo laudabiliter approbatam. In cuius rei memoriam firmitatemque perpetuam presentes nostras literas Sigillique nostri munimine roboratas duximus concedendas Promittentes privilegialibus literis nostris confirmare dum nobis eadem in specie fuerint reportate. Datum in predicto Castro Feria Quarta ante dominicam Letare Anno domini Millesimo Quingentesimo Quarto.

A vörös viaszos pecséten egy háromszögű paizs alsó része látszik, a pólvas országos ezimernek csak nyoma, a köriratból egyedül ....DEŃ .... látható.

Kivül ez áll: 1504. *Super domo Pesthiensi* (?). Fassinio pro familia *Erdődy*. 126.

továbbá No 14. és 4414. fasc. 89.

Észrevételeim ezek: a Ruppnál (i. h. 234. lapon) 1504-ben említett Harbar Mátyás, itten *Harber*-nek íratik, a mint ez Harbar vagy *Harber* János későbbi birónál e helyen is 1507—1521-ikig egyszer előfordul.

Szentgyörgy terén, körén vagy *Játszóhelyén*, mint Ruppnál (i. h. 138. l.) a *theatrum* S. Georgiit fordítja, de mi, úgy látszik, inkább csak piac, mint a pesti *theatrum frugum*, a *Drágffy*-család házáat eddig nem ismertük; ellenben tudjuk, hogy maga *Drágffy* Bertalan 1490-ben *Beatrix* királynétől a Duna melletti *Liptay*-ház részét adományba kapta. (Rupp i. h. 189.)

Igy van tudomásunk arról, hogy 1518-ban *Bakacs* bibornok a sz. *György* kápolnájával szemközt fekvő házáat *Alsó-Zéchy* Bencze fiának, Jánosnak más birtokokért cserébe adta; de hogy ezen házat mikor és kitől vette légyen, csak ezen okmányunkból tanultuk.

Volt Bakacs bibornoknak még a Duna mellett is háza, melyben lovait tartotta, de ezt *Erdődy* Péter, kir. lovászmester a bibornok fivére 1544-ben az akkori és jövődöbeli esztergomi érsekeknek hagyta. (L. Rupp i. h. 189.)

Ugyanazon bibornok pesti háza a várostéren állott és a mai *Fas-Udvar* része volt.

*

Ezen értekezés befejezése után oly szerencsés valék *Nagy Imre* barátomtól, ki a mily szorgalommal és jó sikerrel kutatja a régi okmányokat, épen oly előzékeny a specialitásokkal foglalkozó kartársai iránt, egy 1524-ki okmányt használat végett nyerni, mely szintén Buda-várbeli házzal gazdagítja helyszínelésünket. A II. Lajos királytól kiállított levélben belthewki *Drágffy János* temesi főispán alsó Magyarország főkapitánya és a vasmegyei főispán *Kanysai László* lekötelezik magukat, hogy egyiknek vagy másiknak fiága megszünte után az akkor birt és fel is sorolt jószágaikban örökös jagon egyik ág a másiknak jószágait átvehesse.

Igy *Drágffy János* részéről felhozatik, várai és egyéb birtokai elősorolása után, budai kölháza »domus sua lapidea in hac civitate nostra (mondja a király) Budensi in platea Sancti Georgii Martiris a parte occidentali habita; ellenben *Kanysai László* saját birtokai után hasonlólag említi házáát, *domus Lapidea in pretacta Civitate nostra Budensi in platea Sancti Georgii martiris prenotata. . . . .*

Ezen okmány eredetije a m. n. muzeumban őriztetik.

Az efféle adatokat nagy szorgalommal gyűjtő Rupp, i. m. 189-dik lapján említi egy 1490-ben Beatrix királynétól bélteki *Drágffy Bertalannak* adományozott házat, mely azonban halastavával a Duna mellett feküdt; a *Kanisaiaknak* is voltak házaik: t. i. 1396-ban sz. János-utczában, és 1392-ben Kanisai Miklós házai, melyeket az örményesi pálosoknak adott; de a szent György-utczában e főurak házai a XVI. század harmadik tizedében nem említetvén, ezen adatokat, mint ismeretleneket buváraink figyelmébe ajánljuk.

ARCHAEOLOGIAI
KÖZLEMÉNYEK.

A

HAZAI MUEMLÉKEK ISMERETÉNEK ELŐMOZDÍTÁSÁRA.

KIADJA

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
ARCHAEOLOGIAI BIZOTTSÁGA.

XI. KÖTET.

(ÚJ FOLYAM VIII. KÖTET.)

II. FÜZET.

BUDAPEST.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ-HIVATALA.

(AZ AKADÉMIA ÉPÜLETÉBEN.)

MDCCCLXXVII.

T A R T A L O M.

	Lap
1. Általános jelentés a pestmegyei pilisi és váczy járások egyes községeiben kutatott műemléki (nemkülönbön egyéb régészeti) adatok dalgában. Dr. Arányi Lajos	1
2. Liptómege középkori építészeti műemlékei. Myskovszky Viktor	9
3. Léta vagy Ghyczy vár. Jakab Elek	66

ÁLTALÁNOS JELENTÉS A PESTMEGYEI PILISI ÉS VÁCZI JÁRÁSOK egy- es községeiben kutatott műemléki (nemkülönben egyéb régészeti) adatok dolgában.

Irta **Dr. Arányi Lajos.**

A.

A PILISI JÁRÁS.

I. A pilisi járásban (valláskülönbség nélkül) összesen 72 imaház van.

II. Szembetűnők bizonyos kisdud templomok, melyek hajója csak 4 öl széles, és 6 öl hosszú, ide járul egy rendesen félkörrel záródó szentély, mely többnyire 1½ öl hosszú, és 3 öl széles. Ezen kisdud templomokat a legrégebbeknek merem tartani, részint félkörű szentélyük, részint korlátolt terjedelmük miatt, mert 700 száz év előtt alig volt egy községben több fölserdült hív 3—400-nál, mely szám az efféle templomban megfér. Ily piczin-mérvü templom látható *tíz* helyen, melyek is:

1. Békás-Megyer (az ottani pusztá templomot értem).
2. Török-Bálint.
3. Hidegkút (a rendes-templom)
4. Hidegkút határán a pusztá templom.
5. Szent-Iván.
6. Torbágy.
7. Bia (a pusztá-templom).
8. Tinnye (a r. k. templom).
9. Perbál (a pusztá-templom).

10. A sipszári pusztá-templom rom-nyoma.

III. Gót stílű vagyis a XIV—XV. században épült csúcsíves, de a török által fölperzseltetvén, a XVIII. század elején kora-renaissance-stilben átídomított templom van *tizenkettő*, a megfelelő helyek:

1. Tétény, hol is a toronynak *alsó fele* az ősi és bántatlan épületi maradvány.
2. *Török-Bálint*. Az idevaló templomot elébb mint *kisdud* templomot említetem meg.
3. *Torbágy*. Ezen templom szintén előfordult már a *kisdud* templomek lajstromában.
4. *Tököl*, ép még az eredeti torony (mint Tétényen).
5. *Pest*, nevezetesen a belvárosi plébánia-templom.

6. Újra *Pest*, és pedig a mai nap raktárul szolgáló 5 lábnyira a mai útca-talaj alá bemélyedő csinos gót-kápolna a plébánia utczában álló Kittel-féle házban.

7. *Ráczkeve*. (A reform. templom).

8. *Sz.-Endre*. (A r. k. templom.)

9. *Vörösvár*.

10. *Makád* (a ref. templ. bemeszelt falfestményekkel).

11. *Budavár* (a plébániatemplom).

12. ismét *Budavár* (a várórség, hajdan sz. János temploma.)

IV. Ép állapotban és pedig változatlanban csupán egy gótstilű templom létezik, és ez a ráczkevei ó-hitű szerb templom.

V. A pilisi járásnak összes 72 temploma közül, bár egészen új öntetű, de mégis a régi substruction áll *huszonkettő* (elősorolásuk érdektelen).

VI. Daczára, hogy római kath. templomok, még sincsenek keletelve, mert a reformáció után keletkeztek a következők:

Pesten öt Budán hét. *

VII. Rombadúlt templom van *négy*, az illető helyek:

1. Békás-Megyer. 3.-Bia.

2. Hideg-Kút. 4. Perbál.

VIII. A templomnak csupán nyoma mutatkozik *három* helyen és pedig:

1. Sipszáron (Budakeszi mellett).

2. Pilis-sz.-keresztén.

3. Telkin vagy Telken (Jenő és Páty között).

IX. Románkori templomot sejtetni *öt* helyen, a helyek ezek:

1. Sziget-Monostor (a sz.-endrei szigeten). 3. Sziget-Újfalu (a Csepelszigeten).

2. Pilis-Sz.-Kereszt.

4. Pilis-Sz.-Lászlón.

5. Telki v. Telek.

X. Átmeneti időszakból (félíg még román, félíg már gótból) való három, u. m.:

1. a békásmegyeri pusztatemplom.

2. A zsámbéki magasztos egyházrom.

3. A budavári Mátyás (helyesebben IV. Béla)-féle templom.

XI. Gótstilű profán (világi) épületek találhatók:

1. Zsámbékon a vár, melynek csupán déli része, nevezetesen homlokzata lőn a XVIII. század elején renaissance módon átalakítva, de a többi a XV-ik század műve. Több motívum emlékeztet az 1452-ben emelt v.-hunyadi várra.

2. A budai vár, mely dacára, hogy a török alatt (ki csak földszinti és beboltozott szobákban szeretett lakni) a háztetők rendre elpusztultak, csak keresztyén, meg zsidó házaknál tartattak rendes állapotban, daczára hogy a XVIII. században minden háztető porrá égett, mégis létezik Buda-varában még 73 ház a XIV. és XV. századból, melyeket akkor fedeztem föl, midőn a jégtörő Schams, s a korán elhunyt buzgó Heuffler munkáiból, különösen pedig a klasszikus Rupp (eredeti okmányokból meritett) adatai nyomán indultam a

---

* Könnyebb megértetés céljából a régi Buda és Pest neveket használom, miután a vidékiek még nem szokták meg, hogy Budapest kerületeinek hanyadikái felelnek meg a régi értelmű Budának s Pestnek.

budavári házakat in natura fölkeresni, hogy XX darab emléktábláimat az áldozat kész egyetemi polgárság által 4 év alatt összeadott és 700 forintra rúgó összeg segítségével befalaztathassam.

XII. *Római tárgyak huszonhat helyen találtattak, úgymint:*

1. *Békás-Megyeren*: Kőkoporsó-fedél, csatok és érmek.
2. *Kalászon*: fegyverek és érmek.
3. *Pomázon*: egy kapunak tömérdek pillérei, fegyverek és érmek.
4. *Promontoron*: határkő.
5. *Torbágyon*: fölíratos kő, fegyverek és érmek.
6. *Budakeszin*: domborművü emlékkövek, szobortöredékek, érmek és csinos öblönyök.
7. *Szent-Endrén*, domborműves és feliratos kövek.
8. *Sziget-Monostor* határán a Horányi-féle pusztán hidfőszerű roppant falazat.
9. A *Tahi* nevű pusztán (Tótfaluval szemben) u. n. castrum romanum, (melynek mai neve «a vár») és ólomból készült vízvezetési csövek.
10. A leányfalusi pusztán (Pócsmegyerrel szemben) tetemes falomladék fölíratos és 3½ hüvelyknyi vastag téglákkal.
11. A bogdáni határ déli részletén hidfőszerű falazat, mely ma «*bolhavár*» név alatt ismeretes, magában a helységben két fölíratu kő, egyikén dombormű.
12. *Tótfalu* határában az u. n. váczy-dunának partján, hidfőszerű falazat, 3 lábnyira a föld alatt terjedelmes szobatalaj, porrá tört téglából és mészből készítve.
13. *Pilis-Sz.-Lászlón* domborművü és fölíratú kövek.
14. *Pilis-Szántón* igen sok domborművü kő, itt-ott fölírattal.
15. *Vörösvárt* domborműves és fölíratos kő igen jól olvasható betűkkel és csinos alakokkal.
16. *Pilis-Csabán* domborművü és fölíratos kő.
17. *Perbálon* ugyanaz, meg kőkoporsó, hamvvedrek, téglák és érmek.
18. *Tökön* fölíratos kő és érmek.
19. *Zsámbékon* érmek.
20. *Pátyon* kiterjedt római falomladék (sok faragott kövel s téglával).
21. *Kis-Kovácsiban* fölíratos kövek.
22. *Solymáron* különféle faragott és fölíratos kövek, meg sok omladék s alapfal.
23. *Ürmön* fölíratos kő.
24. *Csepelen* érmek.
25. *Lórén* fölíratos kő és hamvvedrek.
26. *Ó-Budán* a hajdani *Amphitheatrum*, *Castrum*, *hypocaustum*, sok kőkoporsó, a hajdani vízvezeték pilléréi és sok fogadalmi tábla.

XIII. *Romántárgyak*. A románkori templomokat már említettem a hozzájuk tartozó monostorokkal együtt, így tehát még csak két tárgy fordul elé,

1. a visegrádi u. n. «*Salamon-torony*»,
2. a jó karban levő zsámbéki monostori ódon pinezék.

XIV. *Renaissance* és pedig a XVI. századbeli ú. n. *korarenaissance*-stilben épült Ráczkevény, a városháznak egy része.

Szintén renaissance és pedig késő, vagyis a múlt század elejebeli renaissance-stil-

ben mutatkozik a pilisi járásban 30—32 darab templom, továbbá Szavójai Jenő hercegnek (Eugenius Sabaudica dux) ráczkevi és promontori kastélya, a kegyesrendiek háza a pesti piacon, végre a Károly-kaszárnya, mely eredetileg a rokkant katonák lakául szolgált. Itt említendők még a pesti pálosok (ma az egyetemnek) temploma, a budai ezékház (fegyvertár), a ferencziek temploma és zárdája Pesten, a Trinitariusok temploma és zárdája Ó-Budának nyugati határán Kis-Cellben (mai nap tábori kórház) s végre a budavári Jezsuita-kollegium, melyben manap a kinestári ügyészség irodái vannak, s ezen collegiumnak u. n. filiáléja, mely Pesten az ujjvilág- s hatvani-utca sarkán állván, közel 100 év óta az orvosi kar épületéül szolgál.

A XVIII. század közepében épült Budán a királyi vár, továbbá a Batthyáni gr. vagy hg. család-háza a díszter keleti oldalán, — a Silatiny-palota a bécsi-kapu utcában, a régi országház (az átidomított klarisszakolostor). Pesten pedig a mai k. Kúria épülete, mely a budai k. várból Pestre áthelyezett k. egyetem épülete volt (mert akkor a mai egyetemi épület még nem létezett s csak II-dik József által emeltetett, de nem egyetem, hanem országos papnövelde) és a Grassalkovics hgi család palotája a hatvani utczában, továbbá Pesten a szerviták, a domonkosiak (mai angol apácák) s a szerbek temploma. Ezen korból való végre a primási palota Budaújvidéken, szemben az irgalmasok kórházával, meg a Kapisztránusok zárdája s temploma az említett «*primatialis*» palota mögött.

XIV. Ásatások lennének ajánlatosak és pedig :

a) *barbár-tárgyak* vagy történelem előtti tárgyak ügyében.

1. *Tinyén*, a bikási dülön.
2. *Perbálon*, és pedig a malomtól innen, vagyis a malomtól keletnek.

b) *Római tárgyak* ügyében :

1. *Kalászon* a Bezda-hegyen,
2. *Pomázon* a Glisszo nevű halmon.
3. *Tahi* nevű pusztán, Málnay Ignác tudor úrnak udvarán.
4. a Tahi-féle puszta határán álló s «*várad*» név alatt ismert *castrum romanumban*.
5. a tahi-i és leányfalusi puszta között a Dunához közel fekvő halmon, mely hemzseg a különféle római épület s egyéb maradványtól.
6. Sziget-Tótfalunak péteri nevű dülőjén, és az említett hídfele az u. n. váci Duna partján.

7. *Pilis-Szántón* a Dörfl nevű dülön.

8. *Perbalon* a malomtól keletnek.

9. Ismét *Perbálon* a temetőn túl.

10. *Perbálon* túl az ú. n. Báraén, v. Bánréten.

11. *Tökön* a pinczék közelében levő ú. n. libamezőn.

12. *Solymáron* a várban, és az ú. n. «*Stemriegel*»-féle dülön.

c) *Román tárgyak* ügyében :

1. *Kalászon* az erdőben.

2. *Hidegkúton* a pusztatemplom környezetén.

3. Sziget-Monostoron az egykori monostor (mai nap szántó föld) alapfalai között és körött.

4. *Pilis-Sz.-Lászlón*.

5. *Pilis-Sz.-Kereszten*, és

6. *Telkin* szintén az egykori monostor romjai között.

7. Zsámbékon a régi templom és az elpusztult monostor környékén, nemkülönben a monostor pinczejében.

d) *Gótkorszaki* tárgyakra nézve:

1. Budavárban a sz. György-téren az ott lerombolt sz. Zsigmond és sz. György-féle templomok alapjai és sirboltjai megvizsgálása végett.

2. Ismét Budavárban, és pedig a díszpiaczon a hajdani magyar plébánia alapjainak megvizsgálása végett.

3. A budai várhegy nyugati oldalán, hol 15 év előtt több rézgolyót és vasfegyvertörédeket találtak egyik rokonom gyermekei, kik azt mint ártatlan delicta pueritiae-t mind-ekkoráig eltitkolták, szégyelvén magukat, hogy azon tárgyakkal nem a m. nemzeti muzeumot, hanem egy zsibárust kínáltak meg, ki a leletet mint ócska rezeset s vasat néhány garason vette meg. Mondják, hogy a további kutatástól azért állottak el, mert ügyetlen ásásukkal földzuhanást idéztek elé, melynek folytán egyikük lábtörést szenvedett.

4. A budavári bizonyos négy háznak pinczejében, mely pinczék 500—2000 ölre terjednek. Körülményesebben lentebb ezen érdekes rejtekekről.

5. A pilisi hegynék híres barlangjában, mely a szintén híres solymári *ördögbarlanggal* közlekedik a föld alatt, s mely üregekben nagy valószínűséggel lehetne történelem előtti ember s állatok (mammut, ursus speleus, felis spelea, iramszarvas stb.) nyomaira, kő vagy bronzeszközökre s több effélére akadni. A nép kincset keres és talált is néha.

6. *Makádon*, hol a Mátyás k. parancsára sziklába vajt kút létezik, mely jó vizet tartalmazott, mely egykor babonás okoknál fogva betakartatott, s melyet a község előljárósága (daczára hogy mint református az u. n. ördögi praktikára nem hederít, mégis megrögzött előítélet folytán) vonakodik fölbontatni.

B.

VÁCZI JÁRÁS.

I. A váczi járásban (minden vallásfelekezetet összevéve) 56 imaházat találtam.

II. Valamint a pilisi járásban, úgy léteznek a vácziban is bizonyos 4 öl széles és 6 öl hosszú régi jól keletelt falusi egyházak, számszerint *tízen*, az illető helyek ezek:

1. Káposztás-Megyer.	6. Zsidó.
2. A sikátori pusztá.	7. Locsod.
3. Tót-Almás.	8. Kis-Tarcsa.
4. Vác-Újfalú.	9. Rákos-Csaba.
5. Hartyán.	10. Rákos-Keresztúr.

III. Gótstilü, vagyis a XIV. vagy XV. századból származó, de a török pusztítás után a XVIII. század elején vagy közepén (mint gúnyosan mondják *elczopfosítólag*) átídomított templom van 23; az illető helyek ezek:

1. Dunakesz.	13. Verseg.
2. Sződ.	14. Héviz.
3. Acsa.	15. Héviz-Györk.
4. Tót-Györk.	16. Tura.
5. Mácsa.	17. Jász-Fényszaru.
6. Vác-Újfalu.	18. Isaszeg.
7. Hartyán.	19. Czinkota r. k. templom.
8. Battyán.	20. Czinkota evang. templom.
9. Zsidó.	21. Kerepes.
10. Domony.	22. Rákos-Csaba.
11. Aszód.	23. Rákos-Keresztúr.*
12. Bag.	

IV. Régi substructióra (alapra) épített egészen új templom van *nyolcz*; a községek neve:

1. Szilágy.	5. Cinkota (r. k. templom).
2. Csővár.	6. Maglód.
3. Mogyoród.	7. Vác (a kegyes rendiek temploma).
4. Zsámbok.	8. újra Vác a Ferencziek temploma.

V. Nincsen keletelve (pedig r. k.) templom *kilencz*, az illető helyek:

1. Duka.	6. Csömör.
2. Palota.	7. Gödöllő.
3. Rátót.	8. Boldog.
4. Vörös-Egyház.	9. Vác (a plébánia-templom).
5. Szada.	

VI. Romdadült, de még részben fönálló templom van öt, a helyek:

1. Káposztás-Megyer.
2. A sikátori pusztá (Rákos-Palota közelében).
3. Az alagi pusztá (nem messze az előbbtől).
4. A tó-almási pusztá (közel Mácsához).
8. Kis-Tarcsa.

VII. A templomnak csupán helye vehető ki a következő öt helyen:

1. Pusztá-Monostoron (Valkó közelében).
2. A locsodi pusztán (Péczel szomszédságában).
3. Mogyoródon (a régi apátság temploma).
4. Aszódon (az elpusztult apátság temploma).
5. A sz.-jakabi pusztán szintén apátsági templom.

VIII. Románkori templom bizonyosan van *kettő*, és talán még *kettő* és pedig: 1. Verseg, ha nem is az egész templom, de a hajónak északi fala okvetlen az. — 2. Pesten a belvárosi templom déli tornya, valamint a hajónak közvetlen a tetőzet alatt rejlő fala és

---

* Hogy ugyanazon egy helység neve több rovatban fordul elő, annak oka abban rejlik, hogy a helység egyszer mint *kisdé*, egyszer mint *gót* vagy *román* templommal, míg másszor mint *rommal* bíró község említetik meg.

és pedig 3—4 láb magasságra, mely belülről a legszebb román bodorral (Fries) van föl-
ékesítve, jeléül, hogy a XI. és XIII. században egy román, még pedig terjedelmes román
templom díszelgett Pesten.

3. A hajdani Locsod s talán Pusztá-Monostor is (Valkó határán) román templom-
mal birt, mit az ásatások deríthetnének tisztába.

IX. Románstilű monostorokat, s mellettük létezett illeten templomokat lehet sejteni.

1. Mogyoródon.

2. Aszódon.

3. A sz. Jakabi pusztán (Mogyoród és Szada közt).

3. Pusztá-Monostoron.

X. Középkori részint román részint gót-eredetű profán (világi) épület van: *kettő*,
úgy mint:

1. A csővári vár.

2. A váci (ma *tömlöcznek* nevezett) ősi bástyatorony.

XI. Ős-emberi vagyis kőkorszaki tárgyak (kőfejszék, obszidián-magok és szilánkok, szar-
vasagancsok, nem korongon készült cserépedények *tizenkét* helyen találtattak, a helyek ezek:

1. Mácsa,		7. Héviz,	
2. Vác-Újfalu,		8. Héviz-Györk,	
3. Harkány,	a Galya	9. Valkó,	a Galya
4. Sz.-Miklós,	partján.	10. Zsámbok,	partján.
5. Bottyán,		11. Isaszeg,	
6. Vörös-Egyház,		12. Péczel	

XII. Barbárkori bronztárgyak *kilencz* helyen találtattak, a helyek:

1. Hartyán,

6. Zsámbok.

2. Sz.-Miklós.

7. Valkó.

3. Domony,

8. Isaszeg.

4. Aszód,

9. Maglód.

5. Boldog,

XIII. Római érmek lelhelyei *hatan* vannak, és pedig a következők:

1. Dunakesz.

4. Csomód.

2. Duka.

5. Zsidó.

3. Némethi.

6. Péczel.

XIV. Római faragott kövek *két* helyütt találtattak:

1. Vácson (igen sok).

2. Magyaródon.

XV. Római építmény-maradvány:

a Dunakesz fölötti ú. n. «hidfő».

XVI. Középkori fegyverek lelhelye a következő *hat*:

1. Palota.

4. Mogyoród.

2. Mácsa.

5. Nagy-Kartal.

3. Bottyán.

6. Locsodi pusztá.

XVII. Középkori érmek lelhelye a következő öt:

1. Duka.	3. Bottyán.
2. Németi.	4. Veres-Egyház.
	5. Szada.

XVIII. Ásatást érdemelne következő *kilenc* hely:

1. Az alagi puszta.	6. Vác-Újfalu (Mamut végett).
2. Mácsa.	7. Bag.
3. A szentjakabi puszta.	8. Kerepes.
4. Szada.	9. Isaszeg (újra Mammut végett).
5. Mogyoród.	

XIX. Renaissance-féle stilben épült jeles kastélyok vagy paloták helyei:

1. Gödöllő.	2. Aszód.	3. Acsa.	4. Péczel.

XX. Régiséggyűjtők a következő t. cz. urak: Schwank uradalmi ispán Németin, Závodszky községjegyző, (ideiglenesen Gödöllőn), Szontág Gusztáv csendbiztos Gödöllőn, Dobozy községjegyző Maglódon, Jurinovics Miklós vendégfogadás Péczelen, Kálíksz sütő-mester szintén Péczelen.

LIPTÓMEGYE KÖZÉPKORI ÉPÍTÉSZETI MŰEMLÉKEI.

(Adalék műemlékeink ismeretéhez.)

Közli **Myskovszky Viktor**

tanár s építész.

Az országos műemlékek ideigl. bizottságának megbízása folytán 1876-dik év nyarán Liptómegyét utaztam be oly célból, hogy ezen megye még ismeretlen középkori építészeti műemlékeit felkutatva, felmérve, lerajzolva s azok történetére nézve netalán helyben található adatokat gyűjtve, ismét új anyagot szolgáltatassak műemlékeink ismeretének gyarapítására.

A megye már topographikus fekvésénél fogva — minden oldalról magas hegységektől körülvéve — eddig nehezen hozzáférhető lévén, annak műemlékei sem voltak szakszerűleg és tudományosan megismertetve; újabb időben azonban az e megyét egész hosszában keresztülszelő kassa-oderbergi vasút ezen megye műemlékeit is hozzáférhetővé tévé.

Műrégészeti tekintetben Liptómegye eddig még valódi terra incognita volt, olyannyira, hogy a legújabb időben Dr. Henszlmann Imre tudósunk által kitűnően szerkesztett «A magyarországi ó-keresztény, román és átmeneti stílusú műemlékeink» című munkájához mellékelte és Zsigmondy Gusztáv mérnök által szakértelemmel összeállított Magyarország régészeti térképén is Liptómegye helyét még egy tiszta hely jelöli meg. — Pedig a liptómegyei műemlékek, műrégészeti és műtörténeti szempontból oly érdekesek, hogy azok hivatvák kiváló középkori műemlékeink közt méltó helyet elfoglalni.

Ezen megye műemlékeiben a múlt századok majdnem minden stíljé van képviselve; így találunk itt — bár még ritkán — románkori műemlékeket is. Az átmeneti, csúcsives, s renaissance-stílusú építmények azonban igen gyakoriak, s nagy számmal találhatók. De nemcsak egyházi, hanem profán építményekkel, mint várakkal és kastélyokkal is találkozunk itt. Liptómegyét keletről nyugatra a Vág vize hasítja, s ezen völgyben huzódó út mellett fekvő városokban s helységeiben legsűrűbben találhatók monumentális építmények.

Nagyon valószínű, — majdnem bizonyos — hogy Henszlmann Imre tudósunk által gyanított azon középkori kereskedelmi út, mely Kelet-Indiát az északi és keleti tengerrel összeköté, Erdélyen, továbbá Máramaros, Szathmár, Bereg, Ung, Zemplén, Abauj, Sáros és Szepesmegyén keresztülhúzódva, hazánk felső részét KD. és ÉNy. irányban átszelte.

Ezen középkori kereskedelmi út tehát, melynek irányát középkori műemlékeink szakadatlan sorozata jelöli, Szepesmegyétől folytatódólagosan Liptón keresztül is mehetett; mert hogy a középkorban ezen megye is élénk kereskedelemmel és áruforgalommal bírt, azt a Vág völgyön fekvő kisebb-nagyobb városok műemlékei is eléggé bizonyítják, mert hiszen csak gazdag község építhetett ily fényes és valóban monumentális kinézésű építményeket.

Hogy e megyében románkori műemlékek csak csekély számmal találhatók, az részint a tatárok pusztításainak, részint pedig különösen a templomoknál előforduló későbbkori ujitásoknak tulajdonítható. Hogy Liptóban is pusztított a tatár, az történetileg bebizonyított tény. Ugyanis Bél Mátyás állítása szerint a Plostyin Illanó közötti hegyen épült őrtorony, nemkülönben a Vág mentén Pottornya felett a Básta hegyen állott bástya-alaku torony — melytől a hegy nevét nyeré — a tatárok ellen épült volna.

Továbbá a deménfalvi, matyasieci, lipcsei és más erdőségekben talált azonkori sarkantyúk, sisakrészek, dárdahegyek, nyilak s egyéb fegyverek biztos adatokat nyújtanak arra nézve, hogy ezen félreeső rengeteg erdőségek a tatárjárás alkalmával lakottak voltak. Egyébiránt történeti tény, hogy midőn a tatárok Szepesmegyét elpusztították, későbbben a vazseczi és vichodnai erdőségeken és hegységeken keresztül Liptóba törtek. A tatárok ezen betörése alkalmával a liptóiak részint a megerősített hradeki és likavai várakba, részint pedig félreeső és nehezen megközelíthető erdőségekbe menekültek. * Ugyanakkor ölték meg a tatárok Palugyai Egyed bodafalvi plébánost is. **

Gyakran megtörtént, hogy midőn a veszély elmúltával a lakosok és polgárok rejtekhelyeikből előbujtak, más — biztosabb — helyen építették fel újra városaikat és templomaikat; így Német-Lipcse is templomaival együtt mindjárt a tatárok elvonulása után épült fel azon a helyen, a hol jelenleg is áll. ***

Mindezen adatokból kiviláglik, hogy Liptó megyében a most fennálló monumentális egyházi építmények legtöbbnyire a tatárjárás után épültek.

Vannak azonban még néhány tatárjárás előtti műemlékek is; így a Rósahegy mellett szabad mezőn álló kicsi mindenszentek temploma, ugy nemkülönben a sz.-máriai templom egyes oszlopai még azon korból származnak.

Az elpusztított templomok helyén későbbben épült templomoknál gyakran a fennmaradt régi s használható részeket újra alkalmaztattak, így találunk például az említett sz.-máriai, liptó-szent-miklósi és közép-szlécsi templomoknál románkori részeket, mint: oszlopfőket, pillérek, lábazati párkányzatokat stb.

A liptó megyei régi templomok szentélye legtöbbnyire a szokásos nyolczszög három oldala által határoltatik, azok közt azonban kivételt képez a közép-szlécsi templom szentélye, mely egy szabályos tizszögnek öt oldala által képeztetik.

Egyenes zárású szentélyek csak a dovallói, martincseki, szentkúti és teplai templomoknál fordulnak elő.

Mint a magyarországi templomoknál általában, ugy itt is kereszthajók (Kreuzschiff) nem fordulnak elő sehol, a szentély kivétel nélkül mindenütt boltozott, néhány templomnál a hajó részint még eredeti famennyezettel bír, mint pld. a szmrecsányi templomnál, részint pedig újabbkori gerendázatos födénynyel van ellátva. Megemlítendő itt a szmrecsányi templom hajójának felette érdekes XIV-dik századbéli famennyezete, melyről azonban későbbben még részletesen lesz szó.

A liptói kisebb templomoknál a hosszhajók legtöbbnyire osztatlanok, a boltozatot

* Wagner Analect. Scepces. Pars. III. pag. 227.

** Lásd Jármay Topogr. M. R. H. V. könyv, II. fejezet, 435. lapján.

*** Manuscriptum Palugyay Episcopi Nitrien. pag. 63.

tartó középoszloppal (Mittelsäule) — mint a szepesiek — nem bírnak. E helyett azonban a hosszahajó egy középoszlop vagy pillérsor által két hajóra oszlik, mint a sz.-máriai és német-lipcsei templomoknál. A szentély és hajó boltozatának gerinczei gyakran a falból kiszökő falpillérek, falioszlopok (Wandsäulen, Dreiviertelsäulen) által hordoztatnak, legtöbbször azonban a gerinczek igen diszes faragású gyámkövek által alátámasztvák.

De abnormis szabálytalanságok is fordulnak elő templomainknál, így a szent-iványi, sz.-máriai, sz.-andrás és rósahegyi hosszahajók részint az egyes hajók különböző méretei által, részint pedig azon körülménynél fogva, hogy a templom tornya gyakran nem esik össze a hosszahajó középtengelyének irányával, igen szabálytalan alakú alaprajzzal bírnak. Ily szabálytalanságok azonban általában véve régi templomoknál igen gyakoriak.

A mi pedig a tornyok elrendezését illeti, azok legtöbbször a szokott helyen, t. i. a hosszahajó nyugati oldalán állanak, rendesen négyoldaluak, több emeletesek, román kori vagy csúcsíves ablakokkal, de gyakran a védelem tekintetéből lőrészekkel ellátvák; sisakuk legtöbbször zopfós, e tekintetben kivételt szenved Liptó megye legrégibb mindszenti templomának tornya, mely magas, csúcsos gúla (pyramis) alakú sisakkal bír. Nyolczoldalu tornyot nem vettem sehol észre Liptó megyében. Előfordulnak a hajó déli oldalán álló tornyok is, mint például a közép-szlécsi, teplai és sz.-máriai templomoknál, de azok már mind újabb kori alkotások s pedig a XVI-dik századból valók.

A mi a liptói régi templomok tornyainak normális nyugati elhelyezését illeti, e tekintetben egyedüli kivételt szenved a XV-ik század végén épült okolicsnai zárdatemplom, melynek eredeti, régi csúcsíves stílusú tornya a szentély déli oldalfalán áll; a toronynak ezen elhelyezése hazánk műemlékeinél nagyon ritkán fordul elő.

Műépítészeti szempontból, valamint kitűnő műrészletei, szabályos alaprajza és egyöntetű, következetes keresztülvitele által e megye legelső műemléke mindenesetre a liptó-szent-miklósi bazilika-alakú, s kora csúcsíves stílusú parochiális templom.

Liptóban a három építészeti korszakot három műemlék képviseli; ugyanis a kúti mindenszentek temploma a román, a liptó-szentmiklósi bazilika az átmeneti, és az okolicsnai ferenczrendi zárdatemplom pedig a kifejlett csúcsíves stílust.

A liptó megyei templomok legtöbbször a környéket domináló emelkedettebb helyen állanak, s azonfelül lőrészekkel, néha bástyatornyokkal megerősített vastag körfallal vannak körülvéve, úgy hogy nevezetesen a szentmiklósi, német-lipcsei templomok mind annak daczára, hogy a régenten fallal megerősített város főterén állanak, még külön fallal s bástyatornyokkal megerősítvék, sőt a rósahegyi, valamint a sz.-máriai templom valódi akropolist képez, úgy mint a körmöczi.

A templomok ezen várszerű megerősítését kívánatosná, sőt szükségessé tévők az akkori belviszályok és vallási villongások; gyakran már a városok bevétele után a lakosság a megerősített templomba menekülve, képes volt ellentállani legalább addig, míg valahonnan segély érkezett.

Az ily megerősített templomokban gyakran a nép becsesebb holmiját rejté el, sőt ezen szokás jelenleg is dívik, és pedig az okolicsnai ferenczrendi zárdában, melynek kereszt-folyosóiban a lakosság ládáinak egész sorozatával találkozunk.

Fatemploma csak egy van e megyének, és ez a nagy-palugyai evangélikusok artikuláris temploma, mely szerkezeténél, de különösen tetemes méreteinél fogva szintén kiváló

helyet foglal el hazánk faépitményei közt. — Tudomásomra jutott azonban, hogy a megye északi határszélén a Biela-Skala kősziklás hegy oldalán rengeteg erdőségek közt fekvő s nehezen megközelíthető hutii r. k. fatemplom szintén még régi, s bármennyire óhajtottam volna ezen faépitménynyel megismerkedni, de rövidre szabott időm kényszerite ezen fatemplomot más alkalommal megvizsgálni.

Templomromokra is akadtam Liptómegyében, nevezetesen Szentpéteren és Nagy-Palugyán, mind a kettőnek egyenes zárású szentélye és hajója szép mérműves csúcsívetű ablakokkal van ellátva, a boltozat teljes hiánya miatt a falazat az idő romboló viszontagságainak egészen ki van téve, s így évről évre mindinkább pusztul; — bár a nagy-palugyai r. k. templomrom kevés költséggel styszerűen még kijavítható lenne, de úgy látszik, nem szándékoztatván ezen rom helyreállítása, annak gondját senkisének viseli.

Nem lehet szándékom jelen alkalommal Liptómegyének műemlékeit részletesen leírni, mivel részletes monographiák teljes hiánya mellett még lehetetlen volt a műemlékek felvételére szánt rövid idő alatt az oly részletes leíráshoz szükséges történeti adatokat összegyűjteni, — ez oknál fogva azt hiszem, egyelőre elégséges leendő, ha a felvett műemlékek általános leírását itt közlendem.

A liptómegei műemlékekről felvett és az országos műemlékek bizottságának felterjesztett operatum 42 sectio rajzlapot tartalmaz, melyeken a műemlékek kiváló művészletei is pontosan lerajzolva.

Liptómege műemlékeire nézve némileg útmutatásul szolgált a Könyöki József ily című értekezése: «Visszapillantás a Nyitra, Turóc és Liptómegeekben tett régészeti kirándulásra», mely az Archaeologiai Közlemények VIII. kötetének I. füzetében megjelent; valamint néhai Kubinyi Ferencz nálam levő kézírata is.

Ezen jegyzékekben a liptómegei műemlékek legalább nagyjából vannak megnevezve, s ez máris nagy hasznomra szolgált, miután így a Liptómege térképén már előre is kijelölván a nevezetes műemlékekkel bíró helységeket, az ilyformán előkészített térkép segítségével könnyebben meghatározhattam a felveendő műemlékek sorozatát és egymásutánját is.

Kassáról Liptóba Szepesmegeén keresztül utazva, ez alkalommal megvizsgáltam s felvettem a szepes-szombati, felkai, nagy-szalóki és görgői templomot is, ezen műemlékek leírását azonban jelenleg mellőzöm, miután szándékom azokat később — Szepesmege többi műemlékeivel együtt — megismertetni. Liptómeget keletről nyugati irányban utazván be, azon sorrendben közlöm műemlékeit, a minő sorban azokat megvizsgáltam s felvettem.

I.

A HRADEKI VAGY LIPTÓ-UJVÁRI VÁRROM.

Ezen érdekes várrom Hradek mezővárostól észak felé mintegy félórányi távolságban fekszik, s tulajdonképen két részből áll, t. i. a mérsékelt magasságú mészkősziklán épült régi vagy belső, — és a belső várat gyűrűként körülvevő alsó vagy új várból.

A régi belső vár kis kiterjedésű, alaprajzának idoma egy latin L-hez hasonlít, (1. ábra) melynek kelet és észak felé nyuló szárai közt van a vár belső udvara (A) közepén mély kúttal (o).^{*} A vár déli szárnyának csak déli oldalfala áll még, az udvar felőli északi fal részben már hiányzik, s valószínűleg puszkapor által vettetett szét, miután itt az erőszakos rombolás nyomaival találkozunk. A mint még az alapfalazatokból kivehető, itt lehettek a vár dísztermei (ε , δ , γ), a még épségben fennmaradt négyszögletű ablaknyílások homokkőből faragott párkányzata kora renaissance-stylre utal. A vár nyugati szárnyában pedig lehettek a kisebb kiterjedésű lakosztályok (σ , χ , λ , γ), melyek részint kereszt-, részint dongaboltozatok által fődvék.

Az egyik kis szobában (γ) megmaradt még annak eredeti gerendázatos födénye, melynek 0·35 m. vastag veres fenyügerendái csak 0·25 m. távolságban fekszenek egymástól. Az így támadt keskeny közök a gerendákba beeresztett deszkák által kitöltve. Nevezetes itt a gerendák ornamentális befestése, mely még helyenként jól vehető ki; a fekete színnel szabad kézzel festett ornamentatio motivumaiban gót stylű levelekkel és lóhere-alaku virágokkal találkozunk, mely utóbbiak a gerenda hosszában levő s hullámvonalban húzódo díszítményen alkalmazták. A gerendák leszelt élű profilje egyszerű. Tekintve tehát ezen gerenda-födény (Balkendecke) technikai szerkezetét, valamint határozott gót stylű díszítményeit, igen valószínű, hogy még a XV-dik századból származhatik.

A második nevezetes részlete a belső várnak egy az udvarra nyíló ajtó (χ), melynek magassága 2·4 m., szélessége pedig 1·69 m. Ezen kapuzat béllete (Thürgewände) faragott homokkőből van idomítva, felső része egyenes zárású lóhere-ívet mutat; profilje leszelt élű s az egész még gót stylű.

A belső vár két szárnya által képezett szögletet egy csigalépcső-torony foglalja el, hengeres belső falából még egy pár falépcsőfok kiáll, de a lépcső orsója már hiányzik. Ezen lépcsőtorony azonban később épült, a mint azt a különböző magasságú lábazati párkányzat és a torony újabb falazata is bizonyítja. — A nyugati szárny külső falán egy erkélynek a falból kiszökő gyámkövei még észrevehetők.

A régi belső várat körülfogó várfalnak csak egyes részletei (α , β) léteznek, valamint a kerítésfal egyik délkeleti szögletében álló négyszögletű bástyatorony (α) még szintén a régi várnak maradványa.

Ezen várfal helyén, s valószínűleg annak irányát követve épült később az alsó vár, melynek nyugati és északi egyemeletes szárnyai még jó és jelenleg is lakott állapotúak.

Ezen alsó vagy új várat az udvar felőli oldalon fődött folyosók veszik körül, melyek két helyen (1, 2) fatornácok által a régi vár első emeletével közlekednek, bizonyítéka annak, hogy az új vár építése alkalmával, tehát 1600-dik évben a régi belső vár még használható és lakható állapotban volt. Az alsó vár főkapuzata (m) a nyugati oldalon levő két négyszögű és kiszökő pavillon által van flankírozva (PP). Az alsó vár négyszögletű ablakainak béllete kőből faragott s renaissance-stylű koronázó párkányzattal van fedve. — Több ablak felső kövén még olvasható :

NICOLAVS SANDORFI ANNO 1600.

* A zárjel közt levő betűk a bizottság rajzlapjaira vonatkoznak.

Ugyszintén a déli pavillon egyik oldalfalán már nehezen olvasható e következő felirat létezik:

SIC VOS NON VOBIS MELLIFICATIS APES .
MAGDALENA ZAI DE CEMER ANNO · 1 · 6 · 0 · 3 .

Ezen feliratok által meghatározottnak tekintendő az alsó vagy új vár építési ideje, valamint az akkori várbirtokos is. A vár bejárata előtt van még egy előerődítvény- (propugnaculum) forma épület, a falból kiszökő félköríves alapzatu toronynyal. Itt lehetett eredetileg a két torony által védett külső várkapu (B). A vár külső kapujának ily megerősítési módszere gyakran előfordul a francia középkori váraknál, nálunk a Szatmármegyében fekvő Erdőd várának főkapuzata is ezen erődítési rendszer szerint két hatalmas körbástya által van megerősítve, mely bástyák lőrései és ablakai leginkább a kapu felvonó hidjára irányozták.

Előrebocsátva a hradeki vár műrégészeti leírását, lássuk most e vár történetét, melyet itt röviden közölni helyén látom.

A hradeki parochia «Extractum ex Historia Domus Ecclesiae Hradekensis» című könyvében a hradeki várra a következő adatokat találtam feljegyezve: Liptó-Ujvár, előbb Liptó-Óvár, tótul Hradek (Haraduk?) (magyarul «váracska») a IV. Béla alatti tatárpusztítás után újra épült, midőn az erdőségekből visszajövő lakosok megerősített városokat és várakat kezdtek újra építeni vagy a meglevőket jobban megerősíteni. Mások állítása szerint ezen vár eredete trencségi Csák Máté idejére esik, midőn az a Felső-Magyarország nagyobb részét — a Vágtól kezdve egészen annak a Dunába való befolyásáig — birta. Ha nem is előbb, mindenesetre itt keresendők a vár első nyomai.

Majláth Béla tudósunk pedig a hradeki várra nézve e következő adatokat volt szives velem közölni: «Liptó-Ujvár (Hradek) okmányilag legelőször fordul elő a Bubeck-féle 1391-dik évi liptói regestrumban, egy Robert Károly által kiállított csere-oklevélben, mely szerint egy Izombár (ballisterius) és Hong (lapicida) három ekényi földet kapnak Hradek alatt «sub castro novo». — Ezek szerint a hradeki vár keletkezése bátran tehető a XIV-ik század első felébe, bár valószínű, hogy az már előbb is létezhetett, ámbár Béla király névtelen jegyzője a magyarok bejövetele alkalmával elfoglalt várak között sem ezt, sem pedig a likavait nem említi.»

1479-dik év előtt ezen várat és a hozzá tartozó uradalmat zálogban birta és pedig 3600 arany fejében Trenka János; — s valamint Corvin, a csehek vezérének Giskrának azért, hogy őt a háboruba kövesse, adta a tót-lipcei és az ó-zólyomi várat; hihető, hogy Trenka hasonló föltétel alatt lett birtokosa vagy hűbérese a hradeki várnak is.

Trenkát követte Tharcai Tamás, a katonai osztályhoz tartozó férfi, ki e várat szintén Corvin Mátyástól hűbérebe nyerte. — A meghatalmazás erre vonatkozó passusa így hangzik: inscriptionem hanc pro florenis 3060 prolongavit idem Rex (Mathias) Anno 1479.*

Tharcait követte valami Paczolt nevezetű nemes, a vár birtokvételének éve azonban nem tudatik.

---

* Ezen okmány találtatik a szepesi káptalan levéltárában: Liptómezei levéltár 6. szakasz, 4. füzet, 12. szám alatt.

1543-ban Pekry Lajos volt ezen vár birtokosa, kinek (conthoralis) özvegye Erzsébet született Báthory még 1553-ban volt urnője e várnak.

1554-dik évben I. Ferdinand király gróf Balassa Jánosnak a hradekit az ó-zólyomi uradalommal együtt 13,500 forint fejében 12 évre adta birtokba.

1572-dik évben Miksa király ugyanezen Balassának 3000 forint hozzáfizetés mellett egész életére és halála után családja számára még 12 évre adta át ezen várat.

1577-dik évben Hradek várának ura Balassa Bálint, az előbbinek fia volt. — Ezen család birtokában maradt a vár hosszú ideig, mivel 1599-dik évben Balassa Zsigmond a fentnevezett zálogösszeget hat évre 33,000 frtig nagyobbította.

Ezen időben épült a vár alsó része. Később a Balassa-családot követte Sándorfy Miklós (inscriptionalis possessor), kinek nevével az alsó vár ablakpárkányzatain már találkozunk, s ő alatta végeztetett be 1600-ban az alsó vár építése.

Sándorfy Miklós után a vár birtokosai voltak: Pográny Benedek, továbbá Hosszutóty István és végre Orlee Miklós de Narva. Mindezek Zay Magdolna de Cemer révén jöttek e vár birtokába, mivel Sándorfy Miklós halála után Zay Magdolnát Pográny vette nőül; ennek halála után Hosszutóty, s végre ennek elhalálózása után Orlee de Narva volt negyedik férje Zay Magdolnának. Elhalálózván a negyedik férje, a várat ismét Zay Magdolna birta, de annak csak egy részét, mert a másik rész Osztrosits Istváné lett.

1623-dik év július 8-án II. Ferdinand király Osztrosits családjának és Tökölyi Annának engedte át e várat 52,011 magyar forint inscriptio mellett; de 1702-dik évben az Osztrosits-család férfiága kihalván, a vár visszaesett a korona birtokába. Ezen időben Lichtenstein herceg bérben birta e várat az uradalommal együtt.

Lichtenstein után a várat Thurzó és Rákóczy-családok foglalták el, míg 1713-ban a vár a nagy kiterjedésű uradalommal együtt véglegesen átment a kincstár birtokába, mely azt jelenleg is bírja.

1803-dik évben e várat nagy tüzvész pusztítá el egészen, s míg az alsó vár ismét kiigazítottván, befedetett, addig a régi belső vár falazatai az idő vasfogának kitéve, mindinkább pusztulnak.

II.

A SZENT-PÉTERI TEMPLOMROM.

Nem messze Hradektól, a Dovalló felé vezető ut baloldalán — a Biela vizén túl — egy mérsékelt magaslaton emelkednek Szent-Péter helység egykori parochiális templomának romjai.

A templom egyenes zárású szentélyének csúcsíves ablakkal áttört falai még fennállanak, a szentély csúcsíves boltozatának egyszerű gyámkövei még láthatók, de maga a keresztboltozat már nem létezik többé. A szentély belfalán itt-ott még észrevehetők régi falfestmények gyenge elmosódott nyomai; nem csoda, mert mint mondják, már századok óta áll ezen templomrom az idő viszontagságainak kitéve. — A romtól nyugati irányban a földszin egyenetlen niveauja a hajó és esetleg a torony alapfalazatainak létezését bizonyítja, ásátás által lehetne azokat még napfényre hozni, s így az egykori templom alaprajzát pontosan meghatározni. Ezen templomrom a szepesi egyházi schematismusban akképen fordul

elő: Szent-Péter, Ecclesia SS. Petri et Pauli Apost. desolata. Ezen templomrom nemcsak alakjára, de méreteire nézve is feltűnőleg hasonlít az alább leírandó dovallói templom szentélyéhez, s valószínű, hogy ezen két templom nemcsak egy időben, de ugyanazon mester által is épült.

III.

A DOVALLÓI RÓM. KATH. TEMPLOM.

Dovalló helysége Hradektől mintegy félórányi távolságra egy északi irányban felnyúló völgyben fekszik. A dombon álló róm. kath. templomának igénytelen külseje annak régiségét nem árulja el semmiképen, miután újabbkori stylelles renovatiók által eredeti jellegétől már rég megfosztatott, de figyelemmel vizsgálva ezen templom alaprajzát, továbbá belsejében levő még kora gót stílus részleteit és a hajó újabb boltozata felett levő régi falfestményeket, csakhamar meggyőződünk, hogy itt bár elrontott, de régi eredetű templommal van dolgunk.

Egyenes zárású szentélye egyedül bir még eredeti csúcsívetű keresztboltozattal, melynek primitív derékszögű, leszelt s horony alakjában kivájt éllel ellátott gerincz-profilje még a csúcsíves stílus kezdetére utal (mit Viertelbogen Hohlkehle abgefasstem rechteckigen Gurten-Querschnitt). A bolt köralakú zárköve szintén még egyszerű romanizáló nyolczlevelű rózsát mutat féldomborműben. A szentély keleti falának csúcsíves szemöldű és keskeny ablaka még eredeti, a templom többi ablakai azonban újabbkori időben megnagyobbítottak s eltorzítottak. Az osztatlan hosszhajó — a mint azt a táмок hiányából s a régi falfestményekből következtethetni, — eredetileg fafödénnyel birt. — Jelenleg a hajó közönséges keresztbolttal boltozott, melynek al stucco modorban készült medaillonjai szép renaissance-stílus diszitményekkel a XVII-dik századra utalnak. S csakugyan a hradeki parochia « Historia Domus » könyve egy helyen említi is, hogy a dovallói egyház hajója Zay Magdolna — mint kegyúr — költségén 1610-dik évben beboltoztatott, s valószínűleg akkor kerültek a falfestmények is a padlásra.

A csúcsívetű diadalívének gyámköve (Kämpfer) áll egy földlapból (Abacus), és erősen kiugró pálczatagok által szegélyezett mély horonyból.

Ezen profil is a kora csúcsíves stílusnak megfelel, s valószínű, hogy ezen templom még a XIII-dik század második felében épülhetett.

A hosszhajó jelenlegi boltozata felett, az északi falon észrevehetők még régi falfestmények nyomai; az egyik részlet köralakú s belül concentrice vonalozott nimbuszal ellátott két női és egy férfialakot en face ábrázol, háttérben egy veres alapon festett primitív fával; a másik részlet pedig egy liliomba végződő jogart tartó királyt és egy előtte álló zöld koronás női alakot mutat; a király szakálos, bajuszos, s hosszú, fején hermelinnel szegélyezett hercegi süveghez hasonló koronát visel, s az egész alak ülő helyzetben s en profil van festve. Mind a két festményrészlet felett két téglasort képező szegély húzódik, ebből következtethetünk a hajó eredeti fafödényére is.

Ezen falfestmények már csak gyengén kivehetők, az alakok körvonala (contourja) bizonytalan, a színezet halvány, s valószínű, sőt bizonyos, hogy ezen képegyüttes folytatása a hajó belsejének északi hosszfalán a mészréteg alatt lappang.

Végre megemlítendő egy, a hajó boltozatáról függő igen csinos vascillár (Corona lucida), melynek kovácsolt vasrészletei a renaissance-styl szerint idomitvák. Az egész műdarab egy vízszintes abroncsot képez, melyen két, egymást derékszögben metsző félkör-ives vaspánt emelkedik, a közöket szép hajlásu vashuzalok töltik be. A tányérokka-ellátott gyertyatartó-karok részint az említett vízszintes abroncsra, részint pedig a félköríves vaspántokon elhelyezvők. Általában véve az egész csillár szép és stilszerű formája által kellemes benyomást okoz a szemlélőre, mesterének becsületére válik, s szépség tekintetében az ilyforma külföldi jeles vasművekkel vetekedik.

IV.

A SZENT-IVÁNYI RÓM. KATH. TEMPLOM.

A Vág balpartján kies völgyben fekvő Szent-Ivány helységének ódonszerű róm. kath. temploma egy a vidéket domináló magaslaton áll.

Szentélyének polygonal zárása nagyon szabálytalan, miután a keleti zárfa- sokkal szélesebb (4.45 m.), mint a délkeleti és keletészaki zárfa, melynek szélessége csak 2.35 m. Ezen abnormis szabálytalanság következtében a szentély csúcsíves boltozatának gerincei, vállköveikkel nem — mint szokás — a falszögletekbe, hanem a keleti zárfa síkjára esnek. Ezen szabálytalanság még a szentély sarkain kívül álló támpokra is kiterjed, miután a constructiv elv ellenére a támpok nem a szentélyszög felezési vonalának irányában, hanem attól eltérő állásuak, s így nem felelnek meg tökéletesen a boltozat oldalnyomásának megsemmisítésére. A szentély primitiv csúcsíveszetű gerinczes boltozattal bir, a templom osztatlan hosszajója famennyezetes. Későbbben a templom hajója azáltal nagyobbított meg, hogy a hajó déli oldalfala eltávolítottván, az 2.85 meterrel kirebb emeltetett. A hajó tengelyének irányában álló nyugati tornya négyoldalu, felső emeletén levő kettős hangnyílások, ugyszintén a szentély ablakai is még félköríves szemöldüek, ezen egy oknál fogva azonban a templom még nem nevezhető románkornak, miután tudjuk, hogy kisebb félköríves szemöldü ablaknyílások költségkimélés tekintetéből még a későbbkori csúcsíves stílus építményeknél is gyakran használtattak.

A hajó északi oldalán levő kapuzatának béléte még igen primitiv s romanizáló tagozattal bir. A négyszegletű ajtónyílás földlappal és erős echinussal biró pillérek által szegélyeztetik, melyek lépcsőzetesen szöknek befelé, és az ajtó egyenes zárásu architrávját tartják. A liliomokba végződő vaspántokkal és szívalaku gótstílus gyűrűvel ellátott ajtó erős tölgyfadeszkából áll.

A templom keresztelő-medenczéje csinos alaku, csúcsíves stílus párkányzatu, s még a XV-ik századból való. A nyolczoldalu, kifelé hajló síkokkal biró tölcésér Cuppa egy alacsony s csavart cannellirozásu oszlopon nyugszik, melynek lábazata egyszerű rézlapból áll.

Ily alaku keresztelő kutak Liptóme- gyében csaknem kivétel nélkül találhatók, s eszerint e vidékre nézve bizonyos provincialis jelleggel birnak. (2. ábra.)

A szentély egyik mellékoltára szárnyajtókkal, predellával, még gótstílus, de az ornamentatio már határozott renaissance-stílus. Felső rakományát képezi a kisebb gót oltároknál gyakran előforduló háromszögalaku csúcs (Giebel), ablakuk is Dániel próféta mellképeivel

diszítve, ezen csúcsok valószínűleg még egy régibb gót oltárról valók, mert igen elütők az oltár többi részeitől. Az oltár középszekrényében a keresztre feszített üdvözítő, Máriával és Jánossal szemlélhető, míg a szárnyajtókon a négy evangélista képei arany-alapon festvék. A predella felső párkányán pedig olvasható:

CHRISTVS PASSVS EST PRO NOBIS, VOBIS RELINQVENS
EXEMPLVM VT SEQVAMINI VESTIGIA EIVS · PET · 2 ·

Szép s még gótstylü ornamentatiója miatt megemlítésre méltó ezen oltár 0·6 m. széles és 0·83 m. hosszú antependiuma, anyaga ugynevezett nyírott bársony (geschnittener Sammt), sötétbarna alapon levő stylszerü s olajzöldszinü virágokkal.

A templom három lépcsőfokkal magasabb szentélye alatt a Szentiványi-család századok óta használt sirboltja létezik, hol — mint Kubinyi Ferencz irott jegyzékében olvasom — valóságos épségben levő mumia-alaku s még ép ruhával ellátott holttestek nagy számmal találhatók. A szentély közepén, annak kövezetébe beeresztett négyszegletü márvány sirkőlap belmezején a Szentiványi-család czimere van en basrelief kivésve. — A renaissance-stylü czimerpais osztatlan mezején egy koronán álló kar és egy kürt látható csillaggal. A koronázott sisakdísz (Helmzier) hasonló jelvényekkel bir. — A sisak fátyola (Helmtuch) vagy kelméje renaissance-stylü akanthus metszésü levelekbe végződik. A czimer alatti táblácskán e következőket olvashatni:

IOB. XIII. BREVES · DIES · HOMINIS · NVMER · MENSIVM ·
APVD TE EST CONSTITVISTI · TERMINOS · EI · QVI
PRAETERIRI NON POTVERINT.

A sirkőlap szegélyén pedig ezen felirat áll:

GENEROSUS · DN̄S · MELCHIOR ZENTIVANY DE ZENTIVÁN
VICECOMES COMITAT̄ LYPTOVIENSIS · CHARISSIMIS ·
PARENTIBUS SVIS GNS̄O DN̄O IOHANI ZENTIVANY DE EADEM
ET · D · SOPHIAE POTARNIAÏ AMORIS ERGA · · · · ·

a vége már olvashatlan.

A czimerpais mindkét oldalán ez évszám olvasható: ANNO DOMINI 1 · 6 · Z · 8. Ezen sirkőlap a sarkain megerősített vasgyűrűk segítségével felemelhető.

A hajó északi falán pedig függ egy igen csinos s renaissance-stylü epitaphium a Szentiványiak czimerével, melyet fegyverek, kardok s buzogányok festői csoportozata foglal be. A körirat a következő tartalmu:

GNI · DN̄I PETRI ZENTIVANY DE EADEM OLIM VICE COMITIS
COTTVS LIPTOV̄. ET IN DIETIS REGNI HVNGARIAE COMPILLATORIS
OBIIT AETATIS SVAE ANNORVM 50. DIE 28 FEBRVARI. ANNO 1 · 6 · 7 · 2.

Ily epitaphiumok nemcsak czimertanilag érdekesek, de azon körülménynél fogva is, hogy azokon nemcsak régi fegyverzetünk, de a nemzeti ruhaviselet is legalaposabban tanulmányozható. Ily emléktáblák hazánkban elég ritkák, eddig csak a löcsei, bártfai, markusfalvi, kassai, szepesváraljai és teplai templomokban találtattak. — Jelen alkalommal nem hagyhatok említés nélkül egy oly nevezetes természeti tüneményt, mely ugyan nem archaeologiai, de inkább természettudományi szempontból felette érdekes.

T. i. a templom déli oldalán a falkerítés tőszomszédságában van azon hirneves szentiványi kénköforrás, mely felett ha egy madár átrepül, vagy a forrás melletti bokor ágain időz, a párologó mérges gázok öldöklő hatása következtében rögtön halva esik le a földre. Főt. Pataky István esperes-plébános kíséretében meglátogatván ezen kénköforrást, ez alkalommal is több ily szerencsétlen áldozatot találtunk a forrás mellett elterülve. Mondják, hogy különösen korán reggel ezen forrás gázokkal telített levegőjét beszíva, embernek is veszélyes. Mindamellett mint ivóvíz igen kellemes ízű, s bizonyos üdült kór-bájok ellen e víz használata kitűnő eredményű. Ily kénköforrások találhatók még a közép-szlécsi határban is, hol különösen egy helyen egy mészköszikla üregéből bugyborékoló kristálytiszta víz nagy robajjal tör ki. Sajnos, hogy e forrás vize is csak kenderáztatásra használtatik fel a pór nép részéről. Általában véve Liptó megyét e tekintetben csak az ásványforrásokban nagy mértékben bővelkedő Máramaros megye mulja felül hazánkban.

De térjünk tárgyunkhoz.

A szent-iványi templom lőrésekkel ellátott körfallal van megerősítve, melynek északi egyetlen kapuzata mellett áll azon négyszegletű torony, hol a Szentiványi-család okmányai jelenleg is őriztetnek.

Tekintve ezen templom kora csúcsíves stíljét és itt-ott még romanizáló műrészleteit, annak építési idejét a XIV-dik század első felébe tehetni. — A Szepes egyházmegyei schematismus szerint: S. Joannes, antiqua parochia, existit jam Anno 1327. Sokkal fontosabb és megbízhatóbb — a szmrecsányi templom leírásánál későbbben közlendő — 1349. évről szóló okmány, melyben már a szent-iványi templomról is szó van.

Ezen egyházi műemléken kívül vannak még e helységben XVI. és XVII-dik századbeli kastélyok is, melyek legalább kívülről — műrégészeti becsü részletekkel nem birnak.

V.

A SZENT-ANDRÁSI RÓM. KATH. TEMPLOM.

Szent-András kis kiterjedésű helysége a Vág egyik északi mellékvölgyében fekszik. A falu közepén egy dombon álló, s sz. András tiszteletére szentelt templomának külseje szép mérműves csúcsíveszetű ablakaival máris régi eredetre utal. Polygonal zárású szentélye azonban ujabbkori boltozattal bír, s miután sem kiszökő szöglettámokat, sem pedig a boltozatgerinczet tartó vállköveket vagy hengeres oszloptetőket nem vehetni észre, valószínű, a szentély is mint jelenleg hajója csak famennyezettel volt eredetileg fődve. A szentély három, hajója pedig két csúcsíves és keskeny ablaknyílás által világittatik meg. Sekrestyének semmi nyoma, ha csak a hosszahajó déli oldalán álló kápolnát annak nem vesszük.

Ezen kápolna egyenes zárású, és két késő gótkori halhólyagos mérművel diszitett

s egy kőválasztékkal ellátott csúcsives ablak által világittatik meg. E kápolna szintén boltzat nélküli, jelenleg egyszerű gerendázatos födénnyel födött.

A templom tornyának közepe nem esik össze a hajó hossztengelyével, hanem az utóbbitól északra mintegy 2·0 meternyi távolságra eltér, s nekem úgy látszik, hogy a torony később — s a mint a torony alatti ajtón levő 1647-ki évszám bizonyítja — a XVII. században épült a templomhoz, azonkívül sem az ajtó nyílása, sem a torony ablakai nem csúcsivesek.

A szentély niveauja négy lépcsőfokkal feljebb fekszik a hajó kövezetétől, és mint állítják, itt lenne az Andreanszky, Horanszky, benedekfalvi Detrich és Kiszely-családok sirboltja. A kőből diszesen faragott keresztelő-medenczéje feltűnően hasonlít a szentiványihoz, csak hogy az andrásfalvinak a cuppája kisebb, és csavart horonyos oszloplábazata hosszabb.

A főoltár még gótstylü, s ezen korszakbeli elrendezéssel bir; bár az ornamentatíóban itt-ott már kora renaissance motivumok is előfordulnak. Műtörténeti szempontból felette érdekes az oltár szárnyajtóin előforduló felirat:

Anno · domini · 1 · 5 · 1 · 2 · iap. .

Ezen datum szerint az oltár készítése oly korszakba esik, a hol hazánkban a renaissance-styl mindinkább nagyobb tért kezd foglalni. Az oltár szárnyain levő aranyalapú festmények sz. András életére vonatkozó jeleneteket ábrázolnak, az alakok és a ruharedőzet jellege még Dürer iskolájára emlékeztet, bár a mi az architecturái háttérket illeti, azokon már a korai renaissance-styl naturalizmusa gyengén átrezeg.

A predellán két repülő hegyes szárnyú angyal lebegő hosszú ruhákban, Veronika kendőjét tartja, az üdvözítő véres és töviskoszoruzta fejével.

Az oltár felső rakoványa szokott fiala-tornyocskák csoportozatából áll, közepén egy mennyezet alatt ott látjuk sz. Bertalan finom faragású szobrocskáját, egyik kezében könyvet, a másikban pedig egy kést tartva. Ezen rakovány (Aufsatz) rossz állapota miatt már előre hajlik, s néhány tornyocskája egészen hiányzik.

Ezen oltár szekrényében a középkori szobrászat egy oly kitűnő művü példányával találkozunk, a minő hazánkban csak ritkán található, ez t. i. a szent Andrást ábrázoló életnagyságu szobra.

A fából mesterileg faragott alak magassága mintegy 1·7 meter, homlokán kétfelé választott hosszú haja, valamint szakálla festői fürtökben és természetes hajlással omlik vállaira s mellére. A vállak egymástóli távolsága — az alak nagyságához arányosítva — csekély, mely körülmény azonban a középkori alakokat általánosan jellemzi, s valószínű, hogy a szobrok ezen sajátsága még a románkorból vette eredetét.

Alakunk kifejezésteljes szemei a jobbjaiban tartott s nyitott könyv felé irányozvák, melyből olvasni látszik, baljával az ugynevezett András-keresztre támaszkodik. A pontos és természetű kidolgozás annyira megy, hogy az arc, kezek és lábak izmainak anatomikus előtűntetése, valamint kezeinek finom erezete természetes hűséggel van visszaadva, s meszterének valóban dicséretére válik; továbbá ha tekintetbe vesszük az alak ruházatának s bőpalástjának már kevésbé tört s természetes folyásu redőzetét (Faltenwurf), már abból is

kitűnik, hogy itt nem egy közönséges szobrász művével, hanem egy valódi remekművel állunk szemben.

Mindenekfelett azonban az alak sugárnimbussal körülvett, komoly és magasztos kifejezésű arcán oly valami rendkívüli szokatlan, s szóval ki nem fejezhető átszellemült nyugodtság s méltóság honol, hogy az ember nem egy szobrot, hanem egy oly élő alakot vél maga előtt látni, mely könyve olvasásában van elmélyedve. (3. ábra.)

Ezen kitűnő szobrászati mű szépségét, nagyszerűségét sem a leírás, sem a legpontosabb rajz nem képes visszaadni, s hogy ha ezen kiváló remekmű valódi becséről akarunk meggyőződni, azt természetben kell megtekintenünk. Miután ezen szobrot vázlatkönyvembe lemásoltam, alig birtam megválni a hazai középkori szobrászat ezen remekétől, sajnálva, hogy ezen valódi műkincsünk ily félreeső helyen ismeretlenül el van dugva, holott hivatva lenne bármely muzeumban a hazai szobrászati művek közt a legelső helyet elfoglalni. — Dr. Rómer Flóris tudósunk, ki pár év előtt ezen a vidéken megfordult, e szoborról szintén ily elismerőleg nyilatkozott.

Az oltárszekrény belső síkja, háttére (Fond) szép ornamentatiója által méltó ezen kitűnő szobornak háttéréül szolgálni, mert ez egy felfüggesztett, csinosan szegélyezett, lent rajzolatba végződő függönyt vagy szőnyeget képez, melynek felülete — arany alapon — stylszerű virágokkal diszitett, s hogy a szőnyeg ornamentatiója a szoborra ne hasson háborítólag, az előbbinek diszitményei egyszerűen fába vésettek s minden színezés nélkül gyöngén aranyozottak (matt vergoldet).

A szőnyeg alsó szegélyén levő s facettirozott drágaköveket utánzó diszitmény már renaissance-stylü, melynek alkalmazását könnyen érthetővé teszi az oltáron levő 1512-dik évszám.

Az említett déli mellékkápolnában álló oltár szintén még egy eredeti szárnyoltár (Flügelaltar), melynek belső szekrényét egy arany alapon festett kép foglalja el, ezen festményen trónon ülő és a gyermek Jézust ölében tartó Mária mint Istenanya van ábrázolva, háttérben lebegő fátyolt tartó angyalokkal. Az oltár szárnyain pedig Mária életére vonatkozó jelenetek ábrázolva. Ezen festmények kivitele teljesen hasonlít a főoltár festményeihez, s valószínűleg ugyanazon mester műve. — Megemlítésre méltónak találom egy pár gót stylü gyertyatartót is, melyeknek stylszerű tagozatai minden egyszerűségök mellett is csinosak s izletesek. A templom paramentái már újabbkorúak s különös műbecsesel nem bírnak.

VI.

AZ OKOLICSNAI ZÁRDATEMPLOM.

Okolicsna mezővárosa a Vág jobbpartján fekszik, vidéke regényes, s különösen festői. A közeledő utasnak már messziről tűnik fel az ódon, sötétbarna falazatu zárdatemplom sugár tornyával és élénk silhouettjével. Miután különösen figyelmeztetve valék Liptó-megye ezen kiváló műemlékére, természetes, hogy a kíváncsiság s várakozás bizonyos kellemes érzetével közeledtem ezen ismeretlen műemlékünk felé.

A zárdatemplom még meszeletlen barna falaival, szép mérműves csúcsivezetü magas ablakaival s meredek cseréptetőzetével a mennyire kellemes hatásu egy régészre nézve,

annyira meglepő a templom belseje, a hajókat elválasztó, nyolczoldalu s felette karcsúságuk miatt igen elegáns kinézésű pilléreivel s oszlopaival. A hosszahajó, de különösen szentélyének tetemes hossza, hálózatos csúcsíves boltozatával igen szép perspectivát képez. Általában véve az okolicsnai ferenczrendű zárdatemplom rendes alaprajza, tetemes méretei s kiváló műépítészeti részletei által nemcsak Liptó megyében, de hazánkban is — mint középkori csúcsíves stílusú zárdatemplom — ritkítja párját, és a késő gótikorszak valódi remeke, mely részleteiben még ment azon kinövésektől, melyek némely késő csúcsíves stílusú műemlékünkénél máris észrevehetők. Ezen zárdatemplom tornyával és szekrestyéjével még eredeti és középkori, ellenben a templom déli oldalához épült jelenlegi zárdaépület már a XVII-ik század végétől való.

A bizonyosan még szintén gót stílusban épült eredeti zárdából műrészletek már egyáltalában nem találhatók, különben még kérdés, vajjon teljesen felépült-e a régi zárda? — bár a mostani zárda keresztfolyosóival (Kreuzgang), czelláival s négyszegletű udvarával még a régi zárdák rendszere szerint épült. De vizsgáljuk meg először közelebbről a zárda-templomot.

Ezen jól conservált és későbbi stíllelles hozzáépítésektől még ment zárdatemplom szentélye a rendes nyolczszög három oldala által záratik be, feltűnő hosszú, majdnem 15·5 meternyi presbyteriuma részint csillag-, részint hálóalakú gerinczes csúcsíves boltozattal bir. A szentély megvilágítására szolgál annak zárfalain levő, két kövალasztékkal s késő gót-kori mérművekkel biró négy tágas s csúcsíves ablaka.

A szentély külső élein négy, továbbá a négy boltosztályból (travéből) álló presbyteriumnak pedig három oldaltámja van, melyek két fokozattal birnak, s fent egy egyszerű, de a késő gótikorszaknak megfelelő vájt kajácsos rézslappal (geschweifte Schräge) fődvék.

A szentélytől egy csúcsíves diadalívet által elválasztott 23·0 m. hosszú és mellék-hajóival 13·0 m. széles hosszahajó, hasonlóképen szép hálóboltozattal bir, melynek két rézslap által szegélyezett horonyu boltgerincei az oszlopokból — mint egy pálmának ágai — merészen indulnak ki. A hosszahajó négy travéből áll, s miután a mellék-hajók magassága egyenlő lévén a főhajóéval, ezen szerkezet szerint itt egy pilléres csarnoktemplommal van dolgunk (Pfeiler-Hallenkirche). A nyolczoldalu oszlop koczkaalakú lábazatából a szögletek leszelése által, horonypárkányzatok közvetítése mellett emelkednek a nyolczoldalu oszloptövek. A főhajót a mellék-hajóktól három oszloppár választja el, az oszlopközök (intercolumnium) távolsága 4·7 meter. A majdnem 11·0 meter magasságú oszloptörzs átmérője csak 0·9 meter lévén, ezen arányoknál fogva az oszlopok igen nyulánk, könnyűdek s elegáns kinézésűek.

Miután a hosszahajó északi oldalfalán nincsenek ablaknyílások, a három hajó csak a déli oldalon levő két csúcsíves ablak által mérsékelten világittatik meg. De miután a déli mellék-hajó ezen két ablaka a templom déli oldalához épített zárda csarnoka (Loggiája) által félig befedetik, úgy nemkülönb a szentély négy ablaka is a későbbi roccoco-stílusú főoltár által részben elfedetik, ezen körülménynél fogva ezen zárdatemplom belsejében azon titokteljes félhomály uralkodik, mely a középkori nagyobb templomoknál oly megható, s e szent hely rendeltetésének oly nagy mértékben megfelel.

Az északi mellék-hajóhoz az első és második travée közt hozzáépített kápolna — a mint azt a csúcsíves ablakokról, boltgerinceiről, a lábazati párkányzat ugyanazon niveau-

járól, de különösen a kápolna északi párkányzatának horonyában egy szalagon bevéssett 1490-dik évszámról következtethetjük, egyidőben épült a templommal. Ezen kápolna és a hajó oldalfalai, valamint nyugati sarkai is a fentebb említettekhez hasonló támokkal ellátvák.

A templom nyugati főkapuzata már nem eredeti s így különös érdeklődéssel nem bír. Ellenben a presbyterium déli oldalán toronyalatti kapuzat még csúcsíves. A sekrestye két osztályú csúcsíves boltozattal bír, keleti egyenes zárfa három támmal ellátott, melyek közt az egyenes szemöldü, sima mély bélletű és keskeny ablaknyílások alkalmazvák. — A szentély déli oldalán álló tömör falazatu tornya négyszegletű, négyemeletes, az alsó emelet csinos párkányzatu négyszegletű ablakokkal áttörvén. A harangokat tartalmazó legfelsőbb emelete félköríves kettős ablaknyílásokkal bír. A torony sarkai, valamint a támok, oszlopok s a templom egyéb műrészei és párkányzatai, barna színű s finom szemcséjű kárpáti homokkőből faragvák, míg a falazat egyéb része itt-ott téglával vegyített közönséges terméskőből áll. A torony ujjbkkori sisakja dudorodásaival és két laternájával már roccoco-izlésű ugyan, mindamellett nyulánk arányai által disztelennek még nem mondható.

A hosszahajó tetemes szélességénél fogva két csúcsfal által határolt *magas* nyeregfedéllel fedett s e miatt magasabb, mint a keskenyebb szentély fedélzete. Az északi kápolna, mely mintegy egy keresztahajó északi szárnyát képezi, külön s felette meredek cseréptetőzettel bír.

Ezen zárdatemplom alaprajzának szabályos elrendezése s tetemes méretei által műépítészeti szempontból elég érdekes, műrégészeti tekintetben azonban sokkal érdekesebbek még ezen templom műrészei, melyeket itt legalább nagyjából megemlíteni szükségesnek tartok.

A szentély déli falában levő ülőhelyek (papiszékek) egy négyszegletű fülkét képeznek, melynek nyílása szépen profilozott rámazáttal, felső része pedig három félkörív metszése által képezett mérművel díszített. A felső részén levő egyik czimerpaisának mezején egy hatágu csillag, a másikon pedig van kivésve, — ezen szék vagy fülke mennyezetének mérművében már a hanyatlásnak indult csúcsíves styl affectáló részleteivel találkozunk. A hosszahajó archivolt, valamint egyéb tollgerincei, míg egyrészt a szabadon álló oszloptökre támaszkodnak, másrészt pedig a hol a falsíkba mennek át, ott csinosan faragott gyámköveken (consolákon) nyugszanak. — Az északi kápolna egyik ablakának rézslapján — bélletén — észrevehető egy en basrelief faragott és szíjakkal egy ágon felfüggesztett czimerpais (4-dik ábra), melynek mezején, koronán állva egy farkashoz hasonló állat, szájában szarvas-agancscsal vehető ki, a meszelés vastag rétege azonban annyira befedi ezen féldomborművet, hogy részletei már csak gyengén láthatók. Ugyanazon czimer a hosszahajó egyik kerek boltzárkövén is előfordul, hogy mely családnak czimere lehet, azt nem tudom.

A templom északi oldalán, a nyugati saroktól véve első támpilléren, annak egész szélességét elfoglaló négyszegletű berámázott mezején látjuk hazánk kettős kereszt cimerét festve.

A kissé jobbra (czimertanilag véve) dülő, félkörű aljjal szegélyezett czimerpais mezején, a hármaz zöld halmon közvetlenül álló kettős kereszt látható, a czimerpais felett egy lebegő szalagon az 1289-dik évszám vehető ki. Ezen fülke — a mint azt a «Renova-

tum Anno 1860» feliratból joggal következtethetjük — újra befestetett, azonban ugy látszik a czimertanban nem igen jártas festő e czimerpais eredeti mezejét sárga színnel befesté.

A gót stylben divó vizokádók alkalmazását itt is találjuk, de nem constructiv, hanem csak decorativ tekintetben, így a koronázó mély horonyu párkányzaton a kápolna sarkain tátott száju szörnyfejek alkalmazvák.

A párkányzat azon helyén, hol a kápolna a templom északi falába szökik, egy három szeget vagy kalászt tartó kéz vehető ki. A kápolna északi oldalának közepén a párkányzat horonyában pedig egy ág körül csavart szalagon az 1290-dik bevésett évszám olvasható, s ugyanazon évszám előfordul még a templom nyugati oldalának horonyában is.

A torony — a zárdakert felőli — délkeleti sarkán van egy napóra (5. ábra), mely elég különösen a torony egyik, normális helyéből kissé elfordított sarokkövén van bevésve. A sarokkő ezen elfordításának oka abban rejlik, hogy miután a templom hossz tengelye a keletnyugati vonallal egy kis, circa 10° elhajlást képez, tehát a templom e szerint nem lévén pontosan keletelve, annak következtében a torony déli falsíkja sem fekszik egészen délfelé; hogy pedig a napóra rendeltetésének tökéletesen megfeleljen, szükséges volt tehát legalább azon sarokkövet, melyen a napóra terveztetett, jól keletelni. A sarokkő ezen megfordítása még a torony építése alkalmával történhetett, miután ezen kő fek- és álló hézagai tökéletesen öszeesnek a többi körétegek hézagaival. Ezen napóra körivalaku szalagján levő (8—3) számok alakja még a XV-dik századnak megfelel, s mind a számok, mind pedig az egyes órászámoknak megfelelő árnyvonalak (mensura) a kőbe vésvek s fekete festékekkel befestvék. Megjegyzendő, hogy ezen sarokkő különös fekvése által figyelmeztetve, iránytűm segítségével megvizsgáltam a templom hosszhajójának irányát, s a 10 foknyi eltérés csakugyan itt is bebizonyult.

A mi e csúcsives ablakok mérműveit illeti, azok már a gótstyl hanyatlásának bélyegét viselik, mint ezen mérműveknél az ablakok kőválasztékainak szabálytalan szétágazása képezi a decoratio elvét.

Megemlítendő itt különösen azon változatos alaku, kőbe vésott jegyek vagy jelek, melyek műemlékeinken azonban csak ritkán fordulnak elő. Ezen kőfaragó- vagy mesterjegyek (Meisterzeichen) a szentély keleti és északi oldalán jönnek elő leginkább, azok közt többeket lemásolván, itt közlöm:

* Ily mesterjelek (signes lapidaires, signes maçonniques, Steinmetzzeichen) oly jelvények, melyeket a kőfaragók az általok kidolgozott, idomított kőcsozákokra (Werkstücke) bevésnek. A legrégibb, nevezetesen a XII. és XIII-dik századból származó mesterjegyek a majusculák és rúnák egyes betűiből, továbbá a bolygók jeleiből s különféle kézműves eszközök primitív másolataiból állanak, s azok abban különböznek lényegesen a későbbkoriaktól, hogy az utóbbiak leginkább mértani idomnak s egyenes tört vonalak változatos összerakásából képezetnek. Minden egyes mester vagy kőfaragólegény birt egy ily jelet, melyet az általa kidolgozott köveken alkalmazva, e szerint számíttatott ki a bére is. Ily mesterjelvényekkel azonban nem kell összetéveszteni azon apró jeleket, melyek kivételesen a helyes összeillesztés czéljából, a műépítészeti diszrészletekhez tartozó kődarabokon bevésnek, és a Viollet le Duc Dictionnaire-ben: « signes d'appareil vagy repères » nevezet alatt előfordulnak.

A mesterjegyekből származtak későbbben, nevezetesen a XVI-dik században a czimerpaizsokon előfor-

A középhajó boltozatán, a diadalivezet mellett, jobboldalon arragoniai Beatrix királyné, baloldalon pedig Magyar-, Horvát- és Dalmátországok egyesített czimerpaisa látható, a Mátyás korabeli czimertani beosztással.

A mi a templom építési idejét illeti, az határozott későkorú gót stílus, továbbá a fentebb említett 1289 és 1290 kőbe vésett évszámai, úgy nemkülönben a hajó boltozatán előforduló Mátyás és nejének festett czimerpaisai következtében már a XV-dik század vége felé helyezendő.

A templom déli oldalához későbbben hozzáépített zárdának alaprajza egy hosszukás négyszöget képez. A zárda keleti oldalán, a földszinten, van a tágas refectorium, az emeleten pedig ugyanazon az oldalon a zárdafőnök lakása és a vendégszobák; a zárda nyugati és déli oldalán pedig a szerzetesek számára való cellák elhelyezvék. A zárda egyes helyiségei közt a közlekedést a keresztfolyosók közvetítik, melyek ablakai a négyszögletű zárda udvarára nyílnak.

A zárda első emeletén, közvetlenül a templom hajójával határos északi keresztfolyosó egy nyitott Loggiát képez, melynek egy dorizáló középoszlop által elválasztott két merész ívezete az udvarra nyílik.

Ezen zárda Mattyasovszky László nyitrai püspök és főispán által 1697-dik évben épült, a mint azt a zárda főkapuzata fölötti márványtáblán is olvashatni, és pedig eképen:

ILLUSTRIŌ AC REVERENDIŌ DNVS · DNVS · LADISL · MATIASOVŌ ·
EPISCOPVS NITRIENS EIVSDEM · COTT₉ SVPR COMES ET REGNI
HVNGAE CANCELARI₉ AC MONASTERIVM HOC DVOB₉ PENESECVLIS
IN RVDIENTIS IACENS EX FVNDAMENTIS CVRAVIT · ANNO · 1 · 6 · 9 · 7.

Én azt hiszem, hogy a XVI-dik század kezdetén hazánkban is nagy mértékben terjedni kezdő vallási mozgalom ezen zárda teljes felépítését akadályozá, olyannyira, hogy a zárda építése teljesen félbeszakított, mert ha e zárda felépült volna, akkor annak legalább egyes műrészletei a mostani zárda építésénél minden bizonynnyal felhasználtattak volna, pedig ily műrészleteket nem találtam sehol.

Azon romok pedig, melyekről az előbbi felirat szól, a régi zárda alapfalai s egyéb csekély falmaradványai lehettek; a régi zárda körfalaival csekély kiterjedésű lévén, az újonnan építendő nagyobb zárda falazatai számára kétségkívül új alapzatot kellett építeni, s innét e kifejezés «EX FVNDAMENTIS».

---

duló polgári monogrammok, melyekből szép példányok a bártfai városház erkélyén is láthatók. Ily alakú monogrammok azonban a kereskedőknél áruik és csomagjaik megjelölésére még jelenleg is használatnak.

A régi mesterjegyek kivált műtörténeti szempontból érdekesek, miután gyakran csak azokból határozható meg az illető műemlék mestere és építési ideje. E tekintetben nem ajánlható eléggé oly czéhkönyvek és táblázatok tanulmányozása, melyekben ily mesterjegyek, a mester vagy legény nevével együtt találhatók.

Ezen czéhtáblák azonban hazánkban legalább eddig még ritkán fordulnak elő; különös szépségű a lőcsei kőfaragó czéh XVI-ik századbeli monogrammos táblája, mely jelenleg a felsőmagyarországi muzeumban őriztetik.

A zárda kertfelőli keleti oldalán pedig az 1744-ki renovációra vonatkozó e következő chronisticon olvasható:

EX PIA MVNIFICENTIA POPVLI SIC RENOVANT VR
CLAVSTRA SANCTI FRANCISCI.

A zárdatemplom belberendezése, ugymint: oltárok, egyházi székek már újabbkoriak s különös műbecscsel nem is birnak; de hogy itt is voltak eredeti gótstylü szárnyoltárok, azt a zárda különböző helyiségeiben s folyosóin jelenleg is felfüggesztett aranyalapú s fára festett festmények bizonyítják, mert azok nem egyebek, mint a régi oltárszárnyak későbbben szétfűrészelt részletei. Ezen részletek nagy méreteiből, valamint a festmények stílszerű kiviteléről következtethetjük az egykori gót oltárok nagyszerűségét s szépségét. Mily kár, hogy nevezetesen a nyitott loggia falazatán felfüggesztett képtáblák az idő viszontagságainak évek óta kitéve, mindinkább pusztulnak s elenyésznek.

Ezen nagybecsű festményekre figyelmeztettem a zárda főnökét is, de hogy történt-e ezen középkori becses festmények megóvása tekintetében valami intézkedés, nem tudom; pedig e festmények megérdemelnék azt teljes mértékben.

VII.

A LIPTÓ-SZENT-MIKLÓSI RÓM. KATH. TEMPLOM.

A szent Miklós tiszteletére felszerelt liptó-sz.-miklósi parochialis templom szabályos, ugyyszólván mintaszerű alaprajzánál, tetemes méreteinél, de különösen kora csúcsíves stíljénél fogva Liptómegyének mindenesetre egyik kiváló monumentális műemléke.

A templom alaprajza, a mint említém, a legszabályosabbak közé sorozható. A rendszer nyolczszög három oldala által képezett szentély 9·4 m. hosszú és 7·0 meter széles; csúcsíves boltozatának gerinczprofilje még igen primitív, t. i. két rézslappal és egy szíjtagból áll.

A gerinczek csinos gyámköveken (Wandconsolen) (6. ábra) nyugszanak, mely utóbbiak fejezete két befelé ugró lapocskából (listello) áll, a gyámkő fejezete pedig kajácsos s orrokkal ellátott csúcsíves részletekkel bír.

A szentély öt csúcsíveszetű ablaka felette nyulánk és keskeny, e miatt itt a kövávalaszték és a mérmű teljesen hiányzik, de felesleges is. A szentély sarkain valamint a templom oldalfalain álló támpok kétfokozatuak és fent egy egyszerű s egyenes rézslappal (Schräge) földvék. A templom középhajója sokkal magasabb a mellékhajóknál, és a déli oldalfalának három kerekablaka által világittatik meg, s miután továbbá a főhajót a mellékhajóktól oszlopok vagy pillérek választják el, a templom ezen szerkezete szerint az ugynevezett oszlopos vagy helyesebben pilléres basilikák (Pfeiler-Basilike) közé sorozandó, s e tekintetben Liptómegyében egyedüli.

A középhajó mellékhajóival három egyenlő hosszúságú boltosztályból (travééból) áll, 4·3 meternyi intercolumniummal, s míg a főhajó szélessége éppen 8·0 m., addig a mellékhajók annak csak fél szélességével, t. i. 4 meterrel birnak. Az 1·0 m. átmérővel bíró nyolcz-

oldalu oszloptők lábazatnélküliek, fejezetük pedig áll egy erősen kiugró abacus lapból, mely alatt a horony egy keskeny rézslappal képezi az átmenetet az oszloptörzsbe. Ezen pil-lérekre nehezednek a hosszhajó igen nyomott csúcsíves archivolt ívezetei, melyek élei leszelvek, s a hol azok a hajó keleti és nyugati zárfalára támaszkodnak, ott erős és merészen profilozott ívtartó gyámkövek által támogattnak. Ezen oszloptövekből emelkednek a félhatszögű keresztmetszettel bíró falpillérek (Wandpfeiler), melyek fent szintén egy egyszerű horonyos kapitellel ellátva és a hosszhajó csúcsíves keresztboltozatjának kereszt— diagonal — s falgerinceit tartják.

A csúcsíves diadalív csak az élein elmetszett profillel bír. A mellékhajók csúcsívesetű boltozatának gerincei míg egyrészt a tövek fejezeteiből indulnak ki, addig a hol a mellékhajók hosszfalaihoz simulnak, ott három horonnyal bíró csinos gyámkövekbe mennek át. A középhajó csak három körablaka, a mellékhajók pedig keskeny s félköríves szemöldü ablakai által világíttatnak meg.

Az északi mellékhajó keleti részén a sekrestye fala által határoltatik, ellenben a déli mellékhajó keleti zárfa- la szabad, s itt egy tölcser bélletű kerek ablakkal bír. Ezen templom négyszegletű tornya a hosszhajó tengelyének irányában épített, alsó emeletén löréses keskeny ablakkal van áttörve, felső emelete — a hol a harangok elhelyezvük — valamint czopfos toronysisakja is már újabbkoru. A templom három kapuzattal bír, t. i. a torony alatt és a két mellékhajó oldalain. Ezen kapuvezetek csúcsívesek, de minden finomabb párkányzat és profil nélkül. A déli ajtó deszkázatán belül észrevehető még az eredeti ajtónak lilomokba végződő régi vasazata; a déli és északi kapuzatok előtti csarnokok már későbbi hozzáépítések, nemkülönben a templom orgonakarzata is már újabbkori.

A szentélyből egy csúcsíves alacsony ajtón keresztül az elég tágas sekrestyébe jutunk, melynek csúcsíves keresztboltozatát — fölötte primitív, majdnem romanizáló gerinceivel — a sekrestye sarkaiban álló falioszlopok (Dreiviertelsäulen) támogatják.

Ezen sekrestye északi félköríves s keskeny ablakának kalapácsolt vasból készült vasrácsozata áll egy az ablak közepén függélyesen a kőbe eresztett vasrudból, melynek mindkét oldalán szétágazó, legtöbbnyire lilomforma diszitményei az ablaknyílást kellően védik. — Ily szerkezetű vasrácsozat egy kitűnő példányával találkozunk még későbbben a közép-szlécsi templom szentélyének egyik ablakán.

A szentély és a hajó boltzárkövei legtöbbnyire kerekidomnak, némelyek faragott féldomborművekkel diszítvük; így a szentély egyik zárkövén egy fekvő félhold felett látható egy hatágú csillag, a másik pedig egy koszoru alakba font ágat vagy venyigét ábrázol szőlőlevelekkel, s míg a déli mellékhajó boltzárkövei simák, addig az északi mellékhajó minden zárköve diszített, így az egyikén öt szirmu leveles koszoru, a középsőn ugyanily alaku három levél, de sugár irányában, s végre a harmadikon az Isten báránya (Agnus Dei) látható, a lándzsahegybe végződő zászlócska kelméje három részre hasított, éppen mint azt a XIV-dik századbéli lovas pecséteinken gyakran észrevehetni.

A sekrestye boltzárkövének alakja egy szabályos nyolczszög — a belső kissé bemélyedt síkján egy nyolczágú csillaggal.

A szentély belseje eredetileg falfestményekkel volt diszítve, a mint azt a fal mészrétegén itt-ott előforduló alakzatos foltokból gyaníthatjuk, s e tekintetben sejtelmem csak-

ugyan beteljesedett, mert a mint a szentély déli falán az így is már hólyagos mészsírtet lassan lehámozni kezdtem, nemsokára egy középkori torony festett alakja bukkan ki a százados mészsírtet alól. (7. ábra.) Ezen torony valószínűleg egy képnek szolgált hátterül de az egész falfestményt — a mészsírtetnek a falhoz való erős tapadása miatt, nem lehetett egészen napvilágra hozni, s így egyelőre kénytelen valék csak a torony alakját előtűntető festmény részletével megelégedni. — De ezen torony már egyedül alakjánál fogva is érdekes, miután itt a XIV-dik században divó tornyok alakjával találkozunk, s ez műtörténeti tekintetben nem csekély fontossága.

A négy oldalú torony falazata, köveinek álló- és fekhézagjaival szürkére festett felső részén egy fatornácczal (Mordgang?) van körülvéve, mely utóbbinak zöld színre festett deszkázatán tolókével (Schieber) elzárható négy ablaka látható. — Ezen tornác felett a torony falazata hasonló szélességben emelkedik, ezen felső falazat rovátkos párkányzattal (Zinnenartige Bekrönung) bír, mely felett emelkedik a sátor alakú, domború és csatorna cseréppel (Mönch und Nonne) fedett, meredek toronysisakja, gerinczélének végpontjain két magas rudon lévő csillaggal diszítve. — A torony ezen sisakja feltűnően hasonlít a prágai hid tornyainak sisakjához. — A mi pedig a fentebb említett fatornáczot illeti, azt hiszem hogy az nem egyéb mint a középkori védfalak és tornyok felső részén — a katonaság és őrség megvédésére épült ugynevezett öldöklő tornác (hourdogium, hourd, bretèche), melynek alsó padozatdeszkái szükség esetén részben eltávolíthatók, s az így támadt nyíláson keresztül a lent lévő ostromlókra forró víz, olvasztott szurok, kövek, nyilak, és egyéb öldöklőszerek dobattak le. — Ennek következtében falfestményünk ezen tornya tehát az erősítési tornyok (Basteien) sorába teendő; — kár hogy az alsó részén lévő mészsírtet szilárdsága nem engedi a torony egész alakját előtűntetni.

Tekintetbe véve azon körülményt, hogy a lipcsmegyei kisebb falusi templomok belseje is gyakran falfestményekkel birt, feltehető, hogy a megye ezen kiváló műemlékének belseje is polichrom befestéssel díszeskedett.

A kőből faragott keresztelő-medence szintén még eredeti gótstylű, s alakjára nézve hasonlít a szentiványi keresztelő-medenczéhez; kajácsos s befelé huzódó nyolcz-oldalú cuppája a csavart horonyú oszloptól nyugszik. — Az újabbkori fedő veresrézből készült, diszitményei részben izletesen megaranyozvák, alsó karimáján e következő felirat olvasható:

NISI · QVIS · NATVS · FVERIT · EX · AQVA · ET · SPRV · NON · POTEST ·
INTROIRE · IN REGNVM · COELORVM. Joh. 3. V 5. Anno 1 · 6 · 6 · 6.

A templomban találkozunk még két gótstylű szárnyoltárral, az egyik az északi mellékhajó keleti végén áll, szekrényében Mária szobra, szárnyain pedig a szűz életére vonatkozó festmények arany alapon láthatók. — A déli mellékhajó keleti zárfalán álló szárnyoltár műtörténeti szempontból is érdekes, mert — míg az oltár szekrényével, predellájával, és felső rakományával határozottan még gótstylű, addig decorationalis műrészelei már a XVI-dik század elején mindinkább terjedő kora renaissance-styl befolyását árulják el. — Nevezetes azonban, hogy mily feltűnő hasonlóság és alakrokonság létezik a kora renaissance stylu diszitményi motívumok közt, így például ezen oltár

anhitravján lévő, csomókba kötött babérlevelekből álló diszitmény babérbogyóival éppen oly alakban előfordul az 1506-dik évben épült bártfai városház koronázó párkányzatának horonya alatt is. — A predella diszitményein is mintegy átrezeg már a XVI-dik század új stíljé. Ezen oltár felső rakoványa, sajátos és különös conceptio tekintetében egyedüli a maga nemében, s úgy látszik, mintha a renaissance által üldözött gótstíly még egyszer akarná uralmát érvényesíteni és szépségét kifejezni, mert itt a gotika egy oly műremeket hoz létre, mely míg egyrészt tökéletesen megfelel a decoratív csúcsíves stílnak, másrészt ezen oltárnak diszes és méltó bevégezésül szolgál.

A művész tudniillik eltérve a XV-dik században divó oltárrakoványok chablone-szerű alakításától, — mely abból állott, hogy az oltár testéből, szekrényéből, közvetlenül kiemelkedő fiala-tornyocskák csoportozatából álló pyramis-elrendezésű rakovány az oltár szekrényével szorosan és szerkezetileg volt összekötve, mintegy összenőve — ezen elvtől eltérve, művésznk egy oly rakoványt hozott létre, mely az által, hogy az szekrényvel nincs szervileg összekötve, hanem arra mintegy csak reátéve — egy önálló részt képez, s tökéletesebben megfelel a rakovány (Aufsatz) elnevezésnek is. — A mi rakoványunk egy középkori alaku szentségmutatóból (Monstranze) áll, mely alatt két angyal térdel; — ezen szentségmutató közepén a szokásos üveghenger helyett itt egy ráházatba a jour befoglalt feszület, Mária és János alakjaival látható; gazdag felső rakoványa pyramis-alakban kimagasló fialatornyocskáival egyszersmind ezen oltár megfelelő bevégezésül is szolgál, s így a művésznek fényesen sikerült ezen compositiója által a rakovány szokásos s talán már kissé megúnt egyforma elrendezésének bizonyos a szemlélőre kellemesen ható változtatosságot elérni.

A szentségmutató alatt mindkét oldalon térdelő s kezeikben feliratos szalagokat tartó angyalok bodros hajfürtjeikkel és hegyes végű szárnyaikkal élénken emlékeztetnek a Schongauer és Dürer átszellemült könnyedséggel lebegő is finom kidolgozású angyalok alakjaira, s miután még ezen angyalok szárnyai is úgy vannak elrendezve, hogy azok iránya a szentségmutató rakoványának silhouettével mind két oldalon részarányosan egy egyenest képez, ezen mindenesetre finom műérzetet tanúsító elrendezés következtében az egész rakovány imposans pyramis-alakot nyer. — A templomban a XV-dik századbeli egyházi székek már nem fordulnak elő, — kivéve egy együlésű széket, mely jelenleg az orgona karzatának egyik félreeső zugában van elrejtve, s azt nem is találtam volna meg, ha Majláth Béla alispán ur nem figyelmeztet reá. — Ezen együlésű egyházi szék magas háttámlája valamint oldaldeszkázata is szépen componált bevéselt ornamentációval bír, a faszinű ornament a deszka síkjával összeesik, a mélyebb fekvésű fondja — háttere — pedig nagyobb hatás elérése végett sötétkék színnel befestett. A XV. századbeli egyházi székeinken — például Lőcsén s Bártfán — ily kivitelű ornamentációval gyakran találkozunk. — A diszitmény ily kidolgozási módszere Viollet le Ducben: «Koılanaglyph, vagy basrelief en creux» elnevezés alatt előfordul.

Régi középkori kelyheket itt, valamint általában véve Liptó megyében nem találtam sehol, megemlítésre méltónak találom azonban egy pompás Casulát, melynek kelméje a XV-dik század izlése szerint arany alapon sötét purpur színű purpura imperialis nyírott bársony virágokkal, — mák és granátalma motivumaival vegyítve — diszítve van, s még jelenleg is briliáns hatása.

Ezen templom a város tágas piacznál áll, a lőrészekkel ellátott körfal azonban itt sem hiányzik.

Hogy mikor épült ezen templom, azt megbízható történeti adatok hiánya miatt egyelőre biztosan megállapítani nem lehet. — Az egyedüli adat a Bubech-féle 1391-diki lipői regestrumban előfordul, mely szerint: 1268-dik évben ezen egyház curiájának és lelkeszének négy ekényi föld adatik Máthé comes földjének szomszédságában Zentmikulson. — Ha ezen adat csakugyan ezen templomra vonatkozik, akkor az mindenesetre gótikákra nézve elég korai. — A templom hajójának déli oldalán e következőket olvashatni:

HAEC DOMVS DEI RENOVATA ERAT ANNO DOMINI · 1 · 4 · 69.
ITERVM 1725. DEINDE 1732. TANDEM. 1828.

Ha tehát ezen templom már 1469-dik évben rossz állapota miatt ujittatott, akkor bizonyos — s a mint azt a kora gótstyl is bizonyítani látszik, — hogy ezen műemlékünk még a XIII-dik század második feléből származhatik.

Műépítészeti tekintetben ezen templom különösen azon körülménynél fogva érdekes, hogy részletei mint egészben véve szerkezete a még constructiv kora csúcsíves styl jellegének határozottan megfelel, s az egész építményen bizonyos egyöntetűség észrevehető, s így feltehető, hogy ezen templom egy előlegesen megállapított terv szerint, minden közbeszakítás nélkül rövid idő alatt épülhetett fel.

VIII.

A NAGY-BOBRÓCZI RÓM. KATH. TEMPLOM.

Nagy-Bobrócz mezővárosa Szentmiklóstól északi irányban fekszik, a sz. György martir tiszteletére szentelt régi templomából jelenleg csak egyes részletek maradtak fenn, t. i. szentélye, — mely jelenleg mellékkápolnának használtatik, és a négyszegletű nyugati tornya. — Az új templom hosszhajójának iránya és fekvése is különböző, mert tengelye a régi templom hosszhajójával egy derékszöget képez, s míg a régi templom keletelve volt, addig az új templom szentélye éppen délfelo néz. — A jelenlegi templom azonban tekintélyes méretekkel bír, így a régi hajó hossza (10·0 m.) éppen az új templom hajójának szélességét képezi. — A múlt században épült új hajó hossza 38·0 m. s szentélye félköríves apsissal bír, belseje bár csinos falfestmények díszítik, műrégészeti tekintetben nem bírhat érdekekkel.

A régi templom szentélye 6·73 m. hosszú és 6·35 m. széles, keleti fala egyenes zárású, magas keskeny, és mély rézslappal bíró bélletű ablakai még félköríves szemöldüek, keresztboltozata azonban új.

A torony külseje, zopfos sisakjával, újabbkori renovációk által egészen kivetkezett eredeti alakjából, csak az északi oldalán létezik még a régi csigalépcsőzetet tartalmazó tornyocskának alsó része.

A kőből faragott nyolczoldalú keresztelő-medence pokál formájú és még eredeti. — Ezen templom két régi casulája felséges ornamentatióval bir, s e tekintetben a legszebbek közé tartoznak.

Továbbá még XV-dik századból való egy pulpitus is (Leseput), melynek deszkázatán csinosan faragott és színezett gótstylü ornamentatiója közepén IHS monogramm vehető ki. — Az egyházi könyvek közt találtam pompás (nyomtatott) initialékkal és ornamentekkel diszitett régi Missalét, melyről már Könyöki is megemlékezik leírásában. A nyomtatott, nagy quart alaku könyv czime e következő:

«Missale secundū chorūm alme ecclesie Strigoniens.
Venetiis accuratissime impressum. In Edibus Petri
Liechtenstein, Coloniensis Germani. Impēsis vero
Stephani Heckel de Ruolodnār. Librarii Budeñs
Anno virginei partus 1 · 5 · 1 · 2.
Die 3 Augusti.» —

A pompás kezdőbetűk — Initialék — még keretekbe foglalvák, de a betűk alakzatos ornamentatiója már határozott kora renaissance-stylü. — A diszitmény emberi és állati alakokat és a renaissance-stylben oly korai — még Dürer és Holbein által — alkalmazott delphineek motivumjait, nemkülönben hermákat, mascarónokat, s lebegő gyümölcsfüzéreket foglal magában.

Némely kezdőbetű felséges s decorativ jellegű olasz renaissance-architecturával van keretelve.

A könyv utolsó lapján pedig a nyomdász jelvényes czimere van nyomtatva; a czimerpais függélyesen hasított mezején egy állványon álló égiteke felváltva vörös és fekete mezőben látható.

A czimer felett olvasható a nyomdász neve

PETRVS LIECHTENSTEIN

a czimerpais alatt pedig:

Contigimus portum: quo modo Cursus erat.

Hic teneat nostras: ancora iacta rates.

A régi templomból sokkal kevesebb műrészlet maradt fen, mintsem azokból lehetne a templom építési idejére következtetni, ellenben az új templom építési idejét határozza meg azon chronosticum, mely — az 1723-dik évet magába foglalva — a diadalivezet felett olvasható:

DEO VNI TRINO AEDES HAS SVPP LICES OFFERVNT
IOANNES ILLÉSHÁZY ET SIDONIA BATTHIANY.

IX.

A NÁDASFALVI RÓM. KATH. TEMPLOM.

A Nagy-Bobróczról Szmrecsányba vezető uton fekszik a csekély kiterjedésű Nádasfalva helysége. Róm. k. temploma a külön álló fa-campanillével egy mérsékelt

magaslaton fekszik a falu közepén. Ezen kis kiterjedésű templomka — alaprajzát tekintve — áll egy 6·2 m. széles és 9·7 m. hosszú osztatlan hajóból (cellából), melynek keleti falán a félköríves apsis szökik ki, s jelenleg mind a hajó, mind pedig szentélye újabbkori gerendázatos födénnyel bir. — A mély bélletű ablakok keskenyek és félkörívesek, a déli kissé feltűnő nagy méretű kapuzata azonban csúcsíves. Az bélletének profilja két pálczatag által határolt horonyt mutat. — A templom csak a nyugati oldalán bir — a hajó hosszfalainak irányában fekvő két támpillérrel. — Mondják, hogy a templom szentélye alatt lévő kriptában, a Baán, Szmrecsányi és Szentiványi-családok törzsapja Bogomir liptói gróf nyugszik. — A nádasfalvi templom hajdan sz. Magdolna, jelenleg pedig minden-szentek tiszteletére van szentelve.

Egy 1269-dik évről szóló okmány szerint Lőrincz liptói gróf fia Bogomir, ki szintén a felsőmagyarországi királyi hadak fővezére, liptói gróf, és a lengyel udvarnál követ lévén: IV. Béla királyunktól, Nádasd, Nagy-Bobrócz, Vérveres, Mogorfalva, Vichodna és Vazsec uradalmakért cserébe kapta Palvera és Zsegre uradalmakat.

Ezen említett Bogomir grófnak hat fia volt ugymint: *Bodó* — kitől Szentiványi; *Miklós* — kitől Szmrecsányi és *II. Bogomér* — kitől a Baán nemzetség származik; — továbbá *János* esztergomi kanonok — a templomnak építője; *Lőrincz* szepesi prépost, és végre *Dienes* barát (Camalduensis in Claustro lapidis refugii.) — Egy okmányban pedig a nádasdi templom építője meg is nevezteték ilyformán:

Anno 1269. Johannes Canonicus Strigoniensis, filius Comitiss Bogomeri de Lyp-tovia aedificavit ex rudibus ecclesiam de Nádasd.

Ezen adat szerint tehát templomunk a XIII-dik század második felében épült, — mert az alább — a szmrecsányi templom leírásánál közlendő 1349-ik évi okmány szerint már ezen templom bolthajtásának javítása emlittetik, ugymint: . . . . et simili modo ad *reparationem* rupturae Ecclesiae Beatae Mariae Magdalenae de Nádasd tres praescriptas partes praecium lapicidis solvere tenebuntur stb. A templom ezen újításáról az 1795-dik évi Canonica Visitationában is történik említés, ilyformán:

Ecclesia haec filialis attestante Canonica Visitatione Csakyana aedificata est impensis illustrissimi condam Domini Comitiss Bogomér catholici in honorem omnium Sanctorum, de tempore aedificationis non constat (?) certum tamen est, eandem multis ante ecclesiam Szmrecsanensem annis surexisse, nam ex commemorato ad prioris filialis responsionem Documento constat intam familiam Dñorum Baan ad Szmrecsanensis Ecclesiae erectionem ea Lege concuisse, ut inta familia Dñor Szmrecsányi semet obstrinxerit ad *reparandas rimas*, quae hucusque in hac filiali Nádasfalvensi visuntur.

Pontos vizsgálat azonban kideríté, hogy ezen említett 1269-dik évben épült s *boltozott* eredeti templomból jelenleg csak hajójának déli oldalfala csúcsíves portálevél maradt fen, a jelenlegi templom többi falazata, tehát a félköríves apsisal együtt későbbben és pedig már 1830-dik évben nádasdi Baán-család költségén felépült, — a mint azt egy a Baán-családnál lévő okmány is bizonyítja, melynek szószerinti tartalma a következő: Az 1349-dik okmányban említett repedés még 1830-dik évben létezett, s mivel a repedést kijavítani már nem lehetet, így a templom használható nem lévén, ennek következtében a bolthajtás levétettvén — *a délre fekvő fal régi ajtajával, zárral és kulcsal maradván mint emlék*

a régi templomból — a többi falak kápolnát képezvén, 1830-dik évben újonnan felépítettett, a nádasy Baán nemzetség által.

Ezek szerint valószínű, hogy az említett kriptá nem a jelenlegi szentély alatt, hanem a régi lerombolt templom valamely más helyén keresendő, — mert hogy az eredeti templom sokkal nagyobb lehetett, azt megmaradt kapuzatának nagy arányai is bizonyítják.

X.

A SZMRECSÁNYI RÓM. KATH. TEMPLOM.

A sz. Mária tiszteletére szentelt szmrecsányi templom — lőrészekkel ellátva s körfallal megerősítve — egy dombon áll, s már e templom idomszerű külseje, csúcsfalaival, és csúcsíves gótablakaival kellemes benyomást tesz a műrégiségeket kutató régészre. — Tekintve ezen templom alaprajzát, az egyenes zárású szentélyből, és egy osztatlan hossz-hajóból áll. — Szentélyének masszív és csúcsíves keresztboltozatának gerinczei egyszerű profillal bírnak, a mennyiben az csak két egyszerű rézslap által határolt szijtagból (Steg) áll; — kerekidomu boltzárkövének szegélyezett lapján egy fekvő félhold felett álló egyenszáru kereszt két szőlőlevéllel díszítve vehető ki, — s míg a szentély keleti csúcsíves ablaka felette keskeny, addig a déli oldalon lévő csúcsíves ablaka szélesebb és kőválasztékkal (Pfosten) s három lóheres szabású díszes mérművel ellátott. — A szentélytől az egyszerű s tagozatlan csúcsíveszetű diadalív által elválasztott osztatlan hajó déli ablakai szintén csúcsívesek, kőválasztékkal s mérművel bírnak. — A déli diszkapuzat csúcsíves, ajtóbélletének profilja két horony által közbefoglalt erős pálczatagból áll, melyek szijtagozatok által szegélyeztetnek. Az ajtó nyílása egyenes szemöldű, s az így képezett tympanon jelenleg díszítmény nélküli és sima, bár eredetileg két térdelő angyal által tartott mandorlában ülő megváltónk alakjával volt díszítve, azonban ezen falfestmény körrajzai annyira elmosódtak, hogy azokat csak a régész éles szeme veszi észre. — Az ajtó deszkázata négyszögletű mezőkre osztott, s azok sarkán észrevehető még a régi ajtóról fenmaradt vas rozetták.

A hajó nyugati zárfalán álló négyszögletű torony leszelt élű csúcsíves kapuzattal, s első emeletén lőrésforma keskeny ablakokkal bír. — A harangemelet (Glockenstube) ablakai már tágasabbak s még szintén csúcsívesek.

Ezen emelet felett kerek ablakokkal ellátott s kiszökő fatámokon nyugvó fatornác fogja körül a tornyot, a sisakja pedig hasas dudorodású.

A szentély északi oldalán lévő sekrestyébe — alacsonyabb niveauja miatt — négy lépcsőn juthatni, keleti keskeny ablaka félköríves szemöldű, s dongaboltozatja még eredeti.

A templom belsejének butorzata még középkori, mert nem csak gótstylü szárnyoltárokkal, egyházi magas tamláju székekkel, de azonkívül egy gótstylü, csinosan faragott szószékekkel is bír, mely utóbbi templomainkban már csak nagyon ritkán fordul elő.

A főoltár szekrényében elhelyezett s arany alappal bíró képtáblán a trónon ülő és a kisdéd Jézust ölében tartó Mária van ábrázolva, és pedig még ó-német középkori felfogással. — A gótstylü mellékoltárok egyikén az 1212-dik évszám is előfordul.

A gótstylü szószék a diadaliv déli oldalán áll, a tizoldalú erkély (Kanzelbühne) egy csavart horonyú zömök középoszlopon áll, de nagyobb stabilitás elérése végett még az erkély sarkain karcsú faoszlopok által támogatattik.

A szószék felső fedele (Schalldeckel) csúcsíves ormozatokkal és egyéb — a gótstyl hanyatlását már jelző — faragványokkal van szegélyezve, — a fedél közepén pedig fialatornyocskák által képezett toronyalaku csúcsos felrakványa a gótstyl sajátos könyedségével emelkedik, a keresztrózsán pedig — úgy mint a bártfai szentségházon — az üdvözítőt jelképező pelikán fiaival vehető ki.

A szentély északi oldala mellett álló két-ülésű egyházi szék, magas s részben à jour áttört hátdeszkázatával, ormozatos mennyezetével s egyéb diszitményeivel még a XV-dik századból való. — Az egyik ülés hátdeszkáján egy keretben, ágon ülő fülesbagoly van metszve. — A hátdeszkázat ornamentirozott diszléczezzel s csavart törzsű elegáns oszlopokkal van szegélyezve, a szék természetes faszínű s csak a diszitmények s faragványok háttére festőbb hatás elérése végett sötétkék, zöld és vörös szinnel befestett.

A kőből diszesen faragott keresztelő-medence alakjára nézve tökéletesen megegyez az említett szentiványi és szentmiklósi keresztelő-medencékkel.

A főhajó mennyezetéről¹ függ egy csinos vascillár (corona lucida), mely feltűnően hasonlít a dovallóihoz, csak hogy ennek részletei megaranyozvák. — Alsó abroncsán a következőket olvashatni:

IN DECVS ECCLESIAE FIERI CVRAVIT G. D. PETRVS S.
(Szmrecsányi) DE EADEM VNA CVM CONSORS G. D. SOPHIA
KVBINYI DE F. K. (Felső-kubin) ANNO. 1 · 6 · 6 · 8.

A hajóban lévő padok még a XVII-dik század egészséges s decoratív renaissance izlésében készítvék; egyik pad oldaldeszkáján a mester nevével találkozunk, így: «Georgius Mensator Tepliensis fecit haec sedilia Anno Domini 1628.»

Ezen csinos padok oldaldeszkái (Wangen) az akkoriban divó pilaszterekkel, csinosan faragott hermákkal és gyümölcsfüzerekkel vannak stylszerűen díszítve, s György mester ügyességéről s jó izléséről tesznek tanubizonyságot.

Legnevezetesebb és legérdekesebb ezen templomnál a hajó befestett eredeti famennyezete, melynek deszkázatán festett ornamentatiójában még határozott románkori, sőt helyenként még byzanti motivumokkal is találkozunk. — Mindenesetre feltűnő, hogy itt gótstylü motivumok még teljesen hiányoznak, s ez oknál fogva műtörténeti szempontból is felette érdekes ezen eredeti famennyezet.

A deszkákon lévő diszitmények együtt véve sem szinezetre, sem pedig motívumaikra nézve nem képeznek egy szerves egészet, e szerint az összbenyomás kielégítőnek nem mondható, sőt a diszitmények elhelyezésének ezen rendszertelensége minden rythmust nélkülözvén, ezen mennyezetnek bizonyos tarkaságot s nyugtalanságot kölcsönöz. — A művész úgy látszik minden harmonia mellőzésével csak a diszitmények változatosságában akart brillírozni.

Mindezen rendszertelenség dacára azonban az egyes diszitmények s motívumok oly szépek és stylszerűek, hogy azokat — műemlékeink díszítéséül — még jelenleg is lehetne alkalmazni.

A mi ezen diszitmények kiviteli módját és festését illeti, úgy látszik, hogy azok ismétlő rapporttal bíró bordurok kimetszett chablon, vagy az ugynevezett patron segítségével festettek, nagyjából azonban csak szabadkézzel festvék. — Az ornament fekete vonallal van határozottan *contour*ozva, s belseje megfelelő színnel befestve; — s miután ezen diszitmények nincsenek sehol árnyékolva, úgy azok a síkfelület természetének megfelelően szőnyegszerű jelleggel bírnak. — Az ornament fondja vagy háttere felváltva fehér vagy fekete színű, az egyes diszitmények befestésére csak vörös, füzöld és sárga szín használtatott, tehát azon színek, melyek a románkori ornamentatíóban is tulsúlylyal bírnak; s tekintve azon körülményt, hogy a gótstylben oly kedvelt s kivétel nélkül alkalmazott kék szín itt még teljesen hiányzik, már abból is kitűnik ezen *decoratio* régisége, valamint azon következtetés is, hogy a *decoration*ál a románkori formák és motívumok még a XIV-dik század első felében is oly nagy szerepet játszottak, oly időben tehát, midőn már az építészetben a gótstyl törvényei és formái voltak mérvadók.

Ezen diszitményekben leginkább a növények, virágok, és különféle gyümölcsök változatos motívumaival találkozunk, s csak két helyen találunk alakokat, t. i. egy medvevadászatot, és a sárkányviadalt ábrázoló részleteket.

Bár mennyire is óhajtottam volna ezen változatos diszitményeket mind lemásolni de időm rövidege miatt ezen kívánságom csak részben teljesülhetett azáltal, hogy csak a legérdekesebb s legszebb motívumokkal bíró diszitményeket másolám le vázlatkönyvembe.

Ezen lemásolt diszitmények a következők:

1. A fekete alapú s ornamentírozott medaillonokat az assyr palmettához leginkább hasonlítható vörös és zöld szírmű virágok választják el egymástól;

2. az alap fehér és fekete fiókokra osztott mezőiben mák alakú virágok és két madár (galamb vagy griff?) közti vörös hársfa alakú levelek felváltva szemlélhetők, úgy hogy a mák fehér alapra, a galambokat tartalmazó diszitmény pedig fekete alapra esik; az elszigettség kikerülése végett s hogy a különféle színű alappal bíró ornament bizonyos folytonosságot nyerjen, a fehér alapon lévő másforma motívum hasított levelei a fekete mezőbe nyulnak át. — Ezen diszitmény szemléleténél lehetetlen nem gondolnunk azon byzanti és perzsiai régi kelmékre, melyek Dr. Bock e nembeli kitűnő munkájában foglaltatnak (*pallia rotata seu scutellata cum historia gryphorum*);

3. egy háromágú fatörzs három korona alakú virága, egy hat szírmű levelű piros bimbaju virággal fehér alapon váltja fel egymást;

4. a fekete alapon hullámvonalban huzódó szőlőgerezd fürteit csipdeső madarak veszik körül, ezen madarak változatos mozdulataikkal bizonyos eleveniséget s természetes élénkséget kölcsönöznek ezen motívumnak.

5. egy vörös hullámvonal fehér és fekete közeit szintén vörös színű csigavonal alakú ornamentatio tölti be;

6. ezen részleten egy medvevadászat van ábrázolva; egy félig vörös, félig pedig zöld színű ruházatban (*miparti*) öltözött alak, leeresztett sisakkal a fején, hosszú lándzsával egy fekete medvét támad meg

7. ezen részleten van a jó és rossz szellem harcza jelképezve, ugyanis egészen vaspánczélba öltözött, hosszú sarkantyús vitézek, leeresztett sisakkal lóháton ülve iszonyú hosszú farkú s vörös szemű gyíkforma sárkányokkal viaskodnak, s míg az egyik sárkány

hosszú farka a lovag lova körül van tekerve, addig kinyújtott karmaival a lovas hosszú lándzsanyelét iparkodik megfogni; — s bár mennyire egyszerű itt a rajz, mindamellett a támadás és a védelem igen élénken van előtűntetve. — A lovasok egyike nyitott, a másika pedig leeresztett ugynevezett véka vagy üst alakú (Kübel, — Kesselhelm, Topfhelm) sisakot visel. — Az ügető lovak mind elő- mind pedig hátulsó lábai szorosan egymás mellett vannak rajzolva, éppen úgy a mint azok a XIII. és XIV-dik századbéli lovaspecséteken is előfordulnak.

Ezen festmények régiségére nézve különösen jellemzők ezen jelenetek háttérén előforduló tölgy- és pálma-fák, valamint egyéb virágok és bokrok stylizált alakjai, melyek még határozottan a román korban divó stylnek is előállítási modorának tökéletesen megfelelnek. — A mi pedig a medvevadászok osztott színezetű (miparti, getheilte Tracht) ruházatát illeti, ez még a XI—XIV. századig különösen a magas ranguaknál divatozott, s csak későbbben a XV-dik században a szolgák, s paishordozók (Knappen, Schildträger) viseltek ily ruhát. — Ezen korbéli ruházat azonban nemcsak hosszában de keresztben is — mintegy utánozva a czimerpaisokon előforduló heraldikus — színeket (vêtement blasonné) színes sávokra volt osztva. — Ezen részletekből is láthatjuk, hogy ezen festmények még eredetiek, s egykorúak az 1349-dik évben épült templommal.

Az itt leírt diszitmények románkorú motivumai eléggé bizonyítják, hogy a művész egészen ki nem bontakozva még azokból a románkori decorationalis styl elveinek hódolt. Ezen egy adat is elégséges annak bebizonyítására, hogy hazánkban a románstylű formák az ornamentatióban még sokáig — a kora csúcsives styl korszakában is előfordulnak; s ebből visszont következtethető, hogy a régi falfestményeken előforduló romanizáló diszitmények után nem mindig lehet következtetni a falfestmény románkori eredetére.

Ezen érdekes templom építésére nézve a Canonica Visitatióban e következőket olvashatni:

«Annus erectionis ejusdem legitur quidem in ara minori inscriptus hoc sensu: Ecclesiae Annus 1412; teste tamen Documento apud generosum Dnum Ladislaum Baán conservato, memoria ecclesiae hujus exstat jam de anno 1347.»

A canonica visitatióban említett és itt későbbben közlendő okmány eredetije a Szentiványi család titkos levéltárában őriztetik, ezen fontos okmány hiteles másolatának közlését a nádasfalván lakó Baán Bertalan ur szíveségének köszönhetem. Ezen okmány nemcsak a szmrecsáni, hanem az elébb leírt szentiványi és nádasfalvi templomokra nézve is igen becses és fontos adatokkal bir. — Az okmány ekképen hangzik;

«Nos magister Nicolaus archi Diaconus Hontensis vicarius in absentia discreti viri magistri Petri Archidiaconi vicarii venerabilis in Christo Patris et Domini Domini Csana-diensis, Archi Ep̄pi Strigoniensis in Spiritualibus Generalis. Tenore praesentium significamus universis, quod cum Stephanus filius Nicolai filii Bogemer de Liptó, Stephanum filium Bodó, et Ladislaum fratrem ejusdem uterinum etiam Thomam, Petrum et Andream filios Bogó ad octavas festi Beati Michaelis Archangeli proxime nunc praeteritas traxisset in causam tandem ipso termino adveniente, praefatus Stephanus filius Nicolai personaliter comparens ab una parte, Stephanus vero filius Bogó similiter per se personaliter, et cum sufficienti Procuratoris Conventus de Thurócz pro predicto Ladislao fratre suo, etiam Poch filius Thoma serviens Thoma Petri et Andreae predictorum filiorum Bogó, pro ejusdem

Dominis suis similiter cum sufficienti Procuratorio praedicti conventus de Thuróc coram nobis parte ab altera comparuerunt ut dedebant, ejusdem Stephanus filius Nicolai contra praefatos patruelles fratres suos proposuit in hunc modum, quod cum villa Szmrecsen quae est possessio ipsorum adquisitionalis in qua ipse Stephanus filius Nicolai residet, Ecclesia careret lapidea ut hoc pluries motu causa super perpetua divisione cum possessorio eorundem nepotum Bogomerii frustrata fuisset et annihilata.

Idcirco praedictos fratres suos patruelles in figura Judicii coram nobis adstans petivit, ut eundem ad aedificationem Ecclesiae lapideae in praedicta Villa ipsorum Szmrecsen pro ut Juris est adjuvare deberent.

Memorati vero Stephanus filius Bodó pro se et praefato fratre suo Ladislao, item antedictus Poch praelibatis Dominis suis filiis Bogó nobis cum fratribus nostris Capitulo Strigoniensi Ecclesias judicantibus, videntes etiam quia communi Juri refragari non poterant assumserunt qualibet pars, prout in tres Stipites dividuntur quaelibet trium partium tertiam partem praefatis Lapididis seu murariis solvere eo tempore, quo videlicet dictus Stephanus, filius Nicolai suam tertiam partem solveret plenarie et integre: Caetera vero quae ad aedificationem ejusdem Ecclesiae utpote lignamina, et vecturam lapidum ante dictus Stephanus Nicolai cum Jobagyionibus suis dictae villae Szmrecsen et Isár faciet administrari. — Cibam cementi duntaxat excepto, ad cujus structuram et terminationem idem Stephanus Nicolai tenetur solus, praeterea nos Judicantes determinavimus, quod quando-cunque memorati filii Bodó Ecclesiam beati Joannis Baptistae ampliari voluerint, tunc idem Stephanus Nicolai similiter in tertia parte praefatis lapididis et praefati filii Bogó eodem modo in sua tertia parte lapididis praefatum Stephanum et Ladislaum adjuvare tenebuntur, et simili modo ad reparationem rupturae Ecclesiae Beatae Mariae Magdalenae de Nádasd tres praescriptas partes praecium lapididis solvere tenebuntur, qualibet tandem partium caetera opera praefatis Ecclesiis ad earum reparationem et resumptionem necessaria per praefatos suos Jobagyiones parochis dictarum Ecclesiarum segregatim distinctorum facient administrari.

In cujus rei testimonium praesentes eidem Concessimus sigilli nostri munimine roboratas. Datum Strigonii Septimo idus Octobris Anno Domini 1349. — (L. S.)

A templom belsejének falazatán észrevehetők még bizonyos alakzatos foltok, melyek régi falfestményekre utalnak. — A templom szentélyének egyenes zárású külfalán pebig egy vörös rájáratba foglalt régi falfestményen a gyermek Jézust vállán hordozó nagy Kristóf collossalis alakja még jól vehető ki.

xi.

A NAGY-PALUGYAI EVANG. FATEMPLOM.

(Ecclesia articularis.)

A Liptó-szent-Miklósról Kis-Olaszira a Vág balpartján vezető ut déli oldalán — a Lazistye patak regényes völgyében fekszik Nagy-Palugya helysége.

Érdekes szerkezetű fatemploma a százados hársfák csoportozata miatt messziről alig látszik, s ha előre nem lettem volna a faépítészet ezen műemlékére figyelmeztetve,

utazásom alkalmával azt nem is vettem volna észre. A helység nyugati oldalán lévő mérsékelt magaslaton álló templom alaprajza egy egyenszárú szabályos keresztalakot mutat, s tekintélyes méretei által tűnik ki; így a hosszahajó hossza 37·0 méter, szélessége 11·2 m., a keresztahajó hossza 33·0 m., szélessége pedig szintén 11·2 m., belsejének magassága a két hajó kereszttezésénél mérve 11·8 méter.

Ezen templom hossz tengelyével keletelve van, keleti szentélye előtt áll négyszögletű fatornya, melynek alap-, valamint földszinti csarnokfalazata kőből épített. — Általában véve ezen templom alapzata a lábazat párkányzataig terméskövekből áll, ezen lábazaton fekszenek az erős tölgyfatalpgerendák, melyeken a favázás, kívül-belül bedeszkázott falazat emelkedik.

Mind a két hajója donga alakú fafödénnyel bir, mely a keresztkezésnél (Kreutzung) természetesen egy keresztboltozatot képez. — A templom főkapuzata a torony alatt létezik, van azonban azonkívül még három, a keresztágak homlokzatán lévő kapuja. — A templom belsejében csinosan faragott faoszlopokon nyugvó kétemeletes galleria, tornác, vagy erkély az oldalfalak irányával párhuzamosan fut a templom körül. — A templom ezen belszerkezete, valamint a hajók nagy méretei következtében a hivek nagy számát képes egyszerre befogadni, s számításom szerint itt 4000 ember könnyen elérhet. — Tudjuk, hogy a múlt században Leopold király által kibocsátott rendelet értelmében minden megyében csak két evangélikus templom engedtetett meg, ily templom «Ecclesia articularis» például Sárosmegyében: Bártfán és Eperjesen; Árva megyében: Lestinben és Isztebén; s végre Liptóban: Nagy-Palugyán és Hibben létezett. — Az ily templomok csekély számát iparkodtak a felépült templomok nagysága és tetemes belkiterjedése által pótolni.

Miután azonban általánosan el volt terjedve a nézet, hogy a király ezen intolerans szigorú rendelete szabadelvűbb tényezők befolyása következtében nem marad sokáig hatályban, ez oknál fogva az ily articularis templomok mint szükségleti, ideiglenes építmények költségkimélés tekintetéből legtöbbnyire csak fából épültek, így találunk a nagy-palugyai templomon kívül még Késmárkon, Hibben, Batizfalván, Lestinben ily fatemplomokat, — melyek mind az alaprajz alakjára, mind pedig a belberendezésre nézve egymáshoz feltűnően hasonlítanak, — s így ezen fatemplomoknál ha nem is styl, de bizonyos provincialis faépítészeti módor fejlődött ki, mely különösen az egyes részek szerkezetében, a templom alaprajzában, és az egyes részletek díszítőalakításában nyer kifejezést.

Fatemplomunk belseje részint az oldalfalakban, részint pedig a dongaboltozatban alkalmazott ablaknyílások által világittatik meg, de belsejének nagy kiterjedése s falazatának barna faszinezete miatt ezen gyér világítás nem képes a tárgyakat kellően megvilágítani, s így e templom belsejében is azon bizonyos félkomály uralkodik, mely oly megnyugtatólag és kellemesen hat az ember kedélyére. — Miután fatemplomunk is egy ily szükségleti építménynek tekintendő, természetes hogy annak művészletei igen egyszerűek; mindamellett azonban például a karzatokat tartó faoszlopoknál a művészet és szebb alakítás utáni törekvés félre nem ismerhető.

A karzat mellvédének deszkázata is, félköríves architecturával bíró fülkékben csinos renaissance-stylű ornamentatio, a reformatorok komoly s méltóságteljes alakjaival váltakozik, s így nagy díszére szolgál a templom belsejének is.

Az orgona — az első emeleti déli karzaton foglal helyet, az egész mű, valamint stílszerűen faragott diszitményei természetes faszínűek, s a helyesen alkalmazott mérsékelt aranyozás hatásukat még inkább emeli. — Az orgona karzatán, csinos fülkében, éneklő és különféle hangszereken zenélő angyalok vannak meglehetősen izléssel festve, a hárfán játszó Dávid természetesen itt sem hiányzik. — A karzat alsó párkányzatán, az 1760-dik évet jelző s következő tartalmu chronosticon olvasható.

GLORIFICATE DEVM ORGANO IN CONGREGATIONE SION.

valamint ezen zsoltár is:

VOX TVA, NOSTRA SION. LAVDES MODVLETVR IOVAE: PERSONET
ATQVE NOVVS CĀTICA SACRA CHORVS CONFIRMAT VECTES
PORTARVM NAMQVE TVARVM. INQVE TVI MEDIO VVLT
BENE IOVA TIBI. VVLT TE PACE FRVI, SATIAT TE PANE
PERENNI. ANGELICO POST HAC ASSERTIT ATQVE CHORO
PSAL. 147. 12. 13. 14.

A templom belsejében a déli és keleti kereszthajó által képezett sarkon a csinosan faragott szószék van alkalmazva, melyre a sekrestyéből vezető lépcsőzeten feljuthatni. — A szószék polygonal karzatának csavart törzsű oszlopocskák által szegélyezett félköríves fülkéiben a négy evangélista ülő alakjai elhelyezvék, a szószék hangfedelének (Schalldeckel) friséen e következő felirat olvasható:

Divus Hieronimus ad sacerdotem: Non confundant opera tua, sermonem tuum, ne cum in Ecclesia loqueris, tacitus quilibet respondeat cur haec dicis et ipse non facis.

A külön korláttal körülvett oltár a szentély keleti részén áll, architektúrája meglehetősen egészséges renaissance-stílusú, oltárképe a felfeszített üdvözítőt ábrázolja. — Az oltár friséen olvasható:

EXORNAVIT RENOVAVIT QVE SVMTIBVS PROPRIIS G. D.
MARTINVS PONGRÁC DE SZENT-MIKLÓS ET ÓVÁR ANNO 1 · 7 · 5 · 3.

A torony alatti főkapuzat felett pedig ezen chronostikon létezik:

HVC SI FERVORIS FIDEI PIETATIS, HONORIS DONA,
DEO TVLERIS, IVSTIOR AC ES ERIS. LVC. XVIII X 14.

mely az 1781-diki évszámot foglalja magában.

Ezen 1753., 1760. és 1781. évszámok alapján ezen templom építési ideje biztosan a múlt század felébe tehető.

Végre megemlítendő itt egy a templom közepén álló csinos alakítású oszlop melynek felső részén az éneklendő zsoltár fejezetének és verseinek számát tartalmazó táblácskák tétetnek ki közszemlére, valamint a szószéken lévő azon régi homokóra is, mely a lelkész számára a predikálásra szánt idő meghatározására szolgált, — s szolgál most is.

XII.

A NAGY-PALUGYAI RÓM. KATH. TEMPLOMROM.

Az említett evang. fatemplomon kívül van még Nagy-Palugyán egy régi katolikus templomrom is, melynek jelenleg már csak oldalfalai állanak fenn, boltozatja beomlott s egészen hiányzik. Az egyenes zárású s támpillér nélküli szentély 8·0 m. széles, és 7·0 m. hosszú, keleti és déli falait szép arányú csúcsíves ablaknyílások törik át, melyek közt a déli ablak egy kőválasztékkal bír, mérműve négy lobbal díszített. — Belülről látszanak még a falon a csúcsíveszetű keresztboltozat falgerincz-ívezeteinek (Schildbogen) nyomai s részletei, valamint az egyszerű profillel bíró boltgerinczek gyámkövei is. — A főoltár helyét mensájának idomtalan köhalmaza jelöli meg. — A keleti falban pedig észrevehető még egy csúcsíves fülke, mely valószínűleg az ampullák befogadására szolgált.

A tagozatlan s falvastagságú, csak az élein leszelt profilú diadalív szép és merész hajlású csúcsíveszetet képez. — Az osztatlan hajó alaprajza majdnem egy négyzetet (Quadrat) képez 9·0 méternyi oldallal. — Az északi fal ablaktalan, míg a déli hosszfalazat két keskeny s csúcsíves szemöldű ablaknyílással bír; ezen az oldalon van a templom főkapuzata is, leszelt lóhere ívezetű szemöldökkel (Kleeblattbogen mit geradem Sturz).

Miután a hajó falain egy boltozat lábazatának (Gewölbfuss, Gewölbsanlauf) vagy kezdő ívezetének legkisebb nyoma sem vehető észre, bizonyos, hogy a hajó eredetileg fafödénnyel bírt. — A hajóban is, a diadalív mindkét oldalán létezett mellékoltárok helyeit bozóttal benőtt köhalmaz jelöli, hol egy helyen a mensa lábazatának csinos párkány-részlete még kivehető.

A 4·0 méter hosszú sekrestye szokás szerint a szentély északi oldalán van, csúcsíves boltozata gerinczeivel, s tizenkét levelű vagy szirmu rózsával díszített zárkövével még fenáll, de földve nem lévén, oly rossz, hogy minden perczen lezuhanással fenyeget.

A templom nyugati részén áll a még fedett, de újabbkori stíllelles ujtások által eredeti jellegétől megfosztott háromemeletes torony.

Felette festői és regényes ezen templomrom belseje, a falakon még itt-ott régi fal-festmények elmosódott nyomai észrevehetők. A romladozó falakon és a rom belsejében már dús növényzet tenyész, s a futó folyóka festői füzérekben függ a diadalív szabadon álló csúcsíveszetéről; — pedig valóban kár, hogy ezen templomrom már teljes végenyészetnek van átadva, mert stílszerű restaurációját csekély költséggel lehetne keresztülvinni.

Ezen templomrom jelenleg a szentkereszt-i plébánia filiálisa, s a szépesi schematismusban így fordul elő:

«Nagy-Palugya. Ecclesia SS. Trinitatis desolata.»

XIII.

A SZENT-MÁRIAI RÓM. KAT. TEMPLOM.

A Vág jobbpartján, a Szent-Miklóstól Rózsahegyre vezető vasút mellett egy meglehetősen magasságú hegyoldal egyik kiugró déli nyújtványán áll a szent-máriai régi templom, mely magas fekvésénél fogva alacsony zömök tornyával már messziről látható.

Ezen templom kedvező fekvésén kívül még lőréses magas fallal van megerősítve, két kapuzata most is elzárható, s ellenséges megtámadás esetében sikerrel védhette magát az ide szorult népség. Ezen erős és biztos fekvésénél fogva a templom sekrestyéjének boltozott helyisége régenten mint levéltár (*locus credibilis*) az okmányok biztos elhelyezésére is szolgált.

A polygonal zárású szentély két travééból álló csúcsíves boltozatának gerinczei minden megszakítás nélkül mennek át a falazat síkjába. A szöglettámok közti csúcsíves ablakok kőválasztékkal s kezdetleges mérművel ellátvák. A szentély keleti zárfa négy-négy lobbal áttört csinos kerekablakkal bir.

A 18·5 m. hosszúságú és 8·2 m. széles hosszajót két határozott románstylü fejezetű oszlop vagy pillér választja el az 5·5 meter szélességű déli mellékajótól. Ezen templomnál tehát csak mellékajóval találkozunk. Tekintve a templom alaprajzát, első pillanatra azt gondolnók, mintha ezen déli mellékajó későbbben építettett volna a templom főhajójához, de tekintve ezen hajókat elválasztó eredeti oszlopokat, mind a négy oldálnak megfelelő fejezeteikkel, továbbá a déli mellékajó csúcsíves ablakait, már ezen két körülmény is elegendő annak kebizonyítására, hogy a mellékajó egyidejű a főhajóval s a szentélylyel.

Műrégészeti szempontból mindenesetre legérdekesebb itt az említett két oszlop. (8. ábra.) A mintegy 1·5 m. magasságú lábazati négyszögletű kockából (*Säulenwürfel*) emelkedik az élek leszelése vagy behúzása által az oszlop nyolczoldalu törzse vagy töve (*Säulenstamm*, *Säulenschaft*).

A tö lábazata egy horonyból és egy erősen kiugró pálczatagból áll, a nyolczoldalu oszloptő mind fent, mind pedig lent átmegy egy négyoldalu pillérbe, s míg lent ezen változás minden átmenet nélkül történik, addig a fejezet alatti átmenetet a töből kiugró négy fej maskirozza s mintegy megkönnyíti.

Ezen fejek részint eltorzított, nyitott száju s fogvicsorító emberarcokat, részint pedig bestialis kifejezésű állatszörny-pofákat mutatnak; ily alakításokkal különösen a román, de néha a kora gótstylben is gyakran találkozunk.

Ezen két oszlop fejezete műtörténeti szempontból felette érdekes, mert azok diszitményei még határozott román stylűek, s a részletekben a gót styl legcsekélyebb motivumát sem lehet felfedezni.

A keleti pillér fejezete megfelelő a tö felső részének, valamint négyszögletű alaprajzának, — szintén négyoldalu s egyszerű abacussal fedett, mely utóbbi egy rézslap által a fejezet echinusával össze van kötve.

Ezen fejezet diszitménye áll két emelkedő volutából, melynek mindkét végén ötlevelű rózsák diszlenek, a középdiszitmény pedig akanthus levelű, de román izlés szerint stylizált levélsokrot vagy bimbót (*bouquet*) képez. A fejezet négy sarkából felső végén visszahajló akanthus-féle levél szökik ki, s mintegy a voluták támogatására szolgál, ezen elrendezés szerint ezen fejezet alakítása feltűnően hasonlít a római *composita* pilaster fejezetének főrészeleihez, a mint egyáltalában a románkori formák s diszitmények nem egyebek, mint a római styl classikus elemeinek gyenge s néha durva utánzatai. Mindamellett fejezetünkön különösen a voluták elhelyezését tekintve, bizonyos önállóság utáni törekvés észrevehető. A fejezetet az oszloptővel egy egyszerű pálczatag köti össze.

A nyugati oszlop fejezetének alakja főrészeleiben hasonlít az előbbihez, csak hogy

itt a végükön szintén visszahajló saroklevelek, széleiknek határozottabb és mélyebb metszése által az akanthus-levél alakjához inkább hasonlítanak, továbbá ezen saroklevelek a fejezet legnagyobb részét elfoglalván, visszahajló levélsomóik által képezik a fejezet volutáit, a mint azt a románkori oszlopfejezeteknél csaknem kivétel nélkül találjuk.

A középdiszitményt pedig mindkét oldalon kiszökő és visszahajló levelek által közbenfoglalt s leginkább fenyőtobozhoz hasonlítható gyümölcs képezi.

Ezen fejezet alatt is a nyolczoldalú oszloptő négy lapján az előbbiekhöz hasonló fejek alkalmazvák.

Ezen diszitményeken mindannak daczára, hogy azok finomabb részletei a gyakori meszelés miatt már nem vehetők ki tisztán, az ornament szépsége még most is nagy mértékben köti le a műrégész figyelmét. Az oszlopok magassága, a templom kövezetétől a fejezet abacusáig mérve csak 5·0 meter, kissé vaskosak ugyan, de ez által a templom magassági méreteinek megfelelően, a hordképesség és erő kifejezésével bírnak.

A 4·5 meternyi intercolumniummal bíró oszlopok igen nyomott csúcsiveket hordanak, melyek tagozatnélküliek s csak éleik egy rézslappal leszelvek; s miután a hajók famennyezettel bírnak, ezen oszlopok tehát csak az ivetek feletti hosszfal hordására vannak alakítva s gerinczhordó tagozattal nincsenek ellátva.

A szentély északi oldalán álló sekrestye majdnem négyzet alaku alaprajzzal bír, csúcsíves keresztboltozatának gerincei leszelt éleikkel primitív keresztmetszetűek, a sekrestye kövezetének niveauja sokkal magasabb, mint a szentélyé.

A mellékhajó déli oldalán álló négyszegletű torony már későbbi építmény, s falán levő

«ANNO CHRISTI · M · D · C · XXXVI.»

felirata szerint 1636-dik évben épült, s különös műrészekkel nem bír.

A templom műrészei között megemlítésre méltó a szentély északi falán levő s gót stílusú szentegyház, mely tulajdonképen csak e falból kiszökő s a fülkét befoglaló gót architektúrából áll.

A szentség ház két oldalsíkja a falból kiugrik, s avval 45°-nyi szöget képez; a csinos fejezetű, hengeres tövű, nyulánk oszlopocskák által szegélyezett két oldalán levő nyílások vasrácsos ajtócskákkal ellátva. A szentség ház felső részén levélsomókkal (Krabben) és kereszttrózsákkal diszitett ormozatos mennyezet végzi be az egész művet, legalább most, mert eredetileg valószínűleg egy sisak- vagy efféle toronyalaku rakomány diszíté e szentség házi fülkét; az egész mű pedig a falból kiszökő s akanthus-alaku levelekkel diszitett consolán nyugszik. Kisebb templomoknál a szentség ház fülkéje gyakran nyert ily megoldást, míg a nagyobb, gazdagabb templomoknál egy önálló diszes tornyocska szolgált a szentség befogadására s elhelyezésére.

A templom déli mellékhajójában áll a finom szemcséjű homokkőből diszesen faragott keresztelő-kut, csésze-alaku medenczájének külfelületét négy kiálló angyalfi disziti, a gazdagon ornamentírozott párkányzatok finomak s az egész csinos renaissance-stílusban van tartva. Ezen keresztelő-medenczénél legérdekesebb azonban részleteinek polychrom befestése, mely — különösen a mi az egyes színek összhangzatos és megfelelő összeállítását illeti — nagyban emeli a mű szépségét a nélkül, hogy azt ezáltal tarkává és nyugtalanná

tenné. — S mily határozott színek azok?! A kék diszitményes tagozat által szegélyezett és sötét purpur veres cuppájának alapszínéből mily kellemes festői hatással emelkednek ki a fehér és barna tollazatu szárnyakkal bíró kifejezésteljes angyalfejek, s ép oly szerencsés színösszeállítást mutatnak a medence egyéb tagozatai s diszitményei is.

A medence felső párkányzatán e következő bevésett felirat olvasható:

ILLVSTRISSIMVS COMES CASPAR . . . . .
FIERI CVRAVIT ANNO 1 · 6 · 4 · 7.

Kár, hogy a medenczét készítettő gróf családi neve — a mint látszik — későbbi erőszakos vakarás által egészen eltűnt. A medence vörösréz födelén pedig olvasható:

HANS SOMMER ANNO : 1 · 6 · 7 · 6.

Ezen feliratok szerint keresztelő-medenczénk a XVII-ik század közepe táján készült, tehát oly korszakban, midőn péld. Francia- és Németországban a renaissance már átmenetet képez a baroque műizlésbe, holott hazánkban — a mint ezen mű is, s továbbá a többi közt az 1620-ik évben készült körmöczyi hires egyházi székek is eléggé bizonyítják — a renaissance még romlatlan szép formáival uralkodott, és csak a XVII-dik század vége felé festőbb hatás elérése végett idomtalan, és semmi ok által nem motivált részleteket s diszitményeket felvéve, hanyatlásnak s végfeloszlásnak indult.

Ezek után a renaissance-styl a külföldön hamarabb hanyatlott, ellenben hazánkban tovább tartotta fen magát.

A templom építési idejének meghatározása, az arra vonatkozó okmányok hiánya miatt, jelenleg még nehéz. A mi a visitatióban e tárgyra vonatkozólag találtatott, az e következő sorokból áll: Parochialis ecclesia S. Mariae e solidis materialibus, quando et per quem structe sit, non constat, unice ex inscriptione arcui Sanctuarii inserta colligitur, eam anno 1766 reparatam fuisse.

A «historia Domus» szinte nem nyújt e tekintetben semmi felvilágosítást. Ha létezik erre a templomra vonatkozó okmány vagy adat, akkor azt vagy a besztérczebányai káptalannál, — hova minden okmányok innen vándoroltak — vagy az esztergomi levéltárakban — hová a megye hajdan egyháziilag tartozott — kellene keresni.

A templomon lévő feliratok egyike az 1780-ki, a másika pedig az 1861-diki renovációra vonatkoznak s e következők:

REGIS GRATIA CAPITVLI NEOSOLIENSIS ZELO ECCE
QVISQVE RESTAVRATIONEM ECCLESIAE CERNIS.

REGE NEOSOLII VENERANDA SEDE PATRONIS
ISTA DECORE PLO TECTA SACRATA NITENT.

Kár, hogy épen ezen érdekes műrészleteket tartalmazó templom építési ideje okmányilag meg nem határozható, a mi pedig a templom kora csúcsives styljét, de különösen a leirt románkori fejezetű oszlopokat illeti, igen valószínű, hogy templomunk még a XIII-ik század végén vagy már a XIV-dik század elején épülhetett.

A KÚTI RÓM. KATH. TEMPLOM.

Rózsahegyől egy félórai távolságban délkeletre, a Ludrovára és Nagy-Selmeczre vezető út mellett, nyílt mezőn, egy mérsékelt magaslaton, néhány százéves terebélyes hársfa árnyékában áll a hajdan minden szentek tiszteletére szentelt kúti róm. kath. templom, nevét Kút nevű pusztától vevé, s jelenleg a ludrovai egyház filiálisát képezi.

Tekintve ezen templom primitív s határozott román kori stíljét, valamint annak nagybecsű régi falfestményeit, bátran állítható, hogy Liptó megye egyik legrégebb építészeti műemléke előtt állunk.

Hagyomány szerint ezen a helyen, a hol jelenleg e templom áll, a tatárpusztítás előtt falu létezett, melynek lakói ezen országos vész alkalmával hegyekbe és erdőségekbe menekülvén, visszatértükben más, biztosabb helyen építék fel falujokat, s így a templom magában maradt fenn.

A Pázmán Péter Cathalogusában ezen templom ekképen említettik:

«Ecclesia ista est ex primis in Comitatu antiquissima. (sic) Traditur tempore Sti Ladislai Regis Hungariae, aedificata ex lapide et honori Omnium Sanctorum dedicata.»

Mindamellett, hogy a régi schematismusokban a templomok építési idejére vonatkozó adatokat csak bizonyos tartózkodással fogadhatjuk el, mindamellett tagadhatlan, hogy ezen templom, ha nem is a sz. László idejéből, de bizonyosan még a XIII-dik század elejéről való, s így csakugyan Liptó megye legrégebb templomainak egyike.

De vizsgáljuk meg közelebbről ezen érdekes templomot. Az egyenes zárású 6.0 m. hosszú és 6.5 meter széles, tehát majdnem négyzet alakú szentélye két keskeny, nyúlánk, félköríves szemöldű és egy tölcserbélletű kerekablak által világíttatik meg. Keresztboltozatának faliivezete (Schildbogen) kissé emelkedett, nem csúcsos, de félköríves idomu, míg diagonal gerincei még egyszerű s primitív profilűek, két rézslap által határolt szíjtagot képezve. Kör alakú, 0.54 m. átmérőjű boltzárköve féldomborműben a Megváltó kifejezésteljes fejét mutatja (9. ábra), mely utóbbi még a XII. és XIII-dik században divó kereszt-nimbusszal (nimbe crucifère, Kreuznimbus) van körülvéve, s míg a keresztágak egészen simák, addig az azok közti tér sugár irányában rovatékos, s e tekintetben hasonlít némileg a löcsei templom sekrestyéjének boltzárkövéhez. A szentély régi falfestményeiről későbbben szólok.

A még félköríves (!) diadalív által a szentélytől elválasztott osztatlan hajó jelenleg gerendázatos fáfödénnyel bír, s eredetileg is régi födénnyel volt fedve, miután sem faltákok, sem más egyéb részletek nem vehetők észre, a melyekből lehetne az egykori boltozatra következtetni, sőt inkább találtam még egy ornamentírozott deszkát, mely még az eredeti fáfödénnyel való.

A 11.0 m. hosszú és 9.0 m. széles hajó nyugati oldalán áll a négyszegletű torony, melynek falán kívülről a szokott bejárati kapuzatnak semmi legkisebb nyoma sem vehető észre, s csak a templom belsejéből lehetett közlekedni a toronynyal.

A torony, első emeletén lőrés alakú szűk nyílásokkal bír, a felső emeleten levő ablaknyílások még szintén félköríves szemöldűek. A torony sisakja négyoldalú gúla alakú, s így nem rontja, de sőt inkább emeli a templom külsejének eredeti jellegét és ódonágát. —

A szentély északi oldalán van a serkestye, mely utóbbinak keleti zárfa a szentély keleti falával egy irányt képez.

Ez tehát a templom eredeti alaprajza.

Későbbben, valószínűleg a XV-dik század kezdetén, nem lévén ezen templom kis méreténél fogva elegendő tágas a hivek befogadására, a hajó déli oldalfalához épített kápolna által nagyobbított meg. Ezen hozzáépítés két ablaka már csúcsíves, kőválasztékkal s egyszerű kereknyílással bíró mérművel van ellátva. Boltozatja szintén hiányzik, jelenleg úgy, mint a hajó fafödénnyel bír.

A templom egyetlen bejárási kapuzata a hozzáépítés déli oldalán van, két rézslappal határolt feltűnő mély horonyu ajtóbéllete, egyszerű egyenes zárású lóhereivezete, valamint a tagozatok keresztezése következtében már gótstílusú és természetesen egykoru a kápolnával, de nem így az ajtó vasazata, melynek keresztpántjai, leginkább a broncefibulák csiga-tekeréséhez hasonlítható részletekkel ellátva, a vaspántok végei pedig szépen stílizált XIV-dik századbéli lilomalaku motívummal végződnek.

Sokkal régiebb alak-elemekkel bír tehát ezen vasrácszat, mintsem azt a gót korszakba lehetne tenni; meglehet, hogy ezen vaszat azon eredeti ajtóról került ide, mely még a hozzáépítés előtt a hajó déli oldalfalán létezhetett.

A szentélyben álló egyik szék oldaldeszkájának romanizáló ornamentációja mondhatom nem csekély mértékben kötö le figyelmemet; sokáig tanakodtam, hogyan s honnét jött ezen deszka ide, mert hogy ezen deszkarészlet csak a szék kijavítására használtatott fel, azt azonnal észrevettem.

Különös, hogy a festett diszitmény jellegére és a festés modorára nézve felette hasonlít a szmrecsányi templom hajójának deszkázatán levő ornamentációhoz, s ezen hasonlatosság által előidézett eszmelánczolat után reájöttem, hogy ezen diszitett deszka is nem lehet egyéb, mint ezen templom hajója eredeti festett plafondjának egyik fenmaradt részlete, a mi különben nagyon valószínű, mert ezen diszitmény leveleinek és virágainak stílizált alakja még határozott román korszakbeli, tehát egyidejű a templommal.

Műtörténeti szempontból azonban legérdekesebb a szentély falain s bolthajtásán levő régi falfestmények; még jól vehetők ki, kivévn, hogy a déli fal repedésének kiigazításánál az itt levő falfestmények a repedés bevakolása által sokat szenvedtek.

A szentély keresztboltozatának négy mezején — boltlapján — (Kappen, pans, caissons) lévő festmények a következő jeleneteket ábrázolják.

A keleti mező legfelsőbb részét elfoglaló szivárvány-színű mandorlában, egy hasonlóképen szivárványszínű trónon ül a megváltó, mint bíró, magasztos felfogással festett fejét keresztnimbus övedzi, szájából jobbfelé alakja; egy egyenes, keresztmarkolatu pallos, balfelén pedig egy háromágu lilium nyul ki, mint az igazság és irgalmasság jelvénye; s míg felemelt balkeze az elkárhozottak felé van fordítva, addig felemelt jobbjaiban egy irattekercset tart, melyen e következő felirat olvasható minuskulákban: *venite benedicti patris mei*.

A megváltó bördőzetű hosszú palástot visel, mely alatt vörös öltönye, mellén kék kereszttel látható. A baloldalán levő elkárhozottak — a mint az régi falfestményeinken gyakran előfordul — ördögök által lánczon cipeltetnek a poklot jelképező állatszörny lángholó torkába; ellenben a választottak a szent Péter s angyalok által őrzött félköríves romanizáló kapuzaton a mennyországba bocsáttatnak be.

Az utolsó ítélet jelenetének ily ábrázolását látjuk a zsigrai és poprádi falfestményeken, valamint a kassai dóm északi diszkapuzatának tympanonjában levő kitűnő féldomborművében is.

Az északi háromszögletű boltmezőn az «Oblatio beatae Virginis in templo» jelenet vehető ki.

A déli boltmezőn pedig a későbbi bevakolások miatt nem látható tisztán a falfestmény tárgya, de annál jobban van conserválva a nyugati boltmezőn levő festmény, melyen a sz. Mária koronáztatása (Coronatio Btae Virginis) van ábrázolva. A csúcsivezetű mezőben hosszú és bőredőzetű fehér palástban, imára kulcsolt kezekkel ül a megváltó, jobbán sz. Mária magasztos és nemes alakja, a purpurpalástba öltözött megváltó fején liliomos koronát visel, s míg baljában szépen stylizált királyi pálczát, jogart (Sceptrum, Virga virtutis) tart, addig a felemelt jobbkezében levő liliomos koronát Mária kissé balra hajló fejére teszi le. Az egész festményt különféle hangszereken zenélő angyalok serege (chorus Angelorum) veszi körül, mintegy dicsőítve a szűz felmagasztaltatását.

A már fentebb leírt boltozat zárkövét, a keresztboltozat négy mezejének megfelelően, az evangelisták négy jelvénye veszi körül, t. i. angyal, sas, oroszlán és ökör, mely alakok szárnyakkal ábrázolvák, iratszalagokat tartva az illető evangalista nevével; a betűk itt szintén igen nyulánk minuskulák.

A szentély egyik falsikján leginkább a megváltó kinszenvedésére vonatkozó jelenetek fordulnak elő, a mint az a helyenként alkalmazott feliratokból is kitűnik; az utóbbiak közt a következőket lehet még olvasni:

filiae Jerusalem nolite flere super me · sed flete super filiis vestris.
továbbá:
memento mei · dum veneris in paradisum ·
Gli Gli Lama Sabbathani · Deus meus · Deus meus ·
ut quid dereliquisti me ·

Továbbá a szűz fogantatását ábrázoló festményen:

Ecce virgo concipiet · et pariet filium ·

Ezen itt leírt falfestményeken levő alakok rajza kissé primitív és merev ugyan, de nem minden eredeti élénkség és kifejezés nélkül, a fekete contour által szegélyezett alakok egyszerűen színezvők, a test domborodása és árnyéklása még itt teljesen hiányzik, a távlatnak természetesen semmi nyoma. Ezen falfestmények mindezen elősorolt sajátosságain kívül — tekintve még az egyes alakok costumejét s egyéb románkori részleteket — még a XIII-dik században készülhettek s egykoruk a templommal.

Valóban kíváncsi lenne ezen, a hazai festészet történetére nézve oly érdekes falfestményeket stílszerűen megújítani, s ezáltal a végenyészettől megóvni. Ft. Kiszely János ludrófalvi plébános — kinek ezen templom filiálisa — áthatva ezen freskók, valamint ezen régi egyházi építmény fontosságától, valóban mindent elkövet, hogy művészetünk ezen kiváló műemléke a maga eredetiségében és épségében fentartassék.

Ezen templom főoltára, még egy eredeti szárnyoltár, belső szekrényében látható a sz. Mária koronáztatásának művésziesen kidolgozott szoborcsoporthozata, melynek alakjai

kifejezésteljesek s a ruhák redőzete kitűnően kidolgozott. Az oltárszárnyakat pedig az arany-alapon festett festmények díszítik.

Van a templom hajójában még egy gót mellékoltár, melynek képe már újabbkori, s a magyar koronát az országgal együtt szent Máriának felajánló sz. István királyunkat ábrázolja. A plébános ur által értesültem, hogy ezen oltár eredeti s szent Máriát ábrázoló képtáblája jelenleg a ludrófalvi templom újabbkori főoltárának díszét képezi, ezen a képen a következő felirat lenne olvasható:

«Sub tuum praesidium confugimus Sancta Dei Genitrix — Anno 1240 (?)».

A képet magam nem láttam, tehát ez szerint az oltárképen levő 1240-dik évszám felett nem mondhatok véleményt, de igenis láttam azon oltárt, melyről ezen kép vétetett, s így a kissé gyanusnak látszó 1240-dik évszám 1440-dik évszámra lenne kiigazítandó. — Egyébiránt már e miatt is nagyon kérdéses az 1240. évszám, miután mint tudva van, az arabs számok csak a XIV-dik század elején vagy első felében jöttek alkalmazásba.*

Ezek lennének tehát ezen érdekes régi templom műrészletei. A mi pedig a templom újabbkori történetét illeti, az e következőkben foglalható össze:

A XVI-ik század második felében ezen templom is a protestánsok birtokába került, kik azt egészen az 1679-dik évig birták, mely évben ismét a katolikusoknak visszaadtott. Ezen templom először — t. i. a helység elpusztulása után — a közép-szlécsi, későbbben pedig a rózsahegy-i parochiának fiókegyházát képezé. A múlt században templomunk kegyúr hiánya miatt mindinkább pusztulásnak indult, s gyakran azon kérdés merült fel, vajjon nem volna-e célszerű ezen templomot végképen feladni, bezáratni és Ludrován egy új templomot építeni. S így is történt, miután Ludrófalván az új templom felépült, templomunk bezáratott.

Több év lefolyása után azonban ezen jeles és annyira elhagyott műemlékünk is nyert újból kegyurat, és pedig nagy- és kis-selmeczi Rakovszky Mór személyében, ki helyesen felismerve ezen régi templom mű- és régészeti becsét, azt nemcsak kijavíttatta, újból befedette, de az egész templomot körülfogó régi és helyenként már egészen ledőlt körfalat újra fel is építette.

A szükséges paramentákkal és egyházi edényekkel ily módon újra felszerelt templom 1843-dik évben Zahora János, szepesi kanonok, felső-liptómezei esperes s rózsahegy-i plébános által nagy ünnepélyességgel ismét felszenteltetett.

Dicsérettel legyen említve itt azon körülmény, hogy a protestánsok mindannak daczára, hogy e templomot majdnem 100 éven át birták s használták, a régiség és a művészet iránti kegyeletből a jeles falfestményeket s a gótstylü szárnyoltárokat érintetlenül hagyták s eredetiségökben az utókor számára fentartották.

xv.

A RAKOVSZKY-CSALÁD KÉT RÉGI KASTÉLYA NAGY-SELMECZEN.

Liptómezeiben nemcsak az egyházi, de a profán monumentális építészet is kelően képviselve van, igaz ugyan, hogy csak kevés példánya által, hanem ezen csekély marad-

* Lásd Otte Kunstarchaeologie.

ványok is elégségesek annak bebizonyítására, hogy a profán építészet fejlődése lépést tartott az egyházi műépítészet fokenkénti fejlődésével.

A profán építészet Liptó megyében csak a várakra és a nemesi kastélyokra szorítkozik, hiányzott itt a gazdag polgári elem, valamint a régi kiváltságokkal s jogokkal bíró szabad királyi város, hol például mint Kassán, Lőcsén, Bártfán, Eperjesen, Kézsmárkon s több helyen a polgári építészet gót és renaissance-stylü műemlékeivel oly gyakran találkozunk. A gazdag polgár, kereskedő természetesen csak oly városban épít fel fényes házát s ott telepedett le, a hol személye és vagyona a gyakori ellenséges betörések s rablások ellen biztosítva volt, s ezen biztonságot csakis a kőfalakkal és bástyákkal megerősített szabad királyi s egyéb városokban találta. Ily megerősített királyi városokkal azonban Liptó megye nem birt, s e szerint a polgári profán építészet itt nem is fejlődhetett ki oly mértékben, mint másutt.

A lipthi kastélyok külsején inkább a védelmi és erősítési jelleg vehető észre, kis várak voltak azok, sánczárkokkal körülvéve s sarok bástyatornyokkal ellátva, az architectura és az ornamentatio itt csak alárendelt s mellékes szerepet játszhatott, ily váracsforma kastélyokkal találkozunk például Rózsahegyen a Tökölyiek, Szent-Iványban a Szentiványiak, Nyáriak, továbbá Nagy-Olaszin a Kubinyiak s Okolicsnán az Okolicsányiak kastélyaival. Ezen építmények műépítészeti szempontból csekély érdekléssel bírnak.

Vannak azonban azonkívül oly profán építmények is, melyeken már bizonyos építészeti styl és művészies díszítés utáni törekvés észlelhető, mely építmények ugyan még a várforma typus szerint építvék, de azok műrészletei már decoratív jelleggel bírnak.

Azok közé tartozik a Rakovszky-család két kastélya is Nagy-Selmeczen.

Az egyik kastély két sarkát — mintegy utánozva az akkori erősítési s védelmi rendszert — fatornáczos kerek tornyok foglalják el. A déli oldalon levő egyetlen kapuzat előtt szintén egy torony alaku előtornácz van építve. Az egész kastélyt a főpárkányzat alatt futó sgraffito fries fogja körül, belső termeiben még érdekes régi butorokat, festményeket, melyeken különösen a XVII-dik századbeli magyar viselet a legkisebb részletekig tanulmányozható, továbbá csinos majolica edényeket találálhatni.

Ezen kastély két saroktornyával igen festői kinézésű, stylje szerint ítélve a XVII-dik században épülhetett, jelenleg még tökéletesen lakható állapotban van s ifjabb Rakowszky Antal tulajdonát képezi.

Műépítészeti tekintetben s régiségénél fogva sokkal érdekesebb Rakowszky István ur ugynevezett «Jánosháza» nevű kastélya, melynek alaprajza szintén egy épszögényt (Rechteck) képez, négyszegletű hatalmas tornya azonban az északi oldal közepén ugrik ki. — Ezen tömör torony alatt létezik a kapú, azon két vascsigával még, melyen keresztül alkalmazott erős lánczok segítségével — ellenséges megtámadás alkalmával — a felvonó hid felvonatott, ezen kapuzat azonfelül a falban lévő rézsutos nyílású lőrések által is volt védve. — A kastély egy — a tornya pedig kétemeletes, az ajtó és ablakpárkányzatok csinosak és renaissance-stylűek.

Az épület és tornyának kiugró sarkait rustik köveket utánozó sgraffito díszítmény fogja be. — A kastély külseje, valamint belseje is már elhanyagolt, bár szobái és termei, hol itt-ott még szép decoratio vehető ki, boltozottak, jelenleg azonban már granáriumnak használtatnak. A földszin egyik szobájában találtam még egy eredeti régi cserépkályhát,

(10. ábra.), melynek zöld mázos fiókjai üres félgömb alaku kivájt felületekkel az ugynevezett s hazánkban már ritkán előforduló «edényes kályhafiókok» (Schüsselkachel) közé sorozandók, — érdekes s sajátos azonban ezen kályha külalakja is, alaprajzának idoma kerek, a kályhafiókok felfelé mindig keskenyedő rétegekben rakvák egymás fölé, úgy hogy az egész kályha magyar kucsma alakot nyer, s e tekintetben hasonlít a XV-dik századbeli magyar sisakokhoz is. — A kályha felső része egy gombos csúcsdiszitménnyel végződik. Ezen helyiség keresztboltozatának élein lévő finom renaissance-stylü al stucco diszitmények és bordureok maradványai eléggé bizonyítják, hogy ezen kastély termeinek belberendezése s decoratiója is eredetileg művészies s fényes lehetett. — Felső emeleti egyik ajtaján olvasható még: IOHANNES RAKOWSZKY ANNO DNI. 1·6·4·4. Mindamellett azonban tekintve ezen kastély egyéb műrészleteit, még a XV-dik században épülhetett.

Ezen kastélyról e következő adatokat nyertem:

Anno. 1526. Pongrácz Miklós fegyveres kézzel Nagy-Selmeczet pusztítván, ezen kastélynak sem kegyelmezett meg, hanem betörtetvén a kaput, azt elfoglalta és (armis mediantibus pro se occupavit) Párizsházy Borbálát, ki gyermekét ölébe tartotta, megsebesítette, a gyermeket pedig anyja karjaiban megölte.*

Anno. 1540. Rakowszky György alnádor, tótprónai Kollesánszky Jánost nyolcz hónapig e kastélyban fogva tartotta, «in veteri suo castro styavnica vocata ultra 8 mens captivum tenuit».**

Anno 1548. Petrovinai Pekry Lajos, Likava várának ura Rakowszky György alnádort ezen épületben nyolcz napig ostromolta, mivel ez a németlipcsei curia birtoklásáról lemondani nem akart.***

Anno 1548. Rakowszky György alnádor fehérpatakot kapta I. Ferdinand császártól adomány útján, bevezetésének a rózsahegyi tanács ellentállván, Rakowszky György következő vasárnapon fegyvereseivel a mindszei (kúti) templomot körülvértetvén, «az ott ájtatoskodó rózsahegyi tanácsot elfogatta, s több jelentékeny polgárral együtt a selmeczi kastélyba vitette, s ott kilencz hónapig kemény fogságban tartotta a mai napig is láthó földalatti tömlőczökben, sőt békóba verve a tanácsbelieket, azokkal a halastavat nagyobbra ásatta «per renitentes Rosenbergenses,» mig végre I. Ferdinand király közbenjárása folytán kimenekültek.†

Anno. 1560. Rakowszky János «pro certa expeditione bellica» ezen kastélyba hívatta össze jobbagyait.††

Anno. 1587. Elhagyatottnak «deserta» neveztetik ezen kastély.†††

Anno. 1636. Rakowszky János kiigazította ezen kastély szobáit, termeit, és a bolt-hajtásokat «magnis sumptibus» diszította. §

Anno. 1709. Rákóczy Ferencz ezen kastélyban éjszakázván az alsó szobában generalisaival hadi tanácsot tartott. §§

Anno 1815. A kastélyt körülvevő bástyák és az erős kapuzatok lerontattak, s az anyag a gazdasági épületek építésére fordított.

* Rakowszky féle okmánytár: Fasc. 43. Nr. 641.   †† Fasc. 43—666. szám.

** Fasc. 1. Nr. 11.   ††† Fasc. 41—565. szám.

*** Fasc. 38—525. szám.   § Fasc. 60—72. szám.

† Fasc. 54—1270. szám.   §§ Fasc. 98—83. szám.

A KÖZÉP-SZLÉCSI RÓM. KATH. TEMPLOM.

Közép-Szlécs helysége Nagy-Selmez és Német-Lipce közt egy kis völgyben fekszik. — A dombon álló temploma lőréses fallal kerített, s a megye régi templomai közé sorozandó.

Polygonal zárású szentélye egy tizszög öt oldala által képeztetik — (ugy mint a kassai domnál) — ily szentélyzárás a lipcsmegyei templomoknál elő nem fordul seholsem, s így e tekintetben unicum.

Tekintve azonban ezen szentély méreteit és arányait, azokban eltérő szabálytalanságot veszünk észre, így míg a szentély fejt (Chorhaupt) képező három zárfalet oldalainak szélessége 2·3 m. egyenlő egymással, addig a többi zárfalet oldalainak szélessége 3·0 m. és 3·2 m. közt változik, természetes, hogy az oldalak ezen egyenetlensége következtében a szentélyzárás sem szabályos, hanem szabálytalan, elferdített tizszöget képez; — oly szabálytalanságok azonban a régi templomoknál gyakran találhatók, s talán a falak irányának hibás kitűzése következtében származhattak eltérések.

A szentélysarok boltgerincei a támfalak irányának meghosszabbításában egy közép-zárköben egyesülnek, a presbyterium boltosztálya pedig egy keresztboltozatot képez.

Már azáltal is kitűnik ezen templom régisége, hogy a szentély egyszerűen leszelt élő gerincei nem consolokon, hanem a polygon sarkaiban álló, 3·2 m. magas, s csinos evezetekkel ellátott faltőkön, falioszlopokon, nyugosznak, minden esetre ezen szerkezet sokkal szabályosabb, természetesebb constructivebb és régibb is, mint azon szerkezet, a hol a boltgerinczek consolokon nyugosznak, vagy a falsíkba mennek át; az előbbi esetben a boltgerinczek nyomása a földön álló oszlopokon nyugszik, az utóbbiban pedig a boltnyomás fel van fogva és inkább lebegő természetű s már complicáltabb szerkezetet igényel, — a minő csak a kiképzettebb s későbbi műemlékeken előfordul. — A gerinczeket tartó falioszlopok hengertőve a nyolcszög öt oldala által képezett lábazon állanak, az átmenetet egy egyszerű rézslap (Schraege) képezi, fejezeteik különféle idomúak, némelyek tizoldalúak és orros csúcsivezetekkel díszítvők, míg mások több pálczatag és horonnyal ellátvák, tehát tisztán constructiv tagozatokból állanak minden növényi díszítmény nélkül.

Eredetileg a szentély öt csúcsivezetű keskeny s nyulánk ablak által világított meg, azok közt azonban az északi oldalon lévő két ablak később befalaztatott. — A szentély északi oldalán lévő sekrestye csak 3·0 m. hosszú és 2·2 m. széles, de szintén még eredeti gerinczes keresztboltozattal bír.

A nyomott csúcsivezetű diadalív által a szentélytől elválasztott osztatlan hosszahajó 7·8 m. széles, és 11·5 m. hosszú, — a kültárok fekvésének megfelelő lefelé szökő két félhengeres pillér által a hosszahajó három holdosztályra (traveera) oszlik, ezen falpillérek, falioszlopok fejezete és lábazata egyszerű rézslapok által képeztetik, nevezetes itt azon körülmény, hogy a boltozat nem kiképzett gerinczek, hanem még háromszög keresztmetszetű boltélek (Grat) által szegélyeztetik. — A hajó csak déli falán bír ablaknyílásokkal, a hajó ezen oldalán később épült négyszögletű tornyának földszinti helyisége képezi egyszersmind a főbejárás kapuzat előtti előcsarnokot.

A főkapuzat csúcsives, béléte két horony és három pálczatag által képezett élénk profillal bír, mely tagozatok a befelé ugró talapzat felső rézslapjából szöknek ki közvetlenül.

A tympanon nélküli csúcsives ajtó vízszintesen fekvő pallódeszkákból van összeillesztve, melyek régi s szép változatosságú vasazat által egymással összekötvék.

Az ajtó ezen vasazata két keresztpántból és egy az ajtó közepén álló hosszpántból áll, mely utóbbinak felső része több ágra oszlik szét, ezen középpánt ezszerint igen hasonlít egy álló fához, melynek ágait kötélformára csavart vasrészek képezik, végükön szépen metszett levelekkel. — A pántok által képezett mezők szintén liliomokban és rózsákban végződő kisebb vasazatok által kitöltvék. — A szögek mindenütt hat leveles rózsákat képeznek. — A mi ezen vasazat stíljét illeti, az kora csúcsives itt-ott vegyítve románkori részletekkel s ezszerint egyidejű lehet a templommal. — A finom metszésű liliomok, levelek, valamint a pántok felületén előforduló zikzak diszitmények bizonyos izlést és szép iránti érzést árulnak el, az egész munka mégcsak kalapács segítségével készült, a mely technikai kivitel leginkább jellemzi régi vasműveinket, s az egész műnek bizonyos légyságot és hajlékonyságot kölcsönöz, továbbá itt az alakok és ornamentek még teljesen megfelelnek a vas anyag természetének.

Együttal megemlítem itt mindjárt a szentély keleti s csúcsives ablakának felséges kidolgozásu és diszitményezett vasrácsozatát is, mely minden tekintetben ritkítja párját hazánkban. (11. ábra.)

A közbiztonság tekintetében az ablakok és ajtók nyílásai már a középkorban láttattak el vasrácsozatokkal, melyek legtöbbször keresztbe tett s így dülényforma mezőket képező vasrudakból állottak. Mintán pedig ablakunk szélessége a 4.0 meternyi magasság mellett igen csekély s csak 1.8 decimeter belső világosságu szélességgel bír, az ablaknyílás ezen keskenysége folytán más alaku rácsozat nem is lévén alkalmazható, mint egy oly középvaspánt, melyből mindkét oldalon levelekből, virágokból és szőlőfürtökből álló diszitmények rézsarányosan ágaznak el, mintegy védve, de egyszersmind diszítve is az ablaknyílást. A pánt felső részén, az ablakmagasság mintegy két harmadában — tehát az aesthetikai aránynak is megfelelő helyen — sugarakkal körülvett, mintegy napot jelképező köralaku diszitmény, rózsalevelű szögekkel van a középpánthoz erősítve.

Nagyobb biztosság végett a középpánt tetemes hosszúsága miatt még egy rövid keresztpánttal van ellátva, mely úgy mint az előbbi, ablak béléteinek faragott köveibe van beeresztve, s miután itt későbbi elhelyezésnek nyomát nem vehetni észre a kövön, valószínű, hogy ezen vasrácsozat a templom építése, illetőleg ezen ablak faragott köveinek rakása alkalmával illesztetett be s erősített meg. Ezen különös szépségű vasrács régiségét bizonyítani látszik azon körülmény is, hogy annak diszitményei, motivumai, valamint technikai kidolgozása tökéletesen összhangzik a templom kapuzatán levő régi vasrácsozattal. Nem emlékszem, hogy láttam volna valahol — még a külföldön sem — ennél szebb vasrácsozatot.

A templom déli oldalán álló XVII-dik századbeli tornya háromemeletes, külseje a vakolatrétegnek különböző alkalmazása által diszített, a mennyiben a sarokkövek és egyes emeleteket elválasztó diszszegélyek világosabb barna színűek, mint a falazat többi — durva vakolatu — része. A falazat ily módon diszítése és élénkítése olcsósága mellett mindamellett tartós és szép, s mindenestre utánzásra ajánlandó.

A mint a hajó északi falán belül és a szentély körfalán észrevehető nyomokból kitűnik, ezen templom is festményekkel volt díszítve, melyek azonban nagyjából még a mészréteg alatt lappangnak. Legjobban észrevehetők a hajó északi falán levő falfestmények, hol különösen néhány alak correct körrajza és egy kora gót díszítőmű, stylizált leveleivel e festmények érdekességéről tesz tanubizonyságot.

Ezen templom építési idejére s történetére nézve a szlécsi parochia Canonica Visitationiában következő adatokat találtam:

«De fabrica parochialis Ecclesiae Szlécsensis. Ecclesia Szlécsensis quando et per quem aedificata sit certo statui nequit. Antiqua tamen traditione tenetur erectam esse ante Annum 1326 zelo et impensis Valentini secundi praepositi b. M. V. de Thurócz, ex ord. praemonstratensium perhibente, id ipsum documento collationali terre Mraviszko dicte vel praenominatim fundatorem ex terreno Szlécsensi antiquae ecclesiae matri S. Michaelis de Liptó (sic.) a quo anno supradicta Szlécs per electionem novae parochiae avulsa fuit in recompensationem amissorum proventuum attributae.

Est ex solido materiali structa ex integro fornita et consecrata prout id manifeste exhibet signum consecrationis parieti occidentali sub choro impressum. — Quando autem et per quem consecrata sit non constat. Teste adnotatione in Libro rationum antiquo sub intestinis motibus per Thökölyi causatis ecclesia haec in manus Augustanei confessionis non devenit, postquam enim Anno 1683 Thökölyis rebus in Ottu Liptoviensi potiente Martinus Wallovich parochus ecclesiam hanc pre metu tumultantium deseruisset, in ejus locum per Archiepiscopum Strigoniensem Georgium Széchenyi, Johannes Martinovszky non sine periculo vitae in parochiam Szlécsensem investitus et introductus est. — Vero simile est ecclesiam hanc per Augustanae confessioni addictos sub tumultibus Rákócziánis occupatam fuisse, posteaquam nempe teste eodem libro Anno 1706 Jesuitis per Franciscum Racoczy et Nicolaum Comitem Bercsényi ex eo quod cum malecontentis in conventiculo Széchenyiensi contra Leopoldum primum et Josephum eque I-mum reges fedus inire detrectassent pulsus dominium Zniováralja adeoque et Szlécs occupatum fuisset. Ast Anno 1709 die 6-ta Januarii profligatis per caesareos sub Duce Antonio de Toldt rebellibus ecclesia haec Catholicis restituta fuit.

XVII.

A NÉMET-LIPCSEI RÓM. KATH. TEMPLOM.

Német-Lipce mezővárosa csinos házsoraival, egyenes utcáival és a főteren álló kissé zömök tornyu parochialis templomával kellemes benyomást szül az idegenre. Ezen várost a tatárpusztítás után IV. Béla királyunk által az elpusztult s néptelen országba behívott szászok építették s alapították, de ma a lakosság nagyobb része már eltótosodott. Gazdag vas- és piskolt-bányái még jelenleg is műveltetnek, a régi arany- és ezüstbányák művelésével azonban már felhagytak.

Néhány csekély számú régi épülete, de különösen csinos és stílszerű temploma a polgárok egykori gazdagságáról s műveltségéről tesz tanubizonyságot.

A város főterén álló és még jelenleg is lőréses körfallal s bástyatornyokkal megerő-

sitett szent Máté tiszteletére szentelt parochiális temploma régiségére nézve vetekedik a szentmihályi és kúti templomokkal.

Tekintve az alaprajzot, ezen templom áll egy polygonal zárású szentélyből, továbbá a fő- és egy északi mellékhajóból, nemkülönben a hajó nyugati oldalán álló négyszögletű hatalmas toronyból.

Első pillanatra feltűnik itt a déli mellékhajó teljes hiánya, e szerint ezen alaprajznál is ép azon szabálytalanságot vesszük észre, mint a sz.-máriai templomnál, avval a különbséggel, hogy ott megfordítva az északi mellékhajó hiányzik.

A szabályos nyolczszög öt oldala által határolt szentély csúcsíves boltozatának két horony közti lapocska által képezett primitív keresztmetszetű gerinczei rövid hengertővű válkövek által hordoztatnak, mely utóbbiak alsó vége állatszörnyek fejein nyugszik. A szentély boltzárkövének egyikén egy — lángnyelv alakú, sugarakkal körülvett fémer mezején itt ismeretes monogramm észrevehető, és a presbyteriumi travée gerinczeinek keresztezési pontján pedig egy kiterített szalag 1219-dik évszámmal látható. Kétséget sem szenved, hogy ezen 1479-diki évszám a szentély építésének befejezését határozza meg. A szentély, a támpillérek közti falazaton levő négy nyomott csúcsíves ablak által világittatik meg, mely utóbbiak, közép kőválasztékkal és primitív szerkezetű mérművekkel ellátvák.

A főhajó az északi mellékhajóval mind méreteire, mind pedig boltozatának idomára nézve tökéletesen egyenlő; ezen két hajó két leszelt élű négyszögletes erős pillér által választatik el egymástól. A hajók boltozata — úgy mint a szlécsi templomnál — csak gerinczék által szegélyeztetik be. Megemlítésre méltó itt a czéhczimerpaisok felfüggesztési módja, t. i. a boltozat zárkövein lévő nyílásokon keresztül függő csillárok kötelén vannak a többszögű vagy kör alakú czimerpaisok, az illető czéh festett jelvényeivel felfüggesztve, de úgy, hogy a kötel a paison keresztül van fűzve.

E czimerpaisok vagy czimertáblák közt megemlítendők az ács, fazekas, takács, aranyműves és kovács czéh szépen diszitett czimeres táblái, az illető czéh jelvényei s eszközei szép csoportozatokban foglalják a pais középső mezejét, mely körül többnyire aranybetűkkel az illető czéh és czéhmester neve van felírva; ezen czéhtáblák némelyike valódi műízléssel a renaissance styl szerint van diszítve, s annak bebizonyítására szolgálnak, hogy Német-Lipcén a XVI. és XVII-dik században a kézműipar nagy mértékben üzetett.

A templomhoz arányosítva, kissé tömör négyoldalu tornyának egy oldala 10·2 meter hosszúsággal bír, s ezen nagy méreteinél fogva a torony keleti oldala a hajó nyugati oldalát majdnem egészen elfoglalja. Ezen torony alatt létezik a templom nyugati bejárása s földszinti helyisége, — egy dongaboltozattal fedett előcsarnokot képez. A torony harangemelete választékkal bíró félköríves ablakokkal van áttörve. Ezen emelet déli oldalán látható még egy XVII-dik századbeli falfestmény, mely diszbe öltözött két bányász által tartott czimerpaist ábrázol, mely utóbbinak mezején a csákány és kalapács keresztbe téve vehető ki. Ezen emelet felső részén segment alakú ivezetek által összekötött consolákon nyugszik a tornác vagy erkély kissé kiugró mellvéd fala, melyen vasoszlopokon álló tetőzet képezi a torony körül huzódó tornácot. Ezen tornác felett levő torony-falazat már jóval befelé ugorván, egy kis helyiséget képez az óramű elhelyezésére, mely utóbbinak nagy czimlapja a falon csinosan festett renaissance architectura által szegélyeztetik be.

A torony jelenleg egy alacsony négyoldalu gúlát képező szükségleti sisakkal fedett.

Tekintve ezen torony vastagsága és magassága közti aránytalanságát, valamint a torony alapfalazatainak nagy méreteit, valószínű, hogy itt vagy egészen ki nem épített toronynyal van dolgunk, vagy pedig — a mi valószínűbb — az eredeti torony bizonyos okoknál fogva megsérült, s későbbben megrongált falazata lehordatván, a mostani alakot nyeré.

A hajók oldalfalain levő ablakok még félköríves szemöldüek, kőválasztékkal és egy kerek nyílást képező primitív mérművel ellátvák.

A hajó déli oldalán levő diszkapuzat műrégészeti s műtörténelmi tekintetben igen érdekes, miután itt még az átmeneti styl primitív formáival találkozunk, bár a részletekben még a romanizáló utóizlés vehető észre. A lépcsőzetesen befelé ugró ajtóbéllet profilja áll két leszelt élő pillér közt álló hengertövé és attikai lábazattal bíró oszlopból, melynek válköve két párna-alaku tagozatból képeztetik. Az oszlopok felett emelkedő nyomott csúcsíves tagozata tökéletesen megfelel az ajtóbéllet tagozatának, s annak mintegy folytatását képezi. Általában véve az egész kapuzat az átmeneti vagy kora gótstyl constructív jellegével bír, s minden egyszerűsége mellett szépnek s monumentálisnak mondható.

Az újabbkori ajtó deszkázatán észrevehető még az eredeti, köralakú s csavart kötelet utánzó ajtógyűrű. A kapuzat előtti előcsarnok hatszegletű téglával kirakott padozatával már újabb korban készülhetett. Ezen templom belsejének belberendezése, valamint oltárai s székei már újabbkoriak, némi műtörténelmi érdekléssel bírhat azonban az 1654-dik évben készült főoltára, melynek renaissance-stylje még meglehetősen tiszta.

Megemlítendő itt a felette csinos és izléses vas keresztelő-medence, katlanalakú cuppája ugyan vörös rézből készült, de foglaltványa és lábazata csavart kötelet ábrázoló, szép hajlású csigavonalban végződő vasállványból áll. Ezen mű a XVI-dik század jellegével bír s renaissance stylü.

A főoltár háta mögött a falban beeresztett Epitaphium felső részén látható egy behajlott és tekercses szélű czimerpaison egy horgony és egy kalapács e következő körirattal:

VENERABILI (sic) VIRI DOMINI BLASII PVSCH. ANNO DÑI. M · D · XCVII.

Minekelőtte ezen templomot elhagynók, vessünk még egyszer egy futó tekintetet ezen érdekes templom alaprajzára, mely épen szabálytalansága által a műrégészre nézve érdekes, és e következő combinációra ad alkalmat: tekintve a két egyenlő szélességű hajó még románkori ablakait, két hatalmas pillérét és átmeneti stylü déli diszkapuzatát; ellenben a már sokszög-zárású s csúcsíves boltozattal bíró szentélyét, a boltozatán levő 1479 évszámmal, csaknem bizonyosnak vehető, hogy az eredeti, valószínűleg még a XIV-dik század első felében épült kéthajós templomhoz, későbbben a már határozott gót stylü szentély 1479-dik évben épült, mely feltevésemet bizonyítani látszik azonkívül azon fontos körülmény, hogy a későbbben épült szentély tengelye sem a hajók közép-, sem pedig a középpillérek tengelyével nem esik össze.

A Szepes-egyházmegyei schematismusban pedig a következőket olvashatni:

«Német-Lipcese. Oppidum. Antiqua parochia exstitit jam Anno 1243.»

XVIII.

A NÉMET-LIPCSEI RÓM. KATH. KÁPOLNA.

Van még Német-Lipcsén, a város északi végén álló s sz. Mária tiszteletére szentelt régi kápolna. A szintén lőréses s magas körfallal körülkerített kápolna egy szentélyből és egy osztatlan hajóból áll, tornya hiányzik. A polygonal zárású szentély három csúcsíves keskeny ablakkal bír, csúcsíveszetű boltozatának egyszerű profilú gerinczei — szokás szerint — a táмок irányában a nyolczszög szögeit felezve, egy csinos zárköbe futnak össze.

A hajó eredetileg famennyezettel birhatott, jelenleg be van boltozva, ezen új boltozat nyomásának ellensúlyozására nem lévén elegendő erős a falazat, ez okból az új boltozat hordására a hosszfalak mellett befelé szökő pilléreket építettek. A hajó, a déli oldalán levő két félköríves szemöldü keskeny ablaknyílás által kellően világittatik meg.

A bemenet kapuzata is a hajó déli oldalán van, — tagozatnélküli s csúcsíves. Az új orgona-karzatra pedig egy kívülről alkalmazott fedett lépcső vezet. Az ötvenes években Merklas Venczel lőcsei tanár — ki egyszersmind régész, ügyes szobrász és festő lévén — készíté itt az új gótstylü főoltárt.

Megemlítendő a hajó boltozatáról függő nyolczkaru bronce-csillár, mely a XVI-dik század csinos renaissance izlése szerint delfinekkal, s felső részén egy kétfejü sassal van diszítve, a rajta levő évszám szerint még 1580-dik évben készült s ismeretlen mesterének minden tekintetben dicséretére válik.

A schematismusban ezen kápolnáról a következőket olvashatni: Exstitit in Matre adhuc Ecclesia B. M. V. Dolorosae «*olim mater*». Ezen feljegyzés szerint ezen kápolna eredetileg anyaegyház lett volna, ez azonban nem áll, miután az imént említett s leírt parochialis templomon előforduló átmeneti stylü műrészek sokkal régibb korra utalnak, mintsem ezen kápolna már kifejlett csúcsíves stylü részletei.

XIX.

A LIPTÓ-SZENT-MIHÁLYI RÓM. KATH. TEMPLOM.

A szent-mihályi, fallal kerített régi templom a helység északi végén a Vág balpartján levő dombon fekszik, s műrészeiről ítélve Liptómegye legrégibb templomai közé sorozandó. Már a közép-szlécsi templomról közlött okmányban ezen templom mint anyaegyház emlittetik, melynek kerületéből 1326-dik évben a közép-szlécsi parochia választatott el, az tehát bizonyos, hogy ezen templom még 1326-dik év előtt épült; de erre nézve az adatok hiányoznak.

Alaprajza egyedüli a maga nemében Liptóban, miután a hajó ép oly szélességgel bír, mint a szentély, s így ennek következtében kívülről mind a szentély, mind pedig hajójának hosszfala egy irányba esik.

A tízszög öt oldala által képezett szentély, valamint az egy boltosztályu presbyterium is csúcsíves s egyszerűen leszelt élü gerinczes boltozattal birnak, osztatlan hajója pedig jelenleg fafödénnyel fődött. A szentély hat, a hajó pedig öt köv választékkal és primitív kör-

nyílásu mérművel ellátott csúcsíves szemöldü ablak által világittatik meg. A presbyterium északi oldalán levő sekrestyének három ablaka szintén csúcsíves, de keskenységénél fogva kőválaszték és mérmű nélküli. A csúcsíves keresztboltozat gerinczei két horonnyal ellátvák, a boltzárkö felületét pedig egy hatágu csillagrózsa disziti.

A hajó déli oldalán levő diszkapuzat azonban elég diszes, a csúcsivezetet képező ajtó béllete két horony által szegélyezett körtealaku pálczatagot mutat, s az ajtó béllete nem részsutosan huzódik befelé, hanem még az átmeneti stylt jellemző lépcsőzetes elrendezéssel bir.

Az ajtó nyílása leszelt lóhere-idomu zárással bir, s az így támadt tympanon mezejét eredetileg a mint látszik régi freskók diszíték. Műtörténeti szempontból azonban legérdekesebb ezen ajtó régi vasazata, mely lilomalaku, szépen stylizált levélsomókba végződő öt keresztpántból (Kreuzband) áll; ezen vasazat szépsége azonban csak is rajzból ítélhető meg; — motivumai közt számos románkori részletek is észrevehetők, ezszerint egykoru lehet a templommal s így a XIII-dik század második felébe tehető készitési ideje.

A templom oltárai, valamint egyéb butorzata már ujabbkori s különös beccsel nem bir.

Ritkasága és művészies kidolgozása miatt azonban nevezetes a szentély északkeleti zárfalán levő szentségfülkéjének farácsozatos ajtócskája s architectonikus foglalványa, melynek csúcsíves ormozata két fiala tornyocska által szegélyeztetik, a léczezet faragott diszitményének alapja — fondja — szinezett, egyáltalában véve a részletek a fa természetének megfelelő izléssel vannak idomitva és némi bravourral faragva. Az ajtócska léczezetén levő feliratok csinos minuskulái felváltva veres és zöld alapon diszlenek.

Ezen feliratok tartalma a következő:

ave · corpus · domini · nostri · iesu · qui · conservat · animam meam
in · vitam · amen.
ave · verbum · incarnatum · in · altari.
panis · ecce · angelorum ·
tantum ergo · sacramentum ·
hoc opus fecit valentin. —

Ft. Hyross István helybeli plébános s jeles történetbuvár állítása szerint ezen remek kiviteli ajtócska készítője egy a XV-dik század elején élő Valentin nevű plébános lenne, a mi különben nem lehetetlen, miután tudjuk, hogy a középkorban a művészetek különböző nemeivel a lelkészek és barátok gyakran foglalkoztak, sőt volt idő, a mikor az egyházi művészet csakis az ő kezökben volt.

Az egész mű úgy látszik hársfából van faragva, természetes faszínű, s mesterének valóban dicséretére válik azon törekvés, melylyel a gót styl jellegét visszaadni iparkodik oly egyszerű formák által, melyeket egyáltalában e fa anyaga nyujtani képes.

A csúcsormozat léczezete keresztezi egymást, ép úgy, a mint azt Norvég- és Svédország régi fatemplomain látjuk.

A templomnak tornya nincsen, annak helyét pótolja részint a szentély felett a tetőzet gerinczén álló fatornyocska (Dachreiter), részint pedig a templomtól különálló facampanile, mely hasas merész sisakjával festőileg egészíti ki a csoportozatot.

xx.

A TEPLAI RÓM. KATH. TEMPLOM.

Ezen templom egyes részeivel különböző időben épült; legrégibb a szentély hajójával.

Az egyenes zárású szentély gerinczes keresztboltozatával csak egy, t. i. keleti zár-falán levő keskeny, csúcsíves szemöldü ablaka által világittatik meg, az osztatlan hajónak főfalazata, valamint déli csúcsíves kapuzata még eredeti, de a hajó boltozata már újabb-kori, ámbar a hajó hosszoldalfalain levő támpillérek egy régi három osztályú boltozatra utalnak. A hajót annak északi oldalán levő három csúcsíves ablaka világítja meg. Építészeti műrészletekben ezen templom feltűnően szegény; a szentély északi falában levő szentség-házi fülke architecturája igen primitív, sőt durvának mondható, minden symetria nélkül; déli csúcsíves kapuzatának béléte meglehetősen élénk profilú.

Az arcus triumphalis egyszerű profilú csúcsívezete felett e következőket olvashatni:

HAEC REQIES MEA IN SAECVLVM SAECVLI · HIC HABITABO,
QVONIAM ELEGI EAM. PSALMO. 131.

A templom műrészeinek ezen szegénységét azonban kipótolja a bronceból öntött azon keresztelő-medence, melynek felületén gyönyörű alaku majusculákból álló feliratok olvashatók, cuppájának átmérője 0·61 m., tehát azon időből való még, midőn a keresztelő gyermek egész testével mártatott be a szentelt vízbe (per immersionem), s bár az évszám medenczénken hiányzik, mindamellett a keresztelő-medence alakjából, valamint a feliratok betűinek idomából még a XIII-dik századra következtethetünk.

A cuppa felületén két hullámvonalú diszszegély közt két sorban a következőket olvashatni:

1. + IN · DOMINA + PATRIS + ET FILII
2. + ET SPIRITUS + SANCTI + AMEN +

A medence nyomott nodusát az előbbihez hasonló diszitmény fogja körül.

A lefelé mindinkább szélesedő lábazat felületén a felirat betűi öt gyűrűben vagy övben felosztvák, e következő tartalommal:

1. + ITA · IN · ORBEM · VNIVERSVM
2. + ET PRADICATA · DIANTAS
3. QVI CRADIDARIT · ET · BAPTIZATVS
4. FVERIT · SALVVS ERIT · IN DOMINA
5. PATRIS ET FILII ET SPIRITVS · SANCTI.

A lábazat alsó szegélyét az előbbiekhöz hasonló, csak hogy gazdagabb és szélesebb diszszegély képezi.

A két pálczatag által határolt sorokban a majusculák egymástól elkülönítve foglal-

nak helyet. Interpunctio gyanánt egy egyenszáru kereszt, helyenként négyszögletű szegfejalaku kiálló ponttal vegyítve előfordul.

A 30 millimeter magasságu betűk síkja kiáll az alapból (Flachrelief), s alakra nézve tökéletesen megegyeznek a XIII-dik században divó majusculákkal, s tekintve ezen keresztelő medencze párkányzatait s diszitményeit, mely utóbbiak részletein a gót styl legkisebb mértékben sem vehető észre még; továbbá tekintve az egész keresztelő-medencze még románkori alakját, készitési idejét — a mint említém — még a XIII-dik század elejére bizton tehetjük.

Mondják, hogy az érczöntés ezen régi emléke s remekműve eredetileg a szentmihályi templom tulajdonát képezé, s csak újabb időben hozatott volna át a teplai templomba.

Ezen keresztelő-medenczén kívül van még itt egy kőből diszesen faragott szenteltviztartó (Weihwasserbecken, aspensorium, bénitier), mely jelenleg a kapuzat jobboldala mellett áll; magassága 1·5 m. s cuppájának átmérője pedig 0·51 m. — A medenczét tartó oszlopalaku lábazatát csinos féldomborművű virágok és szőlőfürtök diszitik. A medencze felső karimáján be van vésve a mű készitési éve:

ANNO · DNI · M · D · CLXXX.

A déli diszkapuzat csúcsives, béléte két horony által szegélyezett pálczatagot képez, az ajtó vasazata két keresztpántból áll, melyek végei csinosan stylizált liliom-motivumban végződnek, s az egész vasazat technikája, valamint diszitményeinek még romanizáló jellege feltűnően hasonlít a szent-mihályi templom kapuzatának vasazatához, s aligha nem egy időben készült.

A négyszögletű torony a hajó déli oldalfala mellett áll, s mint a kapuzat feletti 1573-dik évszám bizonyítja, Hrotóc Boldizsár akkori evangélikus lelkész alatt Uzali László földbirtokos költségén épült fel.

A torony külseje igen egyszerű, háromemeletes, a koronázó párkányzat alatt, valamint a torony élein észrevehető még a sgraffito diszitményezés, gyémántmetszetű motívumaival, a torony sisakja nyomott hagymaformájú; a torony kapuzatán a következőket olvashatni:

DOMVS MEA, DOMVS ORATIONIS EST OMNI POPVLO —

Mein Haus ist ein Bethhaus aller Völker. —

tehát ugyanazon szép jelentőségű felirat, mely a bártfai templom XVII-dik századbeli renaissaince-stylü kapuzatán is olvasható.

A szentély déli oldalán levő és 1584-dik évben Kubinyi Dániel földbirtokos által épült kápolnában léteznek még a Kubinyiak epitaphiumai és sirkőlapjai. Műtörténeti szempontból, de különösen a régi magyar disz-costume tanulmányozása végett érdekesek ezen szép renaissaince-stylü epitaphiumok; emléktáblák, melyek a kápolna falain függnék. — Megemlítésre méltó azok közt a kápolna déli oldalfalán függő Kubinyi János epitaphiuma, mely még a XVII-dik század elején divó csinos renaissaince-stylben készült, elegáns s canellirozott corynthiai fejezetű oszlopai egy félköríves kapuzatot szegélyeznek be, közepén üdvöztönk feltámadását ábrázoló festménynyel.

Az emléktábla alsó részén levő festményen egy feszület előtt sorban térdelnek a család tagjai, és pedig jobboldalon a férfiak, baloldalon pedig a család nőtagjai. A férfiak gazdagon aranyozott zsinóros magyar mentékben, kardosan, a nők pedig felálló csipkézetű inggallérral, hosszú és gazdagon diszitett ruhákban ábrázolják. A feszület alatt pedig a Kubinyiak czimere látható. Az oszlopok lábazatai közt levő kék táblácskán pedig e következő tartalmu aranybetűs felirat olvasható:

«Nobilissimo Domino Johanni Kubinyi viro undiquaque laudatissimo, quippe de patria, deq. omnibus bene merito olim cottus Liptō vice comiti post exactam inculcate annis circiter LVI vitam, vere chrāne professione dignam, triumphanti coelicolarum ecclesiae Ann. Christi MDCXI. 22 januarii adscito generosa Domina Anna Mérey pientissima coniux carissimo flens et moesta posuit marito.»

A canonica visitatióban ezen templomról e következők olvashatók:

«Teplae originem ipsius nominis ratio clare indicat. — Si documentum Petro Pázmán repertum de convocatione ad Synodum Tirnaviensem Anno 1200 authenticum est, parochus consequenter Ecclesie de Liptó Teple jam hoc anno 1264, sed metales habet de Anno 1237. — Ecclesia Sancti Ap. Philippi et Jacobi juxta annalecta Teplensi a diversis temporibus erecta est. — Certum est turrim Eccles. sub Balthasar Hrotoceo praedicatore Lutherano 1579 expensis domini terrestris Ladislai Uzali aedificatam. — Gothicus labor sanctuarii antiquorum ostendit aetatem, sed vero similis recentiore quam sit Ecclesia Sancti Michaelis. — Vix est consecrata, quia quum deessent ad consecrationem necessaria 1715. per Lucam Nat. Eppum Belgradensem non potuit consecrari attamen pie creditur esse consecratam.

Capella Sanctuaria vicina aedificata Anno 1584. per G. D. Danielelem Kubinyi; altera sacri sepulchri teste prot. Cottus Liptó 1570. per Dominum Jakob Kubinyi posita fuisse.

Campanas habet 5, maxima cent. circiter 12, in honorem Sēti Philippi et Jacobi fusa 1632; altera cent. circiter 6 in honorem Sēti Nicolai Eppi. fusa 1543; tertia cent. circiter 2 fusa 1778; quarta fusa 1826. — Campanella agonisantium cent circiter 1 omnes in turri, prima consecrata, altera benedicta supra fato Anno 1715.

Teste historia domestica sub tumultibus Bocskajanis et Rakoczianis ecclēs. Teplens ab Evangelicis repetitis vicibus occupata, sed catholicis rursus restituta.»

Ezen templom is lőréses magas fallal van bekerítve.

XXI.

A LIPTÓ-SZENTMÁRTONI (MARTINCSEKI) RÓM. KATH. TEMPLOM.

Liptó-Szent-Márton helysége Rózsahegytől északkeleti irányban mintegy félmért-földnyi távolságra, a liptói Kárpátok «Mali Hocs» nevű magas hegyének déli oldalán fekszik.

Fallal megerősített templomának műrészelein, valamint alaprajzán a XIII-dik század átmeneti stylje vehető észre, s ezszerint Liptómegyének szintén régi templomai közé sorozandó. Tekintve alaprajzát, áll ezen templom egy egyenes zárású szentélyből, melynek

keresztboltozatot képező leszelt élű gerincei primitív consolákon nyugosznak; a szentély déli oldalán levő két ablaka még románkori, félköríves szemöldű, mély és keskeny bélletű, a szentély köralakú boltzárkövének mezején egy nyolczlevelű csinos rózsza diszlik. A szentélytől egy félköríves tagozatlan diadalív által elválasztott osztatlan szentély famennyezettel bir, a déli oldalán levő kapuzata csúcsíves, melynek ivezete, leszelt élű ajtóbélletének egyszerű profilú válkövein (Kämpfer) nyugszik. Az ajtó liliom-motívummal diszitett vasazata s ajtógyűrűje még eredeti.

A hosszahajó tengelyének irányában a nyugati oldalon álló négyoldalú torony kétemeletes, a torony alatti csúcsíves kapuzaton csak a torony felső emeletére juthatni.

Érdekes a torony első emeletének csúcsíves ablaka, kőválasztéka helyett itt egy szélesebb falrészszel találkozunk, mely két csúcsíves és keskeny ablaknyílást választ el egymástól. Az ablak mérműve még kezdetleges s constructív, csak három egymás fölé helyezett háromlobbos körrel diszitett. A torony felső emeletén a harangok elhelyezvék, itt a kettős csúcsíves ablakok egy középoszlopocska által elválasztvák, mely ablakidom a románkorból származva az átmeneti korszakban gyakran fordul elő. A torony hagymaforma sisakjának alsó kiálló eresze gerendatámok által támogatattik.

Miután ezen templom a rózsahegyi templomnak filiálisa, itt keresztelő-medence nem található. A szentély északi oldalán lévő csekély kiterjedésű sekrestye még eredeti csúcsíveszetű dongaboltozattal van boltozva, ablaka még románstylű és felette keskeny, s inkább egy löréshez mint ablakhoz hasonlít. A dombról, melyen ezen templom áll, gyönyörű kilátás nyílik a Vág és Revucza regényes völgyére.

XXII.

A RÓZSAHEGYI RÓM. KATH. TEMPLOM.

A rózsahegyi parochiális templom a város nyugati oldalán lévő magaslaton fekszik, magas s löréses falakkal még jelenleg is körül van véve, s valódi Akropolis, mely megerősített magaslatra (plateaura) az alsó városból egy fedett lépcsőzeten juthatni fel, ép úgy mint Körmöczbányán. A tulajdonképeni régi és megerősített város a templom nyugati irányában terül el, ezen a részen van a meglehetősen kiterjedésű főtér is, a város régi falazatának maradványai csak itt-ott vehetők észre.

A templom, alaprajzának elrendezésében, valamint főrészeiben régi, de az 1585-dik évben történt stylelles renovatio által teljesen elveszté eredeti koracsúcsíves jellegét. — A templom áll egy polygonal zárású szentélyből, mely úgy mint az újabbkori pillérek által három hajóra osztott hosszahajó, már újabbkori boltozattal bir (Tonnengewölbe mit Stichkappen). A szentély és hajójának ablakai még csúcsívesek, de kőválaszték és mérmű nélkül. Nevezetes, hogy a hajó nyugati oldalán álló négyszegletű tornya nem fekszik a hosszahajó és a szentély tengelyében.

A torony alatt lévő diszkapuzat még eredeti s a kora csúcsíves styl jellegével bir; befelé szökő bélletének talapzatán három hengertövű, továbbá sima kehelyalaku fejezettel s attizáló lábazattal biró oszlopokból emelkednek merész csúcsíveszett hengeres bordái. Az

ajtó nyílása egyenes szemöldü, — zárásu. — Az így képezett tympanon síkján a következő felirat olvasható :

SA CRATAS AEDES INTRENT IVVENESQVE SENESQVE
VIR PARITER MVLIER VIRGO PVELLA PVER.

unanimi voto Christi sacra festa colentes, candida sincero pectore Thura ferant. — Az előbbi chronosticon a legutolsó ujtásra vonatkozó 1796-dik évet jelzi.

A déli mellékkapuzat előtt épült előcsarnok déli oldalfalán e következő feliratok olvashatók :

REAEDIFICATA 1585.
RENOVATA 1755.
EXVSTA 1797. DIE 28 Junii
RESTAVRATA 1790.

Ezen templom építési korát leginkább a nyugati diszkapuzat architecturájából lehetne meghatározni s e szerint még a XIV-dik század elején épülhetett.

A canonica visitationak ezen templom történetére vonatkozó passusa így hangzik :

«Ecclesia Rosenbergensis teste visitatione canonica Petroczyana Anno 1713 peracta et antiqua traditione aedificata fuisse fertur per zelosos catholicos germanos seu operarios fodinarum, sub titulo et patrocínio S. Ladislai Regis Hungariae, quo vero anno primitus structa sit? non constat. Inscriptio super portam minoris ejus portae in lapide excisa, qua nunc jam dealbata est (azért jelenleg ezen feliratot nem is vettem észre) reaedificationem Ecclesiae huius ad annum 1585 refert verbis sequentibus: *tempore Rudolphi Imperatoris secundi Magnificus D. Stephanus de Illésháza Comes Liptoviensis et magister curiae Regni Hungariae et magnifica Domina Catharina Pálffy consors sua reaedicari hoc templum ex fundamento (?) curarunt.*» Anno alibi oppositio 1585. Est e materiali solido structa fornice provisa. Perhibentibus visitationibus canonicis Petroczyana 1713 Ujvendigiana Anno 1732 et Csakyana 1752 peractis dicitur esse consecrata per Reverendissimum Dominum quondam Georgium Bársony Episcopum Agriensem Anno 1672. — Vicissitudinem primam Ecclesiae hujus ab acatholicis occupatae supra dictae canonicae visitationes ad Annum 1683. referunt occasione seditionis Tökölyianae, verum hanc occupationem alteram fuisse evincit praeexistens acatholica Templi huius per Superintendentem Joachimum Kalinkium (Kalinka) die 8 Octobris 1647 peracta Visitatio. Adeoque 36 Annis prius quam Visitationem Evangelicam aliae perinde acatholicae sequebantur Annis quippe 1650, 1653 et 1666. omnes invasionem Tökölyianam Anno 1683 factam, continua serie praecedentes, et prima hac occupatione per supra nominatum Episcopum Agriensem Georgium Bársony qua Commissarium Regium Anno 1672 catholicis restituta et reconciliata fuit.

Ezen jegyzetből láthatjuk, hogy ezen templom is a XVII. és XVIII-dik században a vallási mozgalmak alkalmával majd az egyik, majd a másik felekezet birtokába esett, míg 1709-dik év óta állandóan a katolikusok birtokába átment.

Megemlítendő a templom régi s kőből faragott diszes keresztelő-medenczéje, melynek cuppáját egymást felváltó horony és pálczatagozatok diszítik, s míg a cuppa és a nodus

a nyolczszög szerint van idomitva, addig megfelelő fokozatos átmenet által a lábazat alaprajzának idoma egy négyzet.

Ezen medencze alakja pokálforma s tagozatainak profilje határozott gót izlésű, valószínű tehát, hogy még a XV-dik század elején készülhetett.

A templom belsejében lévő oltárok már újabbkoriak s műrégészeti becsessel egyáltalában nem bírnak. A stylelleses ujtás és bemeszelés daczára, a szentély külfalán a párkányzat alatt helyenként, hol a mészréteg lekopott, még jól észrevehető egy gót stylü festett bordure, melynek lehajló végeit csinos lilomok, a csúcsivek által képezett közöket pedig hatágu csillagok diszítik. Ezen egy részletből is gyanítható, hogy mily fényes templom lehetett ezen későbbi renovatiók által eredeti jellegétől és fényétől megfosztott műemlékünk.

Mintán ezen templomnál az ujtást oly nagy mérvben találjuk keresztülvive, feltehető, hogy templomunk valami katastropha következtében annyira elpusztult, hogy csak főfalai maradtak fen.

XXIII.

A LIKAVAI VÁRROM.

Rózsahegytől mintegy félórányira északi irányban, az Árvamegyébe vezető ut mellett, egy meredek mészkősziklán az idő vasfogával daczolva büszkén emelkednek a Likavavár romjai.

Ezen vár alapításának s építésének idejét homály fedi, hagyomány szerint Szvatoplugnak fia Mogmir (Mojmir) a nagy morva birodalom hatalmas királya 845-dik évben — tehát a honfoglalás előtt — uralkodván, elfoglalta Bruno nyitrai fejedelemnek a Vág mentén lévő várait.* Ily várakat a Vág mentén már Szvatoplug építtetett,** lehetséges tehát, hogy ezen időben Likava várunk is épült. Valószínűbb azonban, hogy ezen várat a XIII-ik század elején, Rózsahegy mellett a Baráthegyen lakott templariusok — lovagrendű szerzetesek — építtették 1225-dik év körül.

Okmányilag bebizonyított — tehát legbiztosabb — adatok szerint a likavai vár hasonnevű uradalommal együtt Donch zólyomi comesnek adományoztatván, ki egyszersmind lipthói gróf lévén, 1305-dik évben a várat javadalmaival együtt megkapta, s ő lett volna, ki e várat 1325-ben tetemesen nagyobbította s megerősítette.

A Bubeck-féle 1391-dik évi lipthói regestrumban előfordul egy Robert Károly király által kiadott csere-oklevél, mely szerint Likava Saádtól, Milóth fiától elvétetvén, helyette Lubella (talán Lubló?) vára adatott cserébe.

Donch vagy Danch család hosszabb ideig birta ezen várat, melyet birtokainak székhelyévé teve, míg magvaszakadtával, mint valamennyi egyéb birtoka is a koronára szállt vissza.

Ez időben a felvidéket nyugtalanító csehek által zaklattatott e vár, melyet később

* Timon : Imago Hung. antiq. 159. lapján.

** Lásd fuldai évkönyvek: Georgius de regno regibusque Slavorum X. fejezet 192. lapján.

Giskra vezér el is foglalt. Giskrát csak Mátyás erőteljes fegyverei verheték le, s valamivel később e vár adományozás útján Corvin János herceg birtokába került. *

A vár sok viszontagságon ment keresztül már azon körülménynél fogva is, hogy majd egyik, majd másik főur lett birtokosa. Corvin halála után a petrovinai Pekryek, majd ipoglavai Krusits János lettek urai e várnak. Későbbben Krusits János özvegye Illésházy nádorral kelt egybe, s így Likava is az Illésházyaké lett.

Ezeztől megvásárlás útján a késmárki Tökölyi-család vette át, s ennek egyik tagjától, a híres Tökölyi Imrétől a kir. fiscus foglalta le a várat az uradalommal együtt. Lassacskán e vár feledésbe ment, büszke falait a Rákóczy-mozgalmak romba döntötték, s a vár, mely hajdan három fallal volt kerítve, pompás épületekkel és kéjkertekkel volt ékitve, ma már csak pusztá rom, mely míg egyrészt az emberi kezek által alkotott művek mulandóságára figyelmeztet, addig másrészt a még fenmaradt bástya tornyai, műrészelei s bonyolódott alaprajza által a középkori erősítés tanulmányozására hívja fel a műrégész figyelmét.

Ezen érdekes vár történetét röviden előrebocsátva, tekintsük meg közelebbről a vár alaprajzát és még fenmaradt műrészeit. (12. ábra.)

A kelet-nyugati irányban fekvő, izolált mészkőszikla legmeredekebb oldala a keleti, északi és déli, s a sziklahegy ezen majdnem függélyes irányu meredeksége által védett plateauun áll a tulajdonképeni belső vár, melynek keskeny belső udvara (A) az udvari épületek által határoltatik.

A belső vár a sziklafal meredekségénél fogva elég védett, s így külön körfallal nem bir. A vár falazatainak alapja a sziklába véset, a főfalak közvetlenül a meredek szikla fölött emelkednek, olyannyira, hogy a vár tövénél egy ember számára való hely sincs meghagyva. Míg tehát a vár a kőszikla alakjánál fogva ezen említett három oldalról eléggé védett s körfallal nem bir, addig a nyugati oldalon a várhegy kevésbé meredek lejtősége következtében kettős várfallal van megerősítve. Ezen falak egyike (r) a két négyszegletű saroktorony (O és Q) által szegélyeztetvén, a felső udvart (B) keríti be, a másik, lejjebb fekvő körfal (s) pedig a külső udvart (Zwinger) képezi (C). Ezen utóbbi várfal nagyjából már romokban hever, gyepvel benőve, úgy hogy némely helyen a várfal iránya már csak nehezen határozható meg, a várfal öt félköríves alappal bíró bástyatorony által védett, melyekből azonban jelenleg csak az északi áll még fenn, a többi kisebb-nagyobb mértékben már romba dőlt.

A vár ezen — nyugati — oldalán leggyengébb lévén, szükségessé váltak tehát azon nagyobb mérvű erősítések is, melyek a várat ezen oldalról kerítik be s erősítik meg. Természetes, hogy az akkori időben a vár építésénél s annak megerősítésénél, alaprajzának alakjára nézve nagy befolyással volt a várhegy vagy kősziklának fekvése, lejtősége s alakja, s ha váraink erősítési módszerét tanulmányozván, azok alaprajzainak alakját, elrendezését vesszük tekintetbe, valóban bámulnunk kell gyakran azon genialitást, melylyel e vár építész a természet és a helyi viszonyok által nyújtott előnyöket a vár biztosítására nézve oly nagy mértékben használá fel.

Meglehet, sőt valószínű is, hogy a várak építésénél s megerősítésénél bizonyos meghatározott általános elvek szolgáltak zsinórmértékül, de a várhegy különböző idománál

---

* Lásd Keveházy a felsővidéki képek.

fogva lehetetlen lett volna egy meghatározott chablonet használni, mint például a lakházaknál s a sikon levő várkastélyoknál.

Ily egyes esetekben tehát csak az illető építész találékonysága segíthetett a dolgon.

A «donjon» — a francia várak ezen nélkülözhetlen, s daczos kinézésű tornya, — mely már magában véve is egy megerősített vár — a mennyire középkori várainkat ismerjük, csak néha fordul elő várainknál, tudtommal eddig csak a visegrádi, szepesvár-aljai, nagy-sárosi, tornai váraknál találkoztunk ily rendeltetésű öreg tornyokkal, s egy pillantást vetve likavai várunk alaprajzára, itt ily donjont nem veszünk észre, hacsak nem az a vár előudvarának egyik északi sarkát képező négyoldalú tömör tornya (*o*), melynek felső emeletére, egy, a belső várból a kapuzatot magában foglaló falazat felső részén kiálló gyámköveken nyugvó futótornácson (*x*) keresztül lehetett jutni.

Egyébaránt ezen torony meghatározása végett pontosabban s behatóbban kellene azt megvizsgálni, rövidre szabott időm azonban azt nem engedé.

A vár északi oldalán lévő három kapuzaton (*a*, *b*, *c*) keresztül lehetett csak a vár előudvarára (*B*) jutni, innét ismét két pylonszerű fal kiszögelése közt lévő (*d*) (*e*) kapuzatok a fentebb fekvő belső vár (*d*) udvarába vezettek. — Ebből láthatjuk, hogy a vár belsejébe csak öt megerősített kapuzaton lehetett bejutni, s ha meggondoljuk, hogy ezen kapuzatok nem csak zuhanó erős vas rácszatok (fallgitter), de azonkívül még minden oldalról oda irányuló lörések által voltak védve, könnyen elképzelhető, hogy a várat ezen az oldalról ostromló ellenségnek nem csekély munkájába került célját elérni.

A belső vár keleti foka egy szabálytalan sokszöget képezvén, bástyaforma háromemeletes erődtornyot képez, (*D*) s hogy csak a várőrség lakásául szolgált, azt bizonyítják a lörés alakú nagy ablaknyílások, s bár a vár ezen az oldalról a sziklafal magassága és meredeksége miatt bevehetetlennek tartatott, mindannak dacára s netalán bekövetkezendő veszély kikerülése végett, a vár ezen védett végpontja is erődtornyileg megerősített. — A mennyire még a belső vár falainak irányát kivehetni, úgy látszik, hogy a vár urának lakszobái és termei az északi (TTT) és a vár déli oldalán voltak elhelyezve, azt bizonyítják a diszesen kőből faragott ajtó, ablak és kandallórészletek. — A sokszögű zárású várfok délnyugati oldalán lévő helyiség (*k*) két magas s félköríves szemöldű ablakával eredetileg házi kápolna lehetett, mert annak magassága a vár két emeletén ment keresztül.

Az alapszíkla nyugati irányú lejtősége következtében a vár keleti részén lévő épületek, tornyok csak háromemeletesek, míg a nyugati várépületek már négy és egy fél emelettel bírnak.

A belső vár helyiségei már boltozat nélküliek, helyenként észrevehetők még az eredeti padozat garendái. — Az északi oldalon lévő idomtalan és rongált ablaknyílások közt fenmaradt még egy pár kökereszttes ablak, melyek béllete, valamint párkányzata kőből faragott, s alsó consoláik, valamint a tagozatok profilje még határozott gótstylü. — A vár déli oldalán lévő ablakoknál a faragott kökeresztek már kitörvén s a béllet is hiányzik.

A belső vár egyik helyiségében észrevehető még egy kandallónak, két egyszerű gyámkövön nyugvó felső része — köpenye — (Kaminmantel), ezen kandalló párkányzatai már határozott renaissance-stylüek.

Igen érdekesek itt azonban a vár legfelsőbb emeletén lévő szurok-csatornák, vagy öntőlyukak (Pechnasen, assommoir, mâchicouli), melyek még tökéletesen jó karban vannak (*o*).

Ezen öntőlyukaknál két félköríves s a falsíkból kiugró kő képezi az alapot, melyen a kifolyás nyílását fedő gömbalakú, alul nyitott boltozat nyugszik, — a falban lévő öntőlyuk nyílása rézslapokkal szegélyeztetik be. — Ezen nyílások, melyekből a vár északi oldalára kettő, s a déli oldalra négy esik — a falazat legfelsőbb részén, tehát közvetlenül az ereszt alatt alkalmazták és pedig mindig a lent lévő ablaknyílások tengelyébe esnek, — s azon célból készültek, hogy azokon a várat ostromló ellenségre forró vizet, vagy olvasztott szurkot öntöttek. — Továbbá különös idomuak itt némely lőrések, miután azok alsó része nem a szokásos köralakú (Löffelschisz scharte), hanem egy háromszögű, s rézslapok által képezett nyílásban végződik.

A belső vár déli oldalán észrevehető még azon titkos, eredetileg földalatti, de a boltozatának beomlása következtében jelenleg részben nyitott folyosó is, (*y*) mely a vár belsejéből a várhegy déli oldalán a kősziklába vágott nyíláson keresztül a szabadba vezetett, nagyobb biztosság tekintetéből a folyosó alsó nyílása egy félköríves alaprajzzal bíró bástya belsejébe vezet s ezen, a sziklafalhoz közvetlen épült kőbástya (*P*) falazata nagyobb részt még fenáll.

Ily földalatti titkos folyosókról néha csak a vár urának volt tudomása, s a legvégső veszélyben forgó családjának s hiveinek megmentésére szolgáltak.

A vár fenálló falainak s tornyainak alaprajzát még könnyű volt felmérni és lerajzolni, de a belső várban lévő kötörmelék már annyira ellepi az alapzatot, hogy itt csak ezen akadály elhárítása után lehetne pontosan meghatározni a belső lakosztályok falazatait s beosztását.

Mindamellet ezen vár kinézése, — bármely oldalról is tekintjük ezt, — imposans, különösen a vár északi és keleti oldala a meredek és magas kősziklán álló falaival valóban festői képet nyújt.

A vár déli oldalán észrevehetőek még az ablakot körülfogó, és az egyes emeleteket jelző sgraffito diszitmények, melyek közt egy helyen az «1552» évszám még jól vehető ki.

Ezzel bevégezve a lipcsmegyei középkori műemlékek leírását, ezen rövid és általános ösmertetésből is láthatjuk, hogy hazánk ezen kis kiterjedésű megyéje is mily gazdag anyagot nyújt középkori műemlékeink tanulmányozására, másrészt pedig örömünkre s megnyugtatóságunkra szolgálhat azon tudat, hogy birunk még oly számos középkori műemlékkel, melyek ugyan a külföld nagyszerű műemlékeivel össze nem hasonlíthatók, mindamellet azonban a múlt századok alatti culturalis fejlődésünkről, és monumentalis építészetünk előhaladásáról fényes tanubizonyítást tesznek.

Végre el nem mulaszthatom: Vnemcsák János hradeki; Árvay Péter nagy-bobróczy; Radacsovszky Román szent-máriai; Kiszely János ludrófalvi; Kubányi Alajos közep-szlécsi; Hyross István szent-mihályi; Thuránszky János teplai és Vilcsék István rózsahegy-i főtisztelendő plébános uraknak, valamint Baán Bertalan és Majláth Béla megyei alispán úrnak azon szíves támogatásért, melyet felvételeim alkalmával célom elérésére irányomban tanúsítottak, ezennel köszönetemet nyilvánítani.

Léta vagy Ghyczy vára.

E vár egyike volt hajdan Erdély nyugot-határszéli őrvárainak; vajdai birtok már Róbert Károly korában, építtetése ideje nincs följegyezve a krónikákban; Zsigmond király 1405-ben Kolozsvár városának adományozta, de időközben ismét vajdai kézre jutott. Balassa Menyhárt II. János [Zsigmond] ellen 1561-ben hűtelen levén: a király több birtokai és várai közt «*Léta vára*» elfoglalására is hadcsapatokat küldött, s ostromlás közben a várőrség közt támadt viszály következtében a vár feladását elhatározták; de midőn a király fegyveres népe bevonult, a földalatti kamarákban elrejtett és e pillanatban föllobbantott löpor által a vár összeromboltatott, s mintegy 50 katona a romok között lelte halálát.* A király a vár-romot Léta birtokkal együtt, melyhez tartozott 1562-ben — visszatda Kolozsvár városának, 1569-ben pedig Ghyczy János kormányzónak a ki helyreállítván: azt hosszasan birta, s a hagyomány az ő nevére maig — némely krónikairók tévedésével egyezően, de kétségtelenül kiejtési hibából — «*Géczi-vár*»-nak mondja, de eredeti oklevelek szerint helyesen kimondott és irt neve: *Ghyczi-vár*.

A vár — a mint ábránk mutatja — egy csúcsalakú szirtormon fekszik egyenlőtlen négyszögre építve; nyugati oldalát függélyesen rakott falhoz hasonló, a Jára-patak viz-színétől 800—1000' magasán álló szürke-fejéres kőszikla alkotja, csak keleti oldalán megközelíthetőleg. A nyugati *A-E* oldal** mintegy 30° hosszú, a kőszikla *C-D* ponton legmagasabb, ettől *D-E* és *C-A* végpont felé a rajta levő kisebb-nagyobb mélyedések és szirtcsúcsok a sziklafalnak egyenlőtlen, csipkézett alakot adnak, ami azonban a délnek menő részen *C-E* pont között most is láthatólag, arányos magasra rakott fallal egyenlő színvonalra volt kiépítve, melyből az *R* négyszög bástyától *D*-ig ma is 2° hosszú falrakás épen áll fenn, mutatva a fal hosszában végig vonuló ör-folyosó nyomait: a fal összevonását, a folyosó-gerendák égett végeit és a lölyukakat. *D*-től *E*-ig is látható nyomainak vannak a kőfalrakásnak, kevesebbé ismerhetők északi irányban *C*-től *B*-ig, ismét több *B-A* pont között. Hogy az északi fal *C*-től *A*-ig is azon magasságban vonult volna végig, csak föltevésnéppen állíthatom a vár védelmi rendeltetése és azon tény alapján, hogy az *A-K* várfal azt szükségképpen föltételezi; de hogy oly magas lett volna a falrakás, mint a *C-E* ponton, arra semmi pozitív jel nem mutat, vármű-építészeti tekintetek aligha kívánták, mert abban az alakban a *H-I* és *K-M* ponton, mint a hegylejtőn a nyugati kőszál nagy emelkedéséhez képest fölötte mélyen fekvő részen szokatlanul magas falazatnak kellett

* *Bothlon, Volfgerf. Historiar. sat.* [Szebeni kiadás] II. köt. VI. könyv, 10—11. lap.

** Lásd az *alaprajzot*, mely lépéssel való mérés után készült, csak némi tájékozással, azért, hogy ha szak ember pontosabban nem dolgozik, legalább ilyen alakban legyen fentartva az irodalomban.

volna lenni, sőt hihetőnek látszik, hogy csak a bal- vagy felső-várat tevő *C-D-E-F-P-O-N* várfalak voltak a *C-D-E* fallal egy színvonalra egyenlőítve, s e falak a köszikla oldalán mélyen alant fekvő s *X* erődnél és *F-G-H-I-K-M-A-B-C* várfalnál jóval magasabbak voltak, amit első tekintetre mutatnak a megjelölt külső várfalak és a ma is épen fennlevő *X* erőd kisebb magassági vonala. Az *Y-Y* tér pedig *X* erőddel kül- vagy alsó vár volt, csak azon magasságig emelve, hogy az egész várat annak falairól és a felső várból is egyszerre védni lehessen. Ezt a föltevést a *H-I-K-M* várfal vékonyabb mérete és a *H-I* vonalon mais látható lö-lyukak és ör-folyosó nyomai csaknem bizonyossá teszik.

A külső és belső várfalak hosszúságát lépés után adni tartózkodom. Tegye azt meg más valaki pontos geometriai mérés után.

A falak vastagsága különböző. *R* bástya és a déli *E-F-G* fal, valamint *F-P*, *P-D*. *P-O* és *O-N* falak 3—5' között változnak, *X* erőd hatszögoldala és a *Z* ponton levő bástya-rom, hol talán bejárás volt. 6' *H-I-K-M* vároldala a fal alján 4—5' lehet, fölfelé $2\frac{1}{2}$ -ra összevonva, *A-B-C-D-E* fal $3\frac{1}{2}$ ' vastag. A magasság $2\frac{1}{2}$ —5—8° között változik a szirt alakulása szerint.

Épen állnak fenn ma is a 2° széles, 2° hosszú és mintegy 6° magas, földszintre és emeletre osztott *R* négyszög bástya falai; látszanak rajta a tüzelőhely, ajtók, ablakok és padlássgerendák helye s romjai; amellet egy jókora fal-rész, tovább délnek ismét egy darab. Épek *X* erőd déli és keleti hatszögű falai, a hozzá kapcsolt kül- vagy alsó-vár *H-I* része, itt csak egy ponton van a fal egészen eltűnve, úgy a *K-M* fal-rész nyomai s e kettőnek összeérésénél az jó vastag falon át egy bástya-rom, a bel- vagy felső-várban az *S*-el jelölt kerek alakú jó átmérőjű cisterna vagy ugynevezett vár-kút, melynek kerek alakú oldala faragott kőből van kirakva, fedelét nem rég ásták ki a vár aljánál lévő legelő pázsitos talajából; végre a *P* pont körül egy összeomlott bástya romja.

Meg kell jegyezmem, hogy *H-I* és *K-M* északi várfalak, valamint az *A-E* nyugati oldalfalai sem mértani egyenességűek; van a falrakásnak némi görbülése, ki- és befelhajtása mind három oldalon, amit a kösziklának nem egyenes irányú felülete és alakja kényszerített a vár tervezőjére és építőjére.

A falak leginkább el vannak tűnve, romokkal betakarva az *F-P*, *P-D*, *P-O* és *O-N* pontokon a belső várban, elannyira, hogy ott a bejárat helye sem határozható meg; és a ki a várnak belső beosztását s külső valódi alakját akarná — úgy, a minő az egykor volt — megismerni s hiven leírni, annak a lerombolt falak és bástyák kő- és mészsanyagával egészen megtöltött vár-részeket a romoktól valóban meg kellene tisztíttatnia s az összes falmaradványokat letakartatnia.

A monda szerint a vár víztartójába a keleti hegység oldalában ma is meglevő bőv forrásból vezették be a vizet. A hely fekvése e monda alaposságát kétségesnek tünteti föl.

Ezen várrom meglepően szép fényképét *Veres Ferencz* kolozsvári fényképész készítette, a ki már 20—24 évvel ezelőtt Erdélyben Kornis Zsigmond és Mikó Imre grófok pártolása mellett első honosította meg a festőművészet ez ágát, Erdély természeti szépségei ismeretése végett nagy áldozatokat tett: festői tájait, vidékeit, várait, történeti emlékeit — önköltségén utazva be a hazát — sikerült fényképekben örökítette Kolozsvár minden nevezetességét magában foglaló gyönyörű Albumot készített, s a fényképészet tökéletesítése érdekében sok ezreket áldozott. E derék férfi, az én tisztelt barátom, készséggel

jött el velem ide is a hely színére s multunk e nagyszerű emlékét megörökíteni segített. Fogadja érette meleg köszönetemet. Az alaprajz dilettans kéz műve és hiányos, mester kéz majd pótolja tökéletesebbel.

Az olvasó e vár fekvéséről s történeti multjáról találhat még egy pár érdekes adatot a magyar tudom. Akadémia idei nov. 20-án tartott ily czimű felolvasásomban: *A Ghycziek Erdély történetében* különös tekintettel a kormányzói intézményre.*

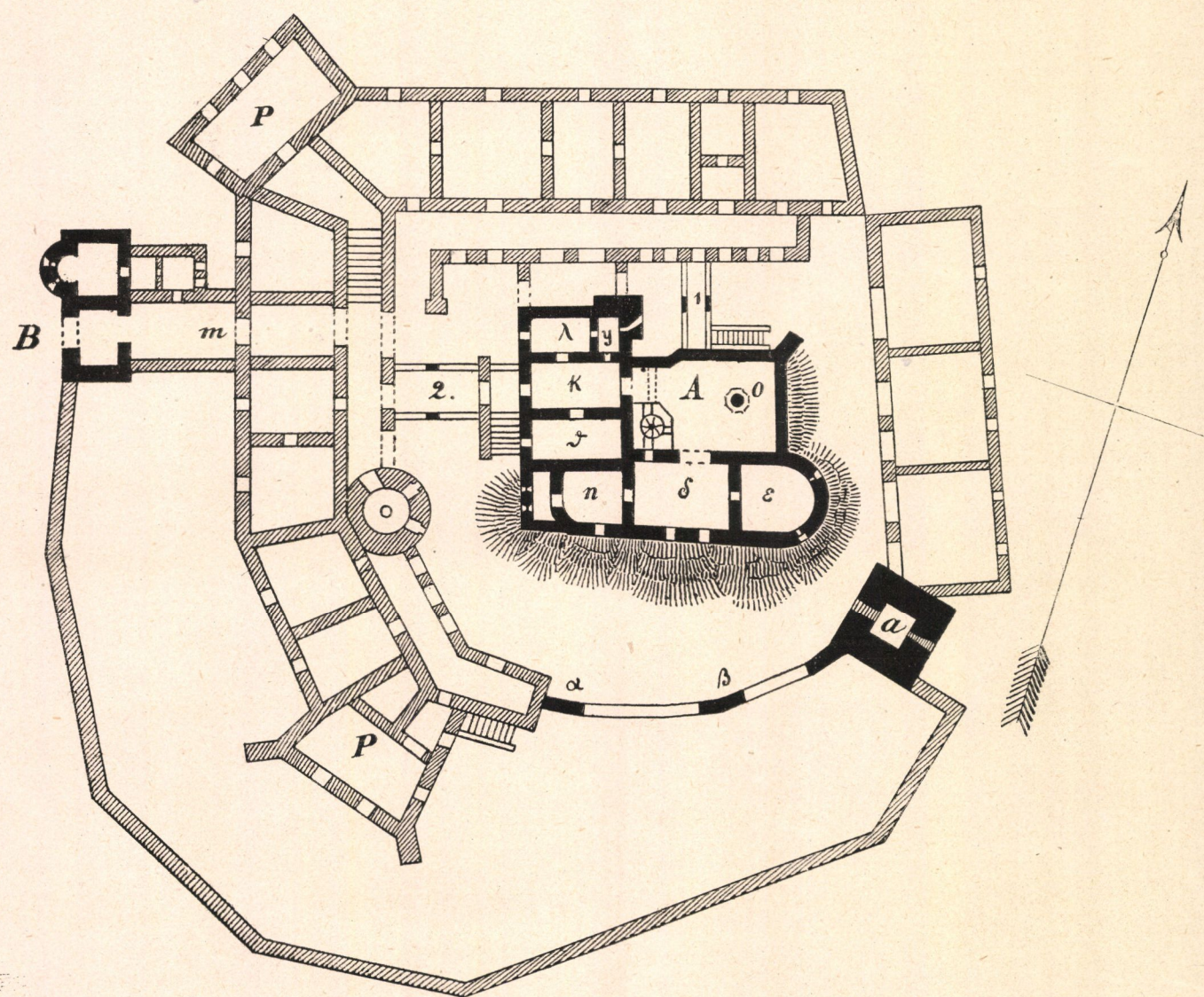
Jakab Elek.

---

* Buda-Pest, 1876. A magyar tudom. Akadémia könyv-kiadó-hivatalában. Ára 40 kr.

A HRADEKI VÁR ALAPRAJZÁNAK VÁZLATA.

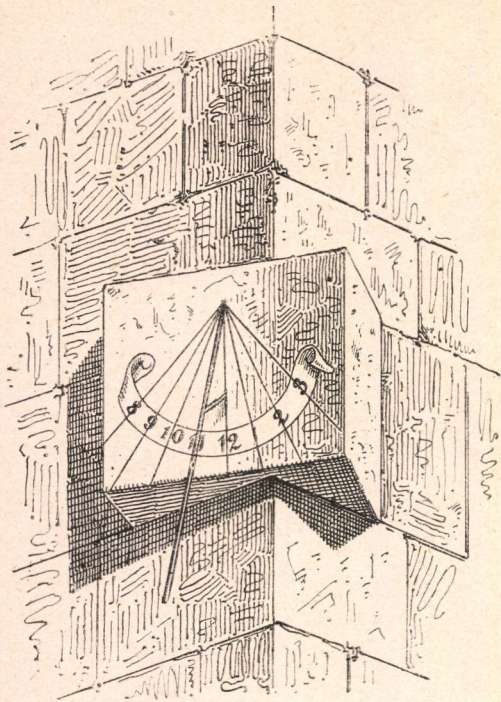

1. idom.

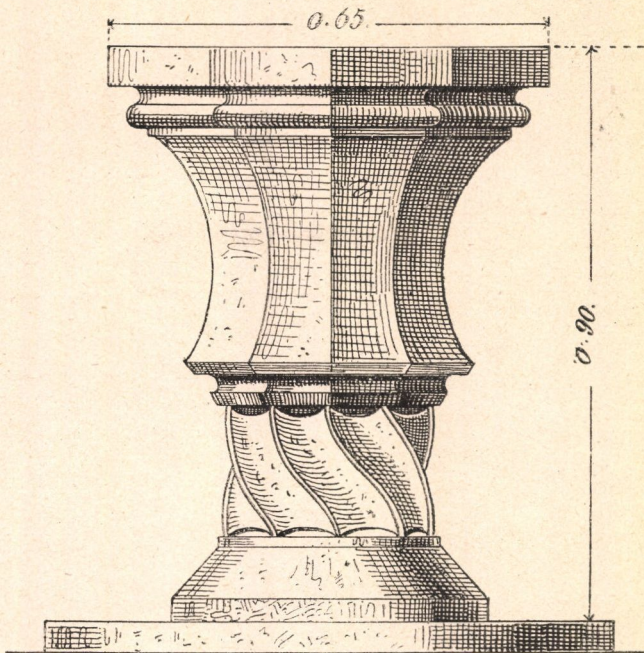

W. J. C.
TUBMAN ACADEMY
CONYOTIA

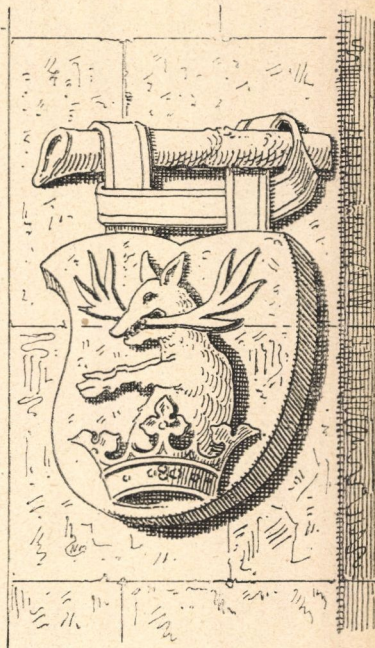

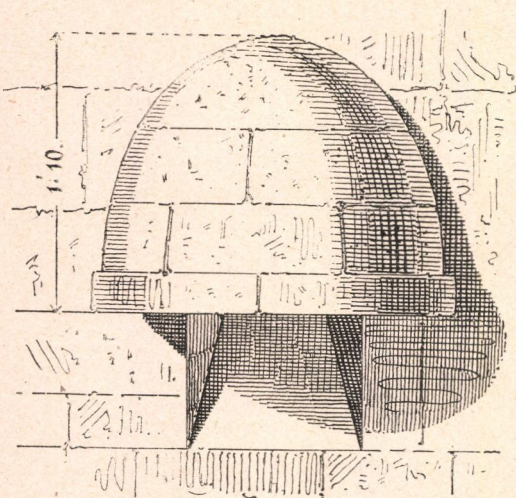
5. idom.

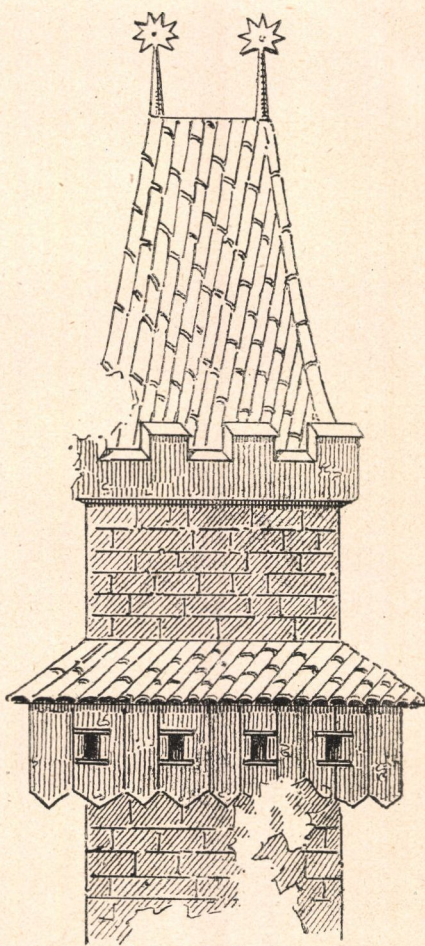
2. idom.

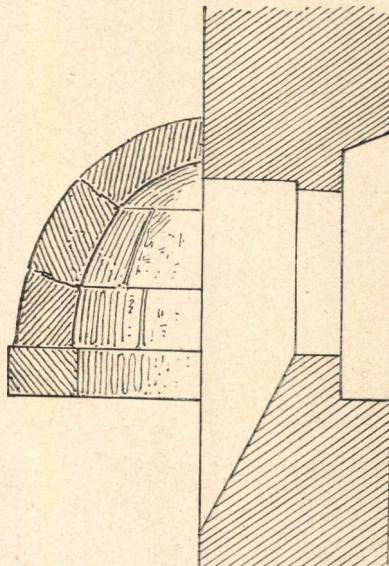
4. idom.

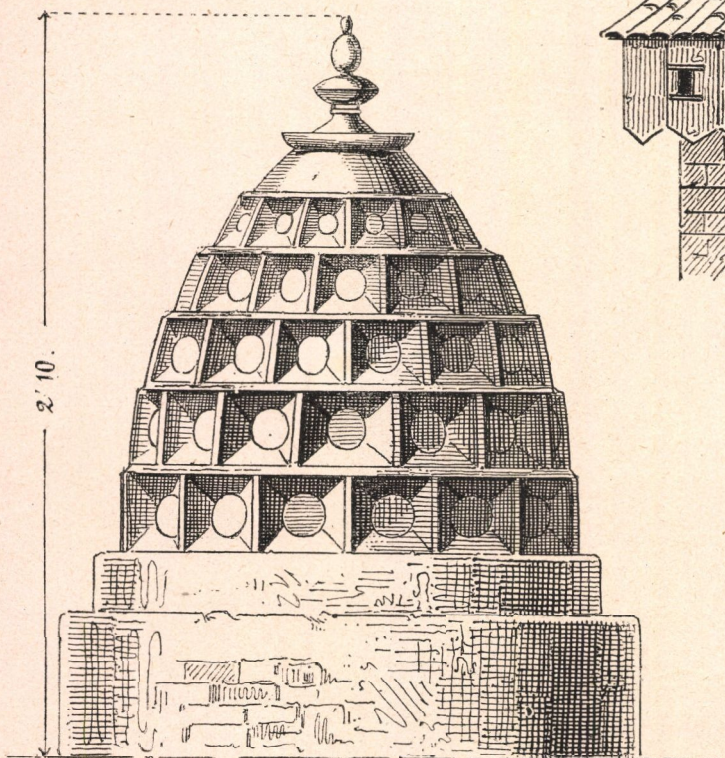
13. idom.

7. idom.

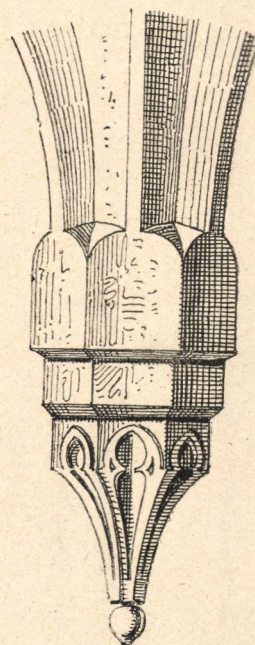
ad 13.

10. idom.

9. idom.

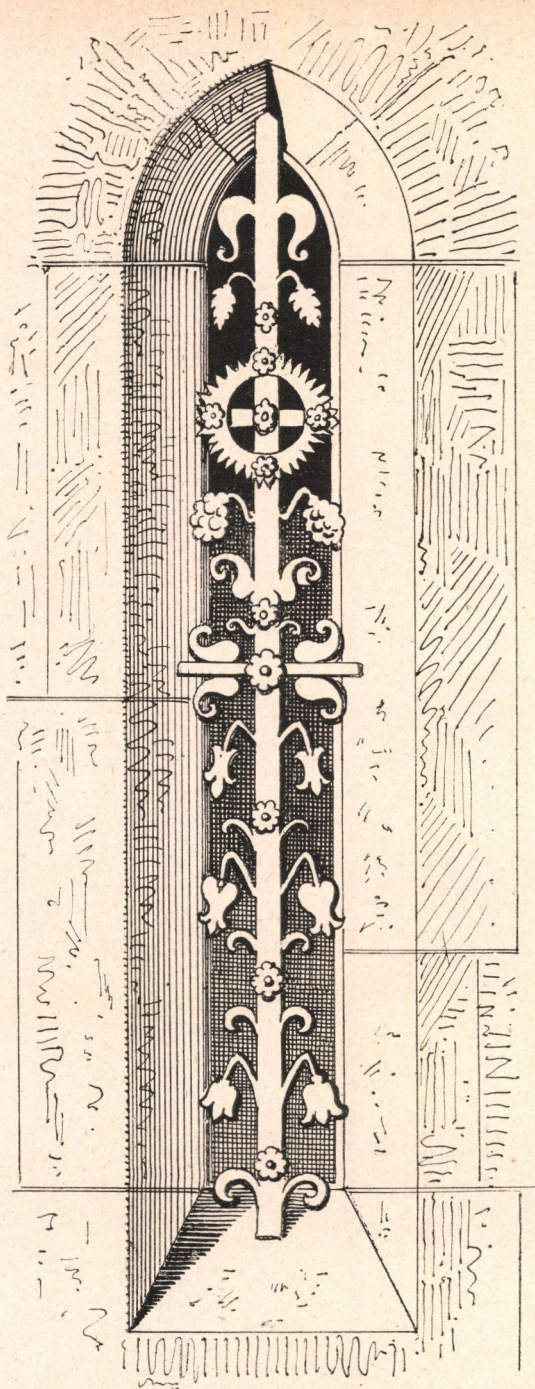

6. idom.

MASTER
TUDOMÁNYI AKADEMIA
KÖNYVTÁRA

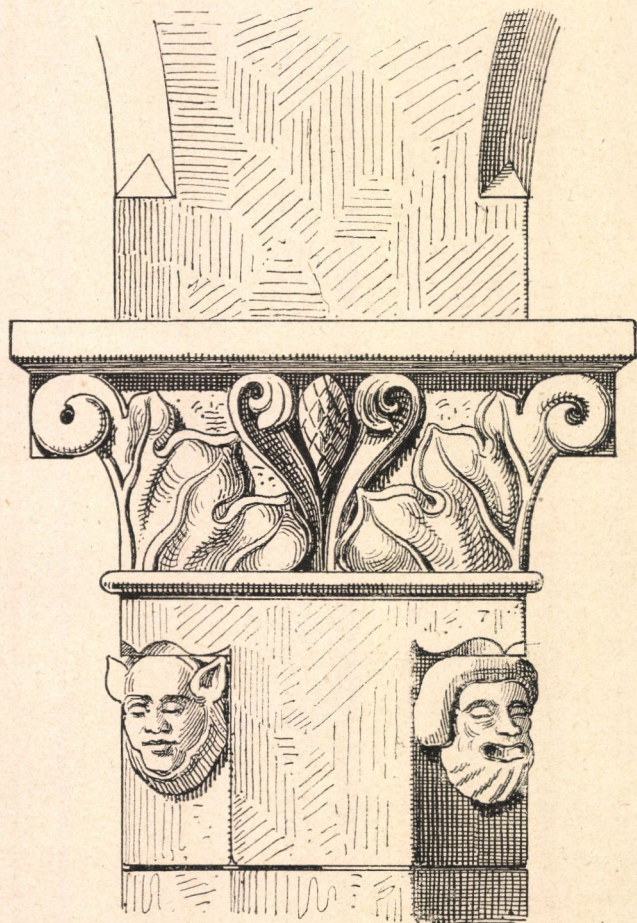
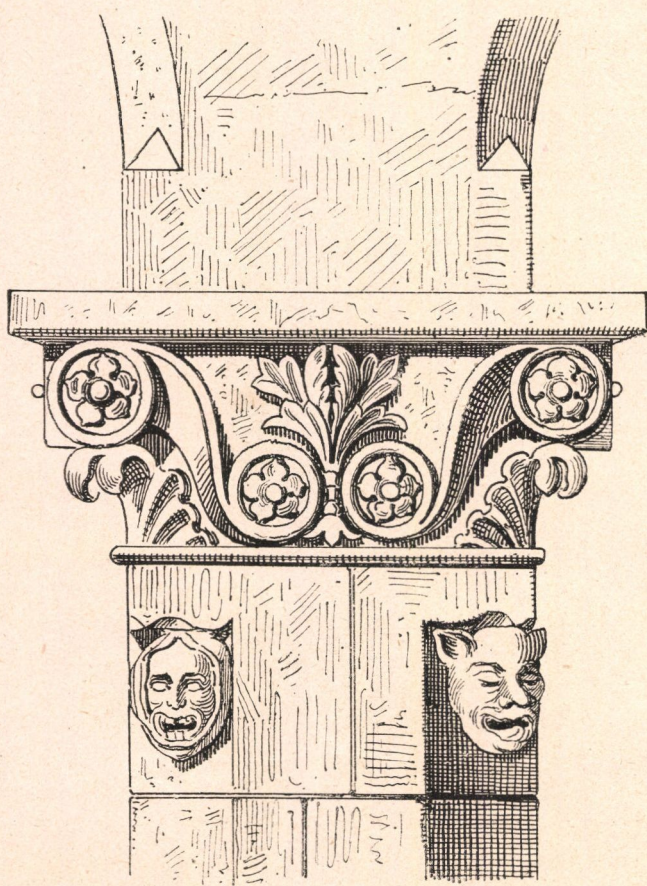

11. idom.

3. idom.

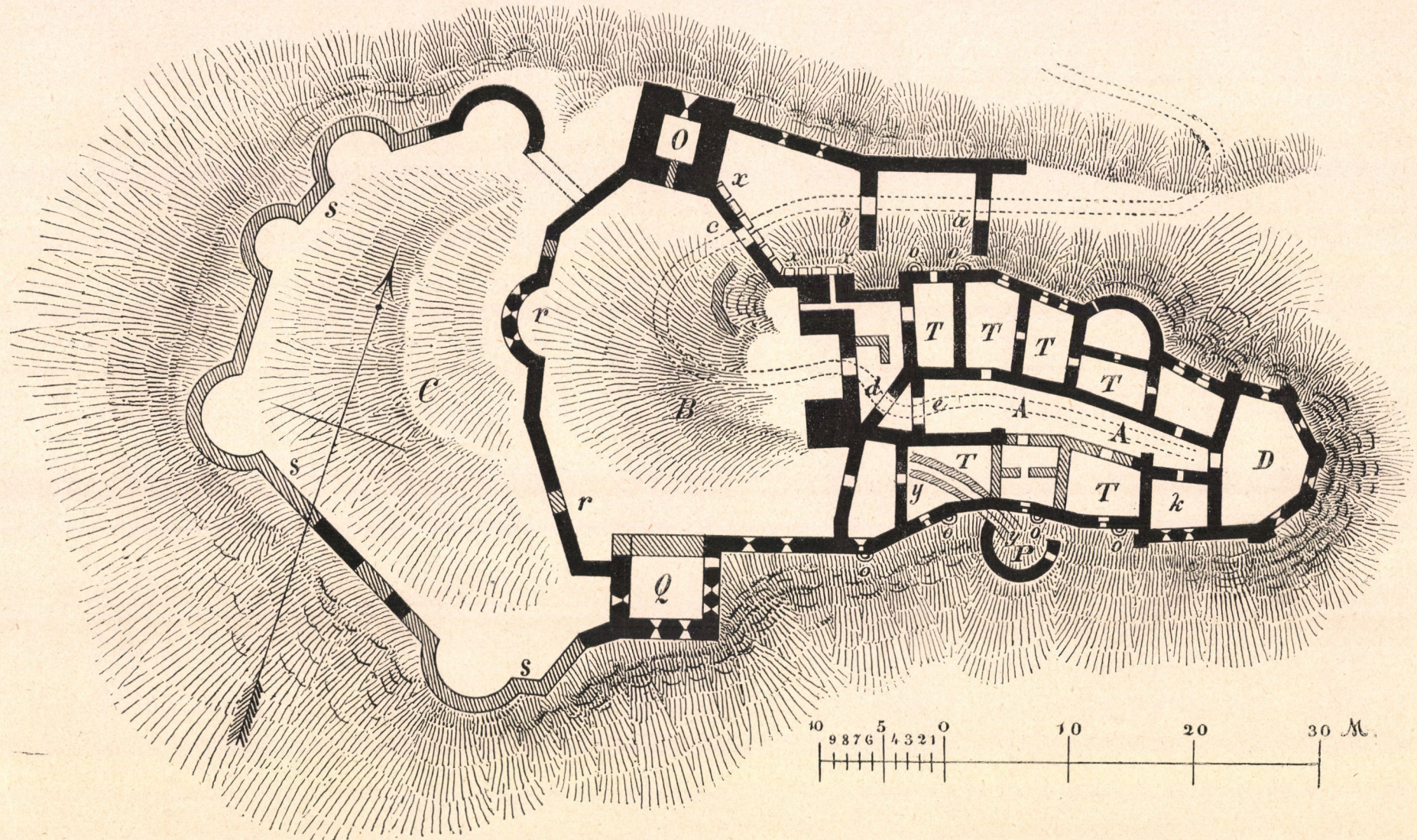
8. idom.

MAGYAR
JURÁNYI AKADEMIA
KÖNYVTÁRA

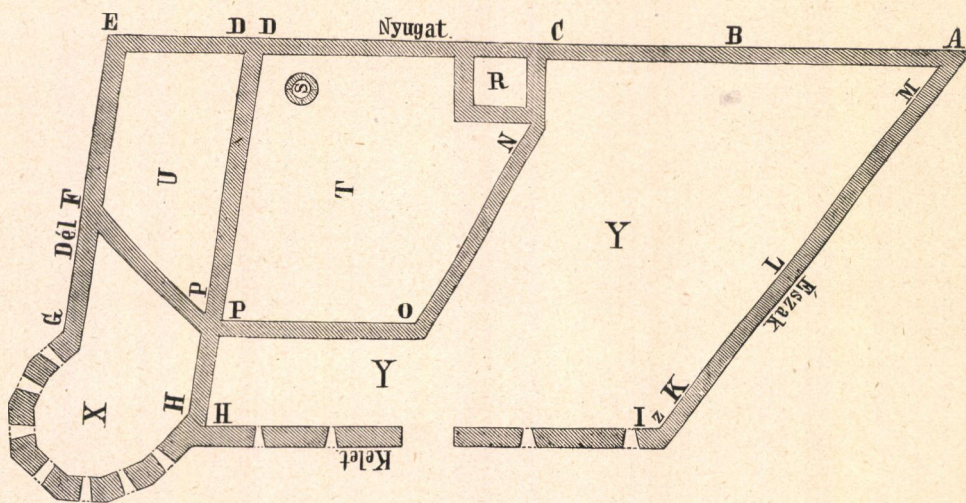
A LIKAVAI VÁRROM ALAPRAZJÁNAK VÁZLATA.

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

LÉTA VAGY GHICZY VÁR.

